

22166

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

MİMARLIK PROGRAMI

KENTLERDE GECE-GÜNDÜZ NÜFUS FARKININ PLÂNLAMAYA ETKİSİ VE
GÜNDÜZ NÜFUSUNU KESTİRMEDE GRAVITY MODELİNİN KULLANILABİLİRLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar A. Esra TÜRKEL

ARALIK-1992

TRABZON

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

MİMARLIK PROGRAMI

KENTLERDE GECE-GÜNDÜZ NÜFUS FARKININ
PLÂNLAMAYA ETKİSİ VE GÜNDÜZ NÜFUSUNU KESTİRMEDE
GRAVITY MODELİNİN KULLANILABİLİRLİĞİ

Mimar A. Esra TÜRKEL

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde
"Yüksek Mimar"
Unvanı Verilmesi için Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 7.12.1992
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 28.12.1992

Tezin Danışmanı : Doç. Dr. Saliha AYDEMİR

Saliha Aydemir

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Şinasi AYDEMİR

Şinasi Aydemir

Jüri Üyesi : Y. Doç. Dr. Nermin ÖKTEN

N. Ökten

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Temel SAVASKAN

Temel Savaskan

ARALIK- 1992

TRABZON

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programında yapılmıştır.

Çalışmanın gerek Samsun, gerekse Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kentsel etki alanlarının belirlenmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Yerleşmelerde gece-gündüz nüfus farklılıkları ve nedenleri, kentsel etkileşimin büyüklüğünü belirleyen etmenler (erişilebilirlik, konum, çevreye verdiği hizmetler) saptamak için bir alan taraması yapılmıştır. Bulgulara dayanarak merkezin çevresine verdiği hizmetlerin büyüklüğünün "Gravity Modeli" ile kestirilebilirliği araştırılmıştır.

Çalışmanın, bu konuyla ilgilenen meslektaşlarıma yararlı olmasını diler, çalışmalarımı yönlendiren ve her konuda destek ve yardımını esirgemeyen değerli hocam Doç.Dr.Saliha AYDEMİR'e, çalışmalarına büyük emeği geçen değerli eşim Aycan TÜRKEL'e, anneme, araştırmalarımnda her türlü yardım ve kolaylığı gösteren Samsun Belediyesi'ne, Şehir Plâncısı Sn.Erkan UÇKUN'a ve candan dostlarıma teşekkür ederim.

Trabzon, Aralık-1992

A. Esra TÜRKEL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11
İÇİNDEKİLER.....	111
ŞEKİL LİSTESİ.....	V
TABLO LİSTESİ.....	VI
TÜRKÇE ÖZET.....	IX
SUMMARY.....	X

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1 NÜFUS KAVRAMININ İNCELENMESİ.....	1
1.1.1 SAYIM NÜFUSU.....	1
1.1.2 GÜNDOĞ NÜFUSU.....	2
1.1.3 MEVSİMLİK NÜFUS.....	2
1.2 GÜNDOĞ NÜFUS BÜYÜKLÜĞÜNÜ ETKİLEYEN ETMENLER.....	3
1.3 MEVSİMLİK NÜFUS BÜYÜKLÜĞÜNÜ ETKİLEYEN ETMENLER.....	5
1.4 GECE-GÜNDOĞ VE MEVSİMLİK NÜFUS FARKLİLİKLERİNİN YERLEŞMELERDE YARATTIĞI SORUNLAR.....	7
1.4.1 GECE-GÜNDOĞ NÜFUS FARKLİLİĞİNİN YERLEŞMELERDE KULLANICI AÇISINDAN YARATTIĞI SORUNLAR.....	8
1.4.2 MEVSİMLİK NÜFUS FARKLİLİĞİNİN YERLEŞMELERDE KULLANICI AÇISINDAN YARATTIĞI SORUNLAR.....	9
1.4.3 GÜNDOĞ VE MEVSİMLİK NÜFUS FARKLİLİĞİNİN YEREL YÖNETİMLERDE YARATTIĞI SORUNLAR.....	11
1.5 BÖLÜM SONUCU	13

İKİNCİ BÖLÜM

2.1 ORTA KARADENİZ BÖLGESİ, SAMSUN İLİ GÜNDOĞ NÜFUSUNUN SAPTANMASI VE ÇALIŞMANIN AMACI.....	15
2.2 ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	15
2.3 ARAŞTIRMANIN ANALİZ YÖNTEMİ.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1 DENEK YERLEŞMELERİN İL, BÖLGE VE ÜLKE İÇİNDEKİ DURUMU.....	22
3.2 NÜFUS.....	22
3.3 İSTİHDAM YAPISI.....	24
3.3.1 TARIM.....	24
3.3.2 İMALAT.....	25
3.3.3 ULAŞIM-ELEKTRİK-İNŞAAT SEKTÖRÜ.....	28
3.3.4 TİCARET, MALİ KURUMLAR.....	29
3.3.5 HİZMETLER.....	30
3.4 BÖLÜM SONUCU.....	31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1 EK GÜNDOĞ NÜFUSU ÖZELLİKLERİ VE MERKEZİ KULLANIM AMAÇLARI.....	33
4.2 GENEL BULGULAR.....	33
4.3 EK GÜNDOĞ NÜFUSUNUN ÖZELLİKLERİ.....	37
4.4 EK GÜNDOĞ NÜFUSUNUN GELİŞ AMAÇLARI.....	45
4.5 BÖLÜM SONUCU.....	53

İÇİNDEKİLER

Önsöz	ii
İçindekiler	iii
Şekil Listesi	v
Tablo Listesi	viii
Türkçe özet	ix
Summary	x

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1.Nüfus Kavramının İncelenmesi	1
1.1.1.Sayım Nüfusu	1
1.1.2.Gündüz Nüfusu	2
1.1.3.Mevsimlik Nüfus	2
1.2.Gündüz Nüfus Büyüklüğünü Etkileyen Etmenler	2
1.3.Mevsimlik Nüfus Büyüklüğünü Etkileyen Etmenler	5
1.4.Gece-Gündüz ve Mevsimlik Nüfus Farklılıklarının Yerleşmelerde Yarattığı Sorunlar	7
1.4.1.Gece-Gündüz Nüfus Farklılığının Yerleşmelerde Kullanıcı Açısından Yarattığı Sorunlar	8
1.4.2.Mevsimlik Nüfus Farklılığının Yerleşmelerde Kullanıcı Açısından Yarattığı Sorunlar	9
1.4.3.Gündüz ve Mevsimlik Nüfus farklılığının Yerel Yönetimlerde Yarattığı Sorunlar	11
1.5.Bölüm Sonucu	13

İKİNCİ BÖLÜM

2.1.Orta Karadeniz Bölgesi, Samsun İli Gündüz Nüfusunun Saptanması ve Çalışmanın Amacı	15
2.2.Araştırmanın Yöntemi	15
2.3.Araştırmanın Analiz Yöntemi	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1.Denek Yerleşmelerin İl, Bölge ve Ülke İçindeki Durumu	22
3.2.Nüfus	22
3.3.İstihdam Yapısı	24
3.3.1.Tarım	24

BEŞİNCİ BÖLÜM : SAMSUN, ÇARŞAMBA, SALIPAZARI VE AYVACIK
YERLEŞMELERİNİN EK GONDOZ NOFUSUNUN KESTİRİLMESİNDE ÇEKİM
MODELİNİN KULLANILABİLİRLİĞİ

5.1 ÇEKİM MODELİ.....	56
5.2 ÇEKİM MODELİNİN KULLANIMI.....	58
5.3 BÖLÜM SONUCU.....	62
ALTINCI BÖLÜM : ÖZET, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	63
KAYNAKLAR.....	65
EK 1.....	67
EK 2.....	68
ÖZGEÇMİŞ.....	70



3.3.2.İmalat -----	25
3.3.3.Ulaşım-Elektrik-İnşaat Sektörü -----	28
3.3.4.Ticaret,Mali Kurumlar -----	29
3.3.5.Hizmetler -----	30
3.4.Bölüm Sonucu -----	31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1.Ek Gündüz Nüfusu Özellikleri ve Merkezi Kullanım Amaçları -----	33
4.2.Genel Bilgiler -----	33
4.3.Ek Gündüz Nüfusunun Özellikleri -----	37
4.4.Ek Gündüz Nüfusunun Geliş Amaçları -----	45
4.5.Bölüm Sonucu -----	53

BEŞİNCİ BÖLÜM: SAMSUN, ÇARŞAMBA, SALIPAZARI VE AYVACIK YERLEŞMELERİNİN EK GÜNDÜZ NÜFUSUNUN KESTİRİLMESİNDE ÇEKİM MODELİNİN KULLANILABİLİRLİĞİ

5.1.Çekim Modeli -----	56
5.2.Çekim Modelinin Kullanımı -----	58
5.3.Bölüm Sonucu -----	62

ALTINCI BÖLÜM:ÖZET, SONUÇ ve ÖNERİLER -----	63
KAYNAKLAR -----	65
EK1 -----	67
EK2 -----	68
ÖZGEÇMİŞ -----	70

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1. Denek Yerleşmelerin Dağılımı	17
Şekil 2.2. Samsun ve Çevre Yerleşmeler	18
Şekil 2.3. Samsun'da Anket Yapılan Sayım Noktaları	19
Şekil 2.4. Çarşamba'da Anket Yapılan Sayım Noktaları	19
Şekil 2.5. Ayvacık'da Anket Yapılan Sayım Noktaları	20
Şekil 2.6. Salıpazarı'nda Anket Yapılan Sayım Noktaları	20
Şekil 3.1. Samsun-Bölge-Ülke Nüfus Artış Oranları(5 Yıllık)	23
Şekil 3.2. Samsun İli ve Bölgenin 1975-1985 Yıllarında Sektörel Gelişimi	26
Şekil 3.3. (100.000+) Nüfus Kademesinde Samsun ve Bölgenin Sektörel Gelişimi	26
Şekil 3.4. (25.000-10.000) Nüfus Kademesinde Samsun ve Bölgenin Sektörel Gelişimi	27
Şekil 3.5. (-10.000) Nüfus Kademesinde Samsun ve Bölgenin Sektörel Gelişimi	27
Şekil 3.6. Samsun ve Bölgenin Eğitim Sektöründeki Gelişimi	31
Şekil 4.1. Denek Yerleşmelerde Günlere Göre Yüzde Dağılımı	34
Şekil 4.2. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Taşıt Cinsine Göre Dağılımı	34
Şekil 4.3. Samsun'a Gelenlerin Uzaklıklara Göre Dağılımı	35

Şekil 4.4. Çarşamba'ya Gelenlerin Uzaklıklara Göre Dağılımı	35
Şekil 4.5. Ayvacık'a Gelenlerin Uzaklıklara Göre Dağılımı	36
Şekil 4.6. Salıpazarı'na Gelenlerin Uzaklıklara Göre Dağılımı	36
Şekil 4.7. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geldikleri Yere Göre Yüzde Dağılımı	38
Şekil 4.8. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geldikleri Uzaklığa Göre Yüzde Dağılımı	38
Şekil 4.9. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Yaş Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı	39
Şekil 4.10. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Cinsiyetlerine Göre Yüzde Dağılımı	39
Şekil 4.11. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Cinsiyetlerine ve Geliş Uzaklıklarına Göre Yüzde Dağılımı	40
Şekil 4.12. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Eğitim Durumlarına Göre Yüzde Dağılımı	42
Şekil 4.13. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Meslek Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı	42
Şekil 4.14. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geldikleri Yere ve Eğitim Durumlarına Göre Yüzde Dağılımı	43
Şekil 4.15. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geldikleri Yere ve Meslek Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı	44
Şekil 4.16. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geliş Sıklığına ve Meslek Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı	46

Şekil 4.17. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geliş Sıklığına ve Yaş Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı	47
Şekil 4.18. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geliş Amaçlarına Göre Yüzde Dağılımı	45
Şekil 4.19. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Cinsiyetlerine ve Geliş Amaçlarına Göre Yüzde Dağılımı	49
Şekil 4.20. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Mesleklere ve Amaçlarına Göre Yüzde Dağılımı	41
Şekil 4.21. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Yaş Gruplarına ve Amaçlarına Göre Yüzde Dağılımı	52

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Samsun Kentinin Çevre Yerleşmelerle Ticari ilişkisi	5
Tablo 2.1. İmar Plânı Yapmakla Yükümlü Yerleşmeler Sınıflaması ve Denek Yerleşmeler	17
Tablo 4.1. Ek Nüfusun Samsun'da Yarattığı Alan Talebi	54
Tablo 5.1. Denek Yerleşmelerin Gündüz Nüfusu Değişim Tablosu	59
Tablo 5.2. Yerleşmelerin G Değişim Tablosu (Regression Yöntemi ile)	60
Tablo 5.3. Denek Yerleşmelerin Regression İşlemi Sonucu Elde Edilen Değişimleri Tablosu	61
Tablo 5.4. 5., 4. ve 3. Kademe Denek Yerleşmelerin Gruplandırılarak Elde Edilen G Değerleri Tablosu	62
Tablo 5.5. N<20.000 Olan Denek Yerleşmelerin Gruplama Sonucu Elde Edilen G Değerleri Tablosu.	62

ÖZET

Bu tez kapsamı içinde ele alınan araştırmanın konusu, kentsel etki alanlarının belirlenerek, yerleşmelerin gündüz nüfusunu saptamak, bu yolla bölge ve kent plânlama çalışmalarına, katkıda bulunmaktır.

Yerleşmelerin nüfusu, sayım sonucu elde edilen rakam kabul edilerek yapılan plânlamalar ve sunulan hizmetler bir süre sonra yetersiz kalmaktadır. Yerleşmenin nüfusu, erişilebilirlik, çevre ile etkileşim, sahip olduğu hizmetler ve sektörler gözönüne alınınca farklı bir boyuta ulaşmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yerleşmelerin gündüz nüfusu, yerleşme sayım nüfusunun %30'u kadardır. Bu nüfus farklılığı hem yerleşme halkına, hem de yerel yönetimlere problemler yaratmaktadır.

Birinci bölüm, nüfus kavramının içeriği, sayım, gündüz ve mevsimlik nüfus kavramları, bu nüfus kavramlarının yerleşmede yarattığı sorunları içermektedir.

İkinci bölümde, araştırmamıza konu olan Samsun, Çarşamba, Ayvacık ve Salıpazarı'nda gündüz nüfusunu saptamak amacıyla yapılan alan çalışmasının yöntemi irdelenmekte, kısaca ikili-üçlü tabloların analiz yöntemi olan Chi-Kare'ye ve yerleşmelerin etkileşiminin irdelenmesi içinse "Gravity Modeli" ne değinilmiştir.

Üçüncü bölümde, söz konusu denek yerleşmelerin çevre ile etkileşimine neden olabilecek fiziksel özelliklerinin ülke, bölge ve il içindeki durumları incelenmiştir.

Dördüncü bölümde araştırmamızın genel içeriğini oluşturan ve Mayıs 1991'de, Samsun, Çarşamba, Ayvacık ve Salıpazarı'nda uygulanan anket çalışmasının sonuçlarına değinilmiş olup, bu sonuçlardan yerleşmeler hakkında bir takım kararlar alınmıştır.

Beşinci ve son bölümde; denek olarak seçilen yerleşmelerin nüfus, eğitim ve sağlık ile ilgili bilgileri derlenerek, Çekim Modeli (Gravity Modeli) uyarlanmaya çalışılmıştır. Bu yöntem ile yerleşmelerin ek gündüz nüfusu, denek yerleşmenin nüfusu, hizmet ve ticaret sektörlerinin büyüklüğü ve çevre yerleşmelerden erişilebilirlikleri ile kestirilebilirliği araştırılmıştır.

SUMMARY

There are a set of space standarts which should be considered in the urban planning process. Such standarts are used on the census population basis. So larger the population of settlement is the larger the area to be allocated to the various services, social and physical infrastructure. However, it is a known fact that a settlement interacts with surrounding settlements. The population of neighbouring settlements who frequently travel to the settlement use its services, social and physical infrastructure which are planned for only its own population. Hence, daily interaction between settlements should be taken into account in urban planning.

The main theme of this study is a) to investigate the size of daily visits to the selected settlement of Samsun province (Samsun, Çarşamba, Ayvacık, Salıpazarı), b) try to estimate the volume of daily visits to these settlement.

The first chapter examines the concept of population (census, daytime and seasonal) and the problems rise in settlements due mainly to daytime and seasonal population fluctuations.

Following the second chapter which introduces the methods of the study, in the third chapter the demographic and sectoral structure of the study area is introduced to some detail. The study area in general and selected settlements are compared to its region and the nation.

The findings of field survey is discussed in the fourth chapter; the size of daytime population, the characteristics of day-trips and daytime population, the purpose of travel to the survey settlement etc.

The final chapter seeks an answers do the questions of whether the size of daytime population can be estimated using Gravity Model.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1 NÜFUS KAVRAMININ İNCELENMESİ

Nüfus; belirli bir bölgede, belirli bir zamanda yaşayan bireylerin toplamı olarak tanımlanır.

Bir ülkenin veya yörenin nüfusunun özelliklerini gösteren belli başlı üç ana kaynak vardır:

- a) Nüfus sayımları,
- b) Doğum, ölüm, göçler gibi olayların saptandığı devamlı kayıtlar,
- c) Nüfusun tümünü temsil edebilecek şekilde seçilmiş örneklemeyle dayanan özel araştırmalar.

1.1.1 SAYIM NÜFUSU

Ülkemizde Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından her 5 yılda bir Ekim ayının ikinci pazar günü yapılan nüfus sayımları sonucu, yerleşmelerin o gün saptanan nüfusu, sayım nüfusedir. Bu sayımlarda birim hanehalkıdır.

DE'nin yaptığı sayımlarda çeşitli nedenlerle yanılma payı vardır. Bu nedenler, genelde, sayımı yapılacak hanehalkından kaynaklanır. Köy-kır kökenli olup da, şehirde yaşayan halkın bir bölümü ya sayım günü sokağa çıkma yasağı olduğu için ya da gün boyu evde kalmamak için sayım yapılacak hafta sonu memleketlerine giderler. Bu da yılın çok büyük bir kısmını geçirdikleri yerleşmenin nüfusu içinde sayılmamalarına neden olur.⁽¹⁾

Bugüne kadar kullanılan sayım yönteminin sakıncaları, kullanılacak yeni yöntem ve önlemlerle en aza indirilse dahi

(1) Kentsel yerleşme sayım nüfuslarının gerçekten daha az görünmesinin bir başka nedeni de, kent hizmetlerinden yararlanmasına karşın köy statüsünde olmanın avantajlarını (ucuz elektrik gibi) kullanmak isteyen, fiziksel ve işlevsel olarak kentin bir parçası haline gelen köy statüsündeki yerleşmelerin kent nüfusu içinde görünmemesidir. Örneğin Trabzon'da, Toklu, Beşirli, Hoş köyleri, belediye sınırları dışında köy görünen mahallelerdir.

yerleşmenin sayım ile belirlenen nüfusu, yerleşmeyi kullanan tüm nüfusu yansıtmaz. Çünkü yerleşmeler, özelliklerine bağlı olarak, başka yerleşmelerde yaşayan bireylerce de kısa ve/veya uzun süreli kullanılır.

1.1.2 GÜNÜZ NÜFUSU

Bazı yerleşmelerin, yönetsel, yargısal, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri nedeniyle, çevre yerleşmeler nüfusu üzerinde çekim güçleri vardır. Bu güç, çevre nüfusun merkezi çeşitli amaçlarla, kısa süreli (1-2 günlük), hergün ya da sık periyodlarla ziyaretine yol açar. İşte, özellikli yerleşmelerin kısa süreli kullanan çevre nüfus büyüklüğü o yerleşmelerin "ek gündüz nüfusu" olarak tanımlanabilir. Bir yerleşmenin sayım nüfusu ile ek gündüz nüfusu toplamı ise, o yerleşmenin gündüz nüfusunu verir.

Doğu Karadeniz Bölgesi kıyı illerinde yapılan araştırma bulguları, ek gündüz nüfusunun, bazı yerleşmelerde yerleşme sayım nüfusunun %30'unu bulduğunu göstermektedir. Bunların yerleşmeye gelme amaçları, yerleşmeler arası farklılık göstermekle birlikte, örneğin Trabzon ilinde çalışma(%25), eğitim (%32), sağlık(%12), ticaret(%29) ve gezme-ziyaret(%24)'dür. Trabzon'a gelenlerin çoğu(%58) haftada en az iki kez gelmekte, hergün gelenlerin oranı %39'a ulaşmaktadır. Kente gününbirlik seyahatler büyük ağırlık taşımaktadır(%87)(1).

Kısaca, gündüz nüfusu eğitim ve sağlık hizmetleri, ticaret ve iş olanakları gibi yerleşmelerin sosyal ve ekonomik özelliklerine bağlı olarak değişim gösterir. Bununla birlikte, yazın ürün hasat mevsimi olduğundan, kırsal kökenli gel-gitlerin; ürün pazarlama dışında azalması ya da yazın eğitim kurumları tatil olduğundan eğitim amaçlı seyahatlerin kalkması gibi nedenlerle de gündüz nüfusunda mevsimlik farklılıklar görülür.

1.1.3 MEVSİMLİK NÜFUS

iç ve dış turizm sektörlerinin geliştiği, ikinci konunun önem kazandığı, emek yoğun hasat gerektiren ürünlerin yetiştirildiği, çeşitli eğitim hizmetlerinde uzmanlaşmış

yerleşmelerde mevsimlik nüfus farkları görülür. Özellikle ilk iki sektörün geliştiği turizm merkezleri ve sayfiye yerlerinde, yaz-kış nüfus farkının yerleşik nüfusun 20 katına ulaştığı izlenmektedir. Örneğin, Bodrum kışın 10000 nüfuslu (1985) bir kasabayken, yazın 150-200 bin nüfuslu bir büyük kente dönüşür (2). İşte mevsimlere bağlı olarak artan/azalan nüfus, mevsimlik ek nüfus olarak tanımlanır.

Mevsimlik nüfus hareketinde seyahatler gününbirlik olmaktan çıkar. Kalış süreleri de haftalık, aylık dönemlere dönüşür. Mevsimlik nüfus hareketinde bireylerin amacı; tatil yapmak, eğitim dönemi geçirmek, ürün hasatı/dikimi yapmak, sezonluk iş olanaklarından yararlanmak (garsonluk, komilik, inşaat ustalığı vb.), ikinci konut olanaklarını kullanmak olarak sayılabilir.

1.2 GÜNDÜZ NUFUS BÜYÜKLÜĞÜNÜ ETKİLEYEN ETMENLER

Günümüzde yerleşmeler yalnızca kendi sınırları içindeki bireylere değil, diğer yerleşmelere ve hatta uzak kırsal alanlara da hizmet ederler. Bir yerleşmenin etkinliği, o yerleşmenin büyüklüğüne ve verdiği hizmetlerin nitelik ve niceliğine, yerleşmeler arası uzaklığa, ulaşım olanaklarına ve çevre yerleşmelerin coğrafi dağılımına (rakım, konum gibi) bağlıdır. Karşılıklı olarak yerleşme merkezleri arasındaki akım (etkileşim) birbirine eşit değilse; kullanım yoğunluğuna bağlı olarak bazı önemli merkezler kendiliğinden oluşur. Bunlar, çevre yerleşmeler arasında etkin merkezlerdir. Merkezi yer olmanın (merkezlik indeksi en büyük yer), kentsel yerleşme büyüklüğüne bağlı olduğu da gözardı edilmemelidir. Yerleşmenin büyüklüğü, verdiği hizmetlerin çeşitliliğini etkiler. Çünkü, ek özel hizmetlerin sunulması ancak belirli bir nüfus büyüklüğü gerektirir ki, bu da o yerleşmenin merkeziliğini artırıcı bir rol oynar (3).

Yerleşmelerin özelliklerine göre her konu için ayrı etki alanı büyüklükleri vardır. Örneğin, sağlık evleri köy ve küçük grup köylere, sağlık ocakları daha büyük köy gruplarına ve merkezlerde mahalle, semt halkına hizmet verirken, tam teşekküllü araştırma merkezleri, özel hizmet veren sağlık kurumları (guatr, akıl ve ruh sağlığı, gibi) bölgeye ve ülkeye hizmet verir. Görüldüğü gibi sunulan hizmet uzmanlaştıkça, etki

alanı da genişlemektedir.

Küçük, alt kademe yerleşmeler nüfusu, kendi yerleşmelerinden sağlayamadıkları ya da daha nitelikli olmasını istedikleri eğitim, sağlık gibi hizmetleri bir üst kademe yerleşmeden sağlarlar. Örneğin, DKB'si yerleşmelerinden Keşap'a eğitim için hergün çevre köylerden 174 öğrenci gelirken, Keşap'tan da Giresun'a 425 öğrenci gitmektedir. Bunlardan birinci hareket, daha çok orijin yerleşmede hizmet bulunmamasından, ikinci hareket ise, daha iyi hizmet sağlamak için yapılmaktadır⁽¹⁾(4).

Köy-kır kökenli ek gündüz nüfusu ile yerleşmenin ticaret sektörü arasında hem hizmet verme, hem verilen hizmetten yararlanma biçiminde karşılıklı bir etkileşim vardır. Örneğin, haftanın belirli günleri kentliye ürünlerini sunan pazarcılar, köylerine dönerken, genelde, kendi yerleşmelerinde karşılıyamadıkları ve/veya çok çeşitli ürünler arasından seçme olanağı buldukları için gereksinimlerini kentten karşılarlar. Ayrıca, etkin merkezler, çevre yerleşmelere, beyaz ve kahverengi eşya, elektronik, mobilya, konfeksiyon vb. uzmanlaşmış alanlarda hizmet verirler. Örneğin, Samsun'da bulunan ticari işyerlerinin hemen hepsi kent dışına toptan ve parakende mal satar(5) (Bkz.Tablo 1).

Sonuç olarak, yerleşmenin merkezilik özelliği ek gündüz nüfus büyüklüğünü etkileyen en önemli etmenlerden biridir. Kıyı yerleşmelerde (-100 m. rakım) merkezilik özelliğinin ek gündüz nüfusunu açıklayan en önemli etken olduğu ($R^2=0,926$) buna ek olarak çevre nüfus büyüklüğü, merkez ve çevre yerleşmeler arasındaki eğitim ve sağlık kurumları tür farkının da etken olduğu saptanmıştır (Toplam $R^2=0,980$). İç kısımlardaki yerleşmelerde ise (101+m. rakım) etki alanı içindeki eşdeğer/büyük çekim merkezi varlığı, merkez ve çevre yerleşmeler arasındaki eğitim ve sağlık kurumları tüm merkezilik, hizmet alanı nüfusu, hakim tarım türünün, etken olduğu saptanmıştır (Toplam $R^2=0,969$) (6).

(1) S.Aydemir, N.Ökten, A.M.Öksüz, "Konut Alanları Donatı Standartları" başlıklı araştırmalarının alan bulgularından düzenlenerek alınmıştır(4).

Tablo 1.1.Samsun Kentinin Çevre Yerleşmelerle Ticari ilişkisi

Mal Satılan Yerleşme	Pazarlama Yapan tic.birim sayısı	Oranı %
Çarşamba	370	13.7
Terme	360	13.3
Bafra	320	12
Kavak	280	10.3
Havza	280	10.3
Ordu	180	6.6
Alaçam	160	6
Ladik	160	6
Unye	90	3.2
Giresun	90	3.2
Sinop	70	2.6
Amasya	50	1.9
Trabzon	50	1.9
Rize, Fatsa,	40	1.5
Tokat, Kastamonu		
Diğer	190	7.5

1.3 MEVSİMLİK NÜFUS BÜYÜKLÜĞÜNÜ ETKİLEYEN ETMENLER

Yerleşmelerin sahip oldukları birtakım özellikler nüfusta, mevsimlik dalgalanmalara neden olur.

Özellikle turizm ve ikinci konut alanları belli mevsimlerde, belli bölgelerde aşırı hareketlilik yaratır. İkinci konutlar, özünde rekreatif amaçlarla uzun dönem için kirala- nan (1-2 ay) veya satın alınan ve başka bir yerde oturan kul- lanıcının belirli zamanlarda içinde yaşadığı konutlardır. Bu konutlar deniz, göl, akarsu kenarları, yayla, dağ gibi, genel-likle doğal ve rekreatif nitelikleri yüksek çevrelerde yer alırlar. Kişileri ikinci konut edinmeye veya turizm etkin-liklerine iten, mevsimlik nüfus hareketine neden olan etmenler şöyle sıralanabilir:

1) Bireylerin kent yaşamının olumsuzluklarından kurtulmak istemesi, kentsel çevreden uzaklaşmak, doğa ile içiçe yaşamak isteği,

2) İkinci konutların ve turizm etkinliklerinin iyi bir yatırım aracı olması,

3) ikinci konutun, kısa dönemde, bir dinlenme ve eğlenme mekanı olarak görülmesi,

4) ikinci konutun, uzun dönemde, sürekli olarak oturulan bir emeklilik yeri olmasıdır(7).

Genel olarak turizmin, sürekli kalışa dönüşmemek ve gelir sağlayıcı hiçbir uğraşta bulunmamak koşulu ile yabancıların geçici süre konaklamalarından ortaya çıkan olaylar ve ilişkilerin tümü olarak tanımlandığı düşünülürse, ikinci konut olgusunun da turizmle ilişkisini kurmak yanlış olmaz. Hafta sonu tatillerinde kullanılan ikinci konutlar, yerleşmelerden en çok 100 km.uzaklıkta yer almaktadırlar. Daha büyük şehirlerde ise bu uzaklık 150-200 km.'ye kadar ulaşmaktadır(8). Yıllık ve mevsimlik tatil sürelerinde kullanılan ikinci konut alanları ise hafta sonu tatillerinde kullanılan ikinci konut alanlarına göre daha küçük yerleşmelerin çevrelerinde oluşmaktadır.

Genelde, turizm amaçlı mevsimlik nüfus farklılıklarını, bu alanlardaki, dinlenme ve eğlenme ağırlıklı turizm faaliyetlerinin gelişimi başta olmak üzere doğal, tarihi çevre özellikleri belirler. Çünkü turist tesisten önce gideceği yeri seçer. Bu nedenle turizm etkinliğinde doğal ve yapısal çevre temel kaynaktır(9).

Yatılı okulların ve üniversitelerin bulunduğu yerleşmelerde eğitim dönemlerinde nüfusta ve ekonomik yaşamda bir canlılık olur. Bu canlılık özellikle genç nüfusun artışı ile yerleşmenin sosyal yaşantısına da yansır. Örneğin; 1985'de KTÜ kampüs bünyesinde eğitim gören öğrenci sayısı 4700'dür.⁽¹⁾ Bunun %6'sını kent ve yakın çevresi dışından gelen eğitim sezonu boyunca Trabzon'da yaşayan gençler oluşturmakta idi. Bu öğrencilerin ve üniversite personelinin kentte yaptığı harcamalarla ekonomiye giren para miktarı 383.219.000 TL'dir. Bu değer 1985'de Trabzon Belediyesi'nin Milli Gelirden aldığı payın %65⁽²⁾'i olduğu düşünülürse, eğitim sezonunda üniversitenin, kente katkısının oldukça fazla olduğu söylenebilir(10).

(1) Bu sayıya 1982'de Üniversiteye katılan, Fatih Eğitim Fakültesi ve İktisat Fakültesi öğrencileri dahil değildir.

(2) Bu bilgi Trabzon Belediyesi İstatistik çalışmalarından(1987) düzenlenmiştir.

Mevsimlik nüfus büyüklüğü, çalışma amacı ile yerleşmeye geçici göç edenlerce de etkilenir ve hem kentsel hem de kırsal yerleşmelerde ortaya çıkabilir. Ekonomisi canlı yerleşmeler gizli/açık işsizliğin fazla olduğu yörelerden mevsimlik göç çeker. Genelde, inşaat sektörü ve turizm gibi mevsimlik hizmet sektörlerinde çalışmak için gelen bu nüfus, sektörün ölü sezon da memleketlerine dönerler.

Mevsimlik nüfusla kent/kır bağlantısı halen süren, bununla beraber kentte barınan bireyler, ürünlerin ekim ve toplama dönemlerinde arazilerinin bulunduğu yerleşimlere kısa süreli göç ederler. Bu bireyler söz konusu dönemlerin dışında, kentte varolan işyerlerinde çalışırlar. Özellikle Doğu Karadeniz, iç Anadolu gibi bölgelerde yaz aylarında fındık, çay, pirinç gibi ürünlerin toplanma dönemlerinde kırsal yerleşme nüfusu büyük ölçüde etkilenir. Örneğin; Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Rize ve çevre yerleşmelere, çay hasat döneminde 500 +km'den gelişler izlenir. Kalma süresi de çay hasadı boyunca, 2-3 ay kadardır(4). Özellikle inşaat sektörü ve turizm alanında (garsonluk, komilik vb.) çalışanlar mevsimlik nüfusda belirli periyodlarla artış ve azalışlara neden olabilirler.

Kısaca; mevsimlik nüfusun hareket alanı günlük nüfusa göre daha geniştir. Yerleşme nüfusunda periyodik olarak büyük artışlara neden olabilir. Sayım nüfusu, nüfus sayımlarının yapıldığı tarih gereği, bunlardan az bir bölümünü kapsar. Eğitim ve bir ölçüde, çalışma amaçlı mevsimlik nüfus dışında diğer, özellikle turizm ve ikinci konut amaçlı nüfus artışını içermez.

1.4 GECE-GÜNÜZ VE MEVSİMLİK NÜFUS FARKLILIKLARININ YERLEŞMELERDE YARATTIĞI SORUNLAR

Türkiye'de kent plânlaması süreci, araştırma, plânın yapılması, plânın onaylanması ve plân uygulama evrelerinden oluşur. Teknik şartlaşmaya göre, plânlama yapılırken göz önüne alınan en önemli veriler şunlardır:

- 1) Nüfus,
- 2) Kentin toplumsal ve ekonomik yapısına ilişkin veriler,
- 3) Kentin gelişmesinin yönü ve hızı,

4) Kentin gelişme ve hızına uygun olarak nüfus yoğunluğu, yapı yoğunluğu, sosyal alt yapı ve yeterlilik durumu,

5) Ulaşım durumu,

Bunların dışında plânlamada coğrafya, jeoloji, mali, tarihi vb. veriler de kullanılır. Tüm bu veriler incelendiğinde, nüfus ile ilgili bilgilerde sayımların temel alındığı görülür. Sayım nüfusuna göre konumlandırılan ve belli bir büyüklük, kullanım kapasitesi öngörülen donatılar, yerleşmelerin günlük ve mevsimlik nüfus farklarına bağlı olarak kendi yerleşik nüfusuna sorun yaratırlar.

1.4.1 GECE-GÜNDÜZ NÜFUS FARKLILIĞININ YERLEŞMELERDE KULLANICI AÇISINDAN YARATTIĞI SORUNLAR

Merkez-çevre ilişkisinin geliştiği bölgelerde, kentsel donatı kullanımını büyük bir sorundur. Merkez konumundaki yerleşmelerde donatılar hem yerleşik nüfusa, hem de ek gündüz nüfusuna hizmet verirler ve yalnız yerleşik nüfusa göre planlandıklarından yetersiz kalırlar. Etkin merkezlerdeki gece-gündüz nüfus farklılıklarının donatı kullanımında yarattığı sorunların en büyük faturasını kullanıcılar öder.

Hizmetlerin kestirilenden daha kalabalık insan grupları tarafından kullanılması hastanelerde aşırı kalabalık koridorlar ve yetersiz klinikler, yolcu taşımacılığında izdiham, trafik sorunu, çevre kirlenmesi, gürültü kirlenmesi vb. kullanıcıların günlük yaşantılarını sürdürürken katlanmak zorunda kaldıkları sorunlar olarak karşımıza çıkar.

Örneğin; 0.11 kişi/m² sağlık evi

3.00 m²/kişi umumi park

0.20 m²/kişi lise⁽¹⁾

hesaplamalarında ele aldığımız nüfus içinde, bu ek gündüz nüfusunun göz önüne alınmadığı düşünülürse, sunulan hizmetlerin ek nüfusa değil, yerleşmelerin sayım nüfusuna bile hizmet vermesi söz konusu olamaz.

(1) T.M.M.O.B Mimarlar Odasınca önerilen standartlardan alınmıştır(11).

Sadece temel eğitim hizmeti verebilen küçük yerleşmeler 11-20 yaş grubu eğitim hizmeti için bir üst yerleşimi kullandılarından, okullarda sınıflar, deney ve inceleme imkanları, hem yerleşmenin kendi nüfusuna hem de çevreden gelenlere yeterli gelmez. Örneğin Trabzon'a eğitim için gelenlerin doğurduğu ek alan talebi 5.2-8.3 ha. kadardır(1).

Yerleşmelerin merkezi olarak nitelendirilen ticaret alanlarının kamu kurum ve kuruluşlarının içinde veya yakın çevresinde, yoğun kullanımla karşı karşıya kalmalarından dolayı otopark ve yeşil alan gereksinimi doğar. Örneğin, Trabzon'da dışarıdan gelen ek gündüz nüfusunun kent merkezinde yarattığı otopark alanı gereksinimi en az net 1.0 ha. dır(1).

Yeşil alanlar (parklar, çay bahçeleri vb.) genelde, kent merkezinde, çevreden gelenlerin işlerini tamamlarken zaman zaman dinlendikleri yerlerdir. Durum böyle olunca yerleşmenin asıl kullanıcıları, bu alanlar yetersiz kaldığı için ve/veya sosyal yaşantı farkının getirdiği problemlerden dolayı (giyim, konuşma, oturma-kalkma, vb.) kullanamayabilirler.

Günübirlik, çeşitli amaçlarla yapılan seyahatlerin taşımacılığını sağlayan minübüsler, dolmuşlar için kent merkezine yakın terminaller seçildiği takdirde yerleşimlerin trafiğine büyük yük getirir. Özellikle şehirlerarası karayollarında bu minübüslerin aşırı fazlalığı nedeniyle ulaşımın tıkanması, büyük zaman, işgücü, para kaybına neden olur. Merkezlerin bu aşırı yoğunluğu, merkezden kaçışı hızlandırır. Yerleşmeler bu nedenlerle daha çok yayılır ve merkezdeki yapı stoğu atıl kalır(12).

Kısaca, yerleşmeler ek gündüz nüfusunun yarattığı yoğunluk artışından dolayı pekçok problemle karşı karşıyadırlar. Kullanıcıların karşılaştığı yukarıda değinilen problemlerinin yanında, yerel yönetimlerin de çalışmalarını aksatan, hizmetlerini yetersiz bırakan problemler vardır.

1.4.2 MEVSİMLİK NÜFUS FARKLILIĞININ YERLEŞMELERDE KULLANICI AÇISINDAN YARATTIĞI SORUNLAR

Mevsimlik nüfus farklılıkları, gündüz nüfus farklılığından

daha keskin değişimler gösterir. Bu nedenle yarattığı sorunlar-
da ek gündüz nüfusunun yarattığı sorunlar gibi devamlı değil,
belirli dönemlerde yoğunlaşır. Mevsimlik nüfus değişimlerinde
ihtiyaçlardan başka, amaçlar yönlendirici etki yapar.

Nüfustaki ve yaşantıdaki hareketliliği sağlayan nüfusun
amacı tatil yapmak, ürün ekimi/hasadı yapmak, çalışma, eğitim
vb.'dir. Özellikle tatil beldesi olan yerleşmelerde mevsimlik
nüfus hareketi günlük yaşantıyı olumlu ve olumsuz yönlerden
etkiler. Son yirmi-yirmibeş yıl içinde turizm olayının turis-
tik yöre halkına kısa vadede kazandırdıkları;

1) Yöre esnafı yeni ticaret alanları bulmuştur. Mevcut
ticaret dolaylı olarak hareketlenmiştir.

2) Yöreye turizm kanalı ile gelen alt yapılardan kendi
halkıda yararlanmışlardır.

3) Yörede para akımı hızlanmışdır.

4) Taşımacılık gelişmiştir.

Söz edilen kısa vadedeki kazançların yanında, uzun vadede
ise yöre halkının kayıpları söz konusudur. Bu kayıplar ise;

1) Farkedilemeyen bir çevre kirlenmesi olabilir.

2) Farkedilemeyen kaynak tüketimi hissedilebilir.

3) Tarım alanlarının azalması görülebilir.

4) Aşırı nüfus artışı ve gürültülü ortam ortaya çıkabilir.

5) Çoğalan nüfustan ötürü enerji, su kaynakları vb. yetme-
yebilir(13).

ikinci konut alanlarına gelince, bunlar kentsel ve kırsal
gelişmenin biçimlenmesinde önemli rol oynar. Hem fiziksel ola-
rak kent makroformunun, hem de mevsimlik nüfus dağılımının be-
lirleyicisidirler. Plânlama açısından insanların nerede otur-
duklarını bilmek esas olmakla birlikte, buldukları konumlar-
da gerek duydukları ürünlerin ve hizmetlerin dağılımının sağ-
lanması da önemlidir. İkinci konutlar, doğal kaynakların kul-
lanımında ayrıcalıklı bir kent-çevre etkileşim biçimi sergiler.
Bir yandan saçaklanan kentler, kırsal alanlara doğru serpilir-
ken, diğer yandan bu gelişmeden arta kalan kırsal alanlar,
ikinci konutların istilasına uğrar. Ancak, bu kez mevsimlik
nüfusun kullanımına dayalı bir istila söz konusudur(13).

ikinci konutlar, iç turizmin bir parçası ise de, yarattığı istihdam olanakları ve işletilmesinden elde edilen toplumsal yararın düşüklüğü nedeni ile kitlesel iç turizme hizmet verdiği iddia edilemez(9). İkinci konutların geliştikleri yörelere ekonomik açıdan bir canlılık getirmeleri bu gelişmenin olumlulukları arasında görülebilir. Ancak bu yerleşmelerde, ikinci konut gelişimiyle yaz aylarında artan nüfus, belediye hizmetleri ve tesis yetersizliği sorununu ortaya çıkarır. Yaz aylarında, turizmde olduğu gibi eğlence ve spor tesisleri burada da yetersiz kalır. İkinci konutun yarattığı sorunlarda turizmin yarattığı sorunlara benzer, ancak ikinci konut mevsiminin, daha çok eğitim kurumlarının tatiline rastlaması ve mülk olgusunun ağır basması, yoğun kullanım süresinin turizmden daha kısa süreli olmasına neden olur. Dolayısı ile yerleşmedeki nüfus üzerinde yarattığı baskı, turizmin yarattığı ek nüfustan daha kısadır. Mevsimlik nüfus hareketinde çalışma, ürün dikim ve hasatı, eğitim amaçlı nüfus farklılaşmalarını da gözardı etmemeliyiz.

Sonuç olarak, mevsimlik nüfus farkı turizm sektörünün ve ikinci konut alanlarının gelişmelerinin yoğun olduğu yörelerde, yerleşmenin kendi yerleşik nüfusuna sunduğu sosyal kültürel donatıları, altyapıyı ve belediye hizmetlerini paylaşarak yerleşik nüfus için kalabalıklaşma maliyetlerinin doğmasına neden olur.

1.4.3 GÜNDÜZ VE MEVSİMLİK NÜFUS FARKLILIĞININ YEREL YÖNETİMLERDE YARATTIĞI SORUNLAR

"Belediye, beldenin ve belde sakinlerinin mahalli mahiyette müşterek ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye ile mükellef hükmi bir şahsiyettir"(14).

Belediyenin yerleşmelerde yapmakla yükümlü olduğu çeşitli görevleri vardır. Bunlardan bazıları temizlik, zabıta, ulaşım, su, kanalizasyon, sosyal ve kültürel faaliyetlerdir (Çöp toplama, hal ve pazar yeri denetimleri ve kurulmaları, belediye toplu taşımacılığı, fuar ve panayır hizmetleri, tiyatro vb.).

Belediyenin tüm bu hizmetleri verirken çeşitli mali kaynaklara ihtiyacı olduğu gözardı edilmemelidir. Bu mali

kaynaklar Genel Bütçe Geliri'nden aldığı %5'lik payın dışında, kiralar, vergiler, cezalar, katılma payları vb.'dir. Devlet gelirinden alınan pay, 2380(3004) Sayılı Kanun gereği belediyelere, son genel nüfus sayımı sonuçlarına göre eşit olarak dağıtılır. Genel devlet bütçesinden alınan payı küçük kalan yerel belediyeler, verdiği hizmetler için gerekli maddi kaynağı halktan çeşitli yollardan aldığı hizmet bedellerinden de karşılar (Panayır biletleri, plaj vb. giriş ücretleri, sayac kiraları vb.). Yerleşmenin nüfusuna eklenen ek gündüz nüfusu belediye otobüslerinden, su ve kanalizasyon hizmetlerine kadar tüm hizmetleri kullanır. Örneğin çevre kırsal yöreden ticaret amacı ile gelen köylüler ve yerleşme halkı için açılan haftalık pazarların kurulduğu günlerde, o çevrenin temizliği, asayiş (pazarcılarla halk arasındaki ilişki) önemli bir problem olur.

Mevsimlik nüfus farklılığı yaşayan yerleşmelerin temizlik problemi yerel yönetimleri personel, araç, hizmet konularında zorlar. Örneğin Samsun Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğü'ne bağlı ekipler toplam 43 ana mahalleye hizmet verir. Bu mahallelerde toplanan çöp miktarı 250-300 ton/gün'dür. Belediye tarafından yapılan istatistikî çalışma sonuçlarına göre; bir haneden 0.9-1.0 kg/kişi miktarında çöp toplanır. Normalde bir çöp arabası hergün 3 mahallenin çöpünü toplar. Samsun Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğü'nde 231 personel çalışmakta olup, tek bir personelin belediyeye maliyeti (sosyal haklar, aylık maaş, malzeme ve levazımatı dahil) 6.500.000 TL/Ay-kişi'dir.⁽¹⁾ Kışın bir çöp aracına toplam 16,6 ton/gün çöp düşerken, ikinci konut bölgesi diye adlandırılan Samsun Atakum semtinin mevsimlik nüfus farklılığı gösterdiği yaz döneminde bu miktar yaklaşık 22-26 ton/gün'ü bulmaktadır. Kışın bir personele hizmet için 280 hane düşerken, yazın bu rakam 300 hane dir. Bu yörenin temizlik hizmetine getirdiği yük, şehirdeki hizmetin kaydırılması ile çözümlenmeye çalışılmaktadır. Yaz sezonunda, şehir merkezinde çöp ve temizlik sorunu gözle izlenebilir boyuta ulaşmaktadır.

(1) Bu bilgiler Samsun Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğü'nden alınmıştır(1990).

Ek nüfusun yoğun kullandığı bölgelerde yol kapasitesini düşüren yol boyu otoparklar, yaya yollarını işgal eden araçlar, trafik sıkışıklığının neden olduğu gürültü ve hava kirliliği yakıt israfı vb., yerleşimlerin sıkışıklık sonucu yaşadığı yan ekonomik etkilerdir.

Mevsimlik nüfus farklılığı yaşayan yerleşmeler, tüm bu sözü edilen problemlerin yanında daha farklı olumsuzlukları da beraber yaşar. Nüfus farklılaşmasını belirli sezonlarda yaşayan yerleşmelerde ticaret ve rekreasyon alanlarında problem olur. Turizm sezonunda kalabalıklaşan yerleşmelerde turistik alışveriş imkanı sağlayan dükkanların planlanması, kiralanması, yerleşme içindeki konumu, sezon dışında boş kalmaları yerel yönetimin ve yerleşmenin merkez nüfusunun problemi. Bu mevsimlik yaşantı farkı, mülk kiralarının aşırı yükselmesine, arsa spekülasyonlarına, imar uygulamalarındaki problemlere neden olur.

Yerleşmelerde alt yapı problemleri de aşırı farklılaşan nüfus değerleri karşısında sorun olur. Belli bir kapasite için hazırlanan kanalizasyon çapları ve eğimleri aşırı kullanım ya da anlık boşalmalar sonucunda randımanlı çalışmazlar. İkinci konut alanlarında zorunlu büyük alt yapı tesislerinin yapımında ise, çoğu kez, belediyeler konutlardan kaynaklanan zorluklar yaşarlar. Örneğin, fosseptik taşmaları, çevre kirliliğine neden olur. Ülkemizin kıyılarını ikinci konut gelişmeleriyle işgal edildiği, kıyı yerleşmelerinin kırsal karakterinin yok edildiği ve çevrenin bir daha düzeltilemeyecek şekilde zedelendiği gözlenir. Kıyı yörelerindeki belediyeler girişimcilerin baskısı ile plân değişikliği yaparak tarım, zeytinlik ve narenciye alanlarını imara açarlar(15).

1.5 BÖLÜM SONUCU

Gerek günlük nüfus hareketi, gerekse mevsimlik nüfus hareketi yerel yönetimlere görünen (eğitim, sağlık ve rekreatif donatılarda oluşan kullanıcı baskısı, alt yapı üzerindeki baskı, temizlik vb.) ve görünmeyen (aşırı yüklenme nedeniyle oluşan aşınma ve arızalar gibi) yükler getirir. Mevsimlik nüfus hareketinde, yerleşmenin tanıtımından, sosyal ihtiyaçlarına,

korunmasına dek tüm yük yerel yönetimlerindir. Gündüz ve mevsimlik nüfus farklılaşmaları sonucunda yerleşme merkezlerinde çöp kutuları, WC'ler, akarsu(çeşme vb.) gibi fiziksel gereksinmelerin yanında kaldırım,yol,kanal, ulaşım ağı, ticaret, eğlence-kültür tesisleri gibi sosyal tesislerin, nüfus farklılıkları göz önüne alınarak plânlanması gerekir. Ayrıca tüm yapıların çok amaçlı hizmet için kullanımı düşünülmelidir (öğrenci yurtlarının, yazın motel vb. kullanımı gibi).



İKİNCİ BÖLÜM

2.1 ORTA KARADENİZ BÖLGESİ, SAMSUN İLİ GÜNÜZ NUFUSUNUN SAPTANMASI VE ÇALIŞMANIN AMACI

Donatı alanları yerleşmenin nüfusuna göre belirlenmektedir. Halbuki gözlemler Doğu Karadeniz Bölgesi'nde çeşitli merkezilik özelliği gösteren yerleşmeler arasında önemli gel-gitlerin olduğu, yerleşmelerin donatılarını kullanan nüfusun sayım nüfusundan farklı olduğu yönündedir. Bu nedenle, imar plânı yapılacak bir yerleşmenin donatı büyüklüklerinin sağlıklı kestirilebilmesi için gündüz nüfusunun bilinmesi gerektiği görülmüştür.

Çalışmanın⁽¹⁾ amacı çevre nüfusun, belirli bir örgütlenme düzeyine erişmiş yerleşmeyi ne yoğunlukta kullandığı diğer bir deyişle yerleşmenin, yerleşik nüfusunun (gece nüfusu) gündüz önemli ölçüde değişip değişmediği, yerleşmenin çevresince kullanım yoğunluğunun önceden kestirilip kestirilemeyeceği sorunlarına yanıt aramaktır. Ayrıca, eğer yerleşmenin ek gündüz nüfusu sayım nüfusuna göreceli önemli boyutta ise bu nüfusun özellikleri nelerdir, merkezi nasıl kullanılmaktadır? Kullanım biçimleri yerleşmeler arasında farklılık göstermekte midir? Eğer göstermekte ise, bu hangi çevre ve merkez etmenlerle açıklanabilir? soruları da yanıtlanmaya çalışılacaktır.

2.2 ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Yukarıdaki soruların yanıtları Mayıs 1991'de bu çalışmamızda denek olarak seçilen yerleşmelerde (Samsun, Çarşamba, Ayvacık, Salıpazarı), yapılan alan çalışması ile belirlenmeye çalışılmıştır. Denek yerleşmeler, imar plânı yapmakla yükümlü/yapabilecek yerleşmeler arasından merkezilik ve konum

(1) Bu çalışma KTÜ Mimarlık bölümünce yürütülen DPT 91.112.002.1 kod nolu araştırma kapsamındaki 5.alt araştırmanın bir bölümüdür.

özellikleri ile nüfus büyüklükleri gözönüne alınarak seçilmiştir(Bkz. Tablo 2.1.-Şekil 2.1) (Bkz. Şekil 2.2).

Çalışmamızda, her denek yerleşmenin çevresine ne boyutta ve hangi konularda hizmet verdiğini saptamak için, denek yerleşme ile çevre yerleşmeler arasındaki günlük taşıt gel-git sayıları günde ortalama ne kadar yolcu taşındığı ve yolcuların geliş amaçları belirlenmektedir. Bu nedenle, denek yerleşmelerin ana girişleri bir hafta süre ile, haftada dört gün (Pazartesi, Çarşamba,Cuma,Cumartesi) kullanıcıların yoğun olarak merkeze gelecekleri saatler arasında (6:30,14:00)⁽¹⁾ tutulmuş, geçen araçlar arasından, türüne göre, %5 örnekleme ile seçilen araçlar durdurularak içindeki yolculardan denek yerleşme mücavir alan dışından gelen, denek yerleşmede inceklerle anket yapılmıştır.

Yerleşmelerde, anket yapılacak noktalar seçilirken, merkezlere yoğun gelişlerin olduğu yönler öncelikle göz önüne alınmıştır.Buna göre Samsun'da 5, Çarşamba'da 4,Salıpazarı'nda 4 Ayvacık'ta 3 nokta seçilmiştir(Bkz. Şekil 2.3-2.6). Anket formu, kişisel özellikler yanında, geliş yeri, amacı, geliş sıklığı vb. gibi soruları içermiştir (Ek 1 Örnek anket formu). Bu çalışmanın, özellikle eğitim döneminde yapılmasına özen gösterilmiştir. Bunun nedeni, merkezlerin etkileşiminde eğitim ve sağlığın payının yüksek olabileceğinin düşünülmesidir.

Alan çalışması sırasında,trafik görevlilerinin zamanında noktalara ulaşamaması,anket formlarının zamansız bitmesi gibi bir takım aksaklıklar olmuştur.Örneğin,Salıpazarı'nda Çarşamba günü 11:30 dan sonra anket formu yetmemiştir. Samsun il merkezinde, doğu girişinde, pazartesi günü, form yetmediği için saat 13:30 a kadar anket yapılabilmiştir. Yine Samsun il merkezinde güneydoğu giriş noktasında trafik ekibinin gecikmesi sonucu Cuma günü, anketler 7:10 da başlatılmıştır. Çarşamba'da ise Samsun gelişinde, anket yapılamamıştır. Bu nedenle Samsun yönünden gelen yolcuları saptamak için bu hatta çalışan minübüscülerle görüşme yapılmış ve 4 bölümde de belirtileceği gibi

(1) 6:30 merkeze gelişlerin alıs veriş-eğitim amaçlı başladığı, 14:00 ise geri dönüşlerin kısmen başladığı saatler olarak seçildi.

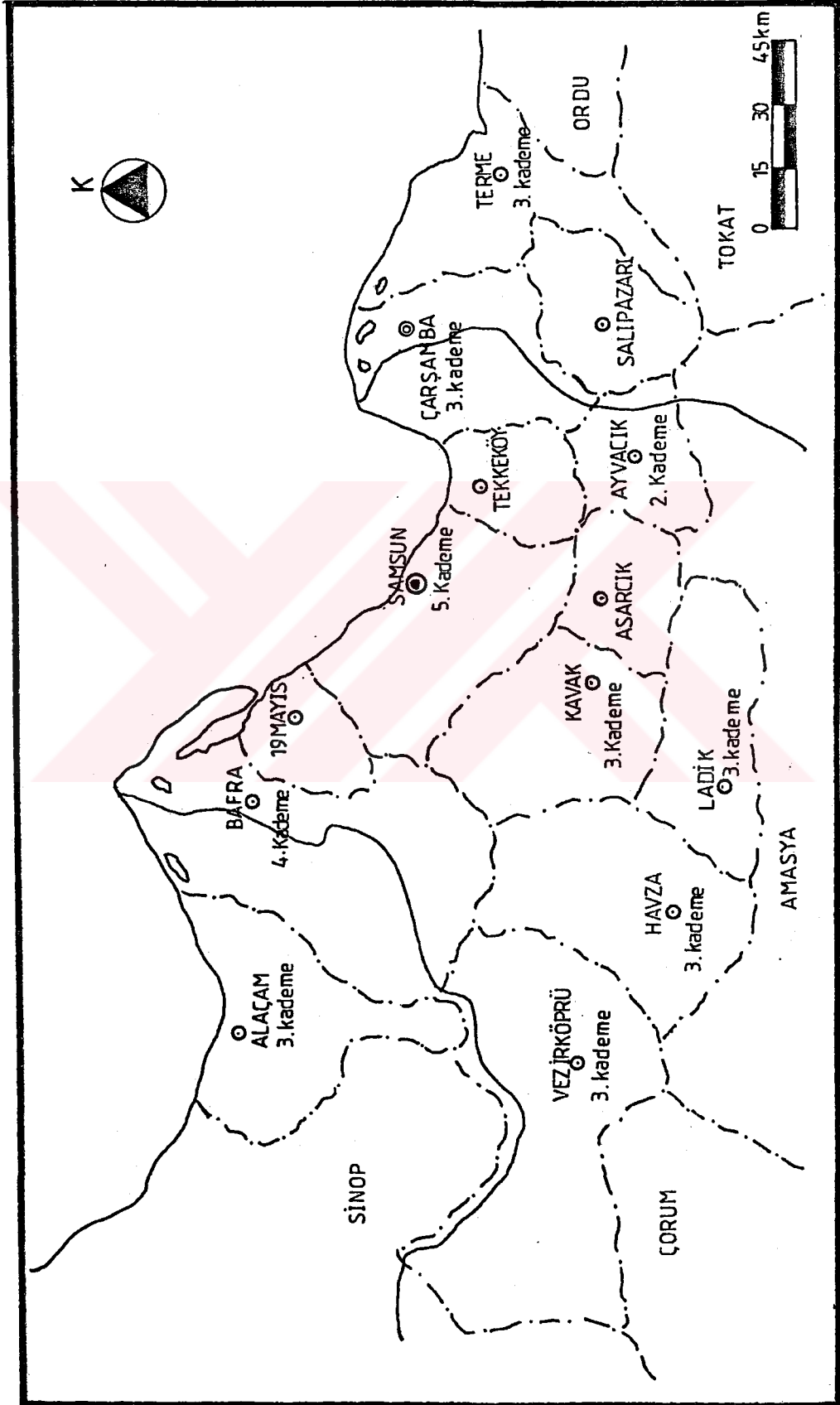
Tablo 2.1 İmar Planı Yapmakla Yükümlü Yerleşmelerin Dağılımı.

E	Yerleşme	Nüfus 2001-5000		Nüfus 5001-10.000		Nüfus 10.001-20.000		Nüfus 20.001-30.000		30.001-50.000		50.001-100.000		100.001-250.000		250.000 +		
		0-100	101-500	501-1000	101-500	501-1000	0-100	101-500	501-1000	0-100	501-1000	0-100	501-1000	0-100	501-1000	0-100	100.001-250.000	250.000 +
5	Top. Yerleş. Denek yer.																	
4	Top. Yerleş. Denek yer.																	
3	Top. Yerleş. Denek yer.																	
2	Top. Yerleş. Denek yer.																	

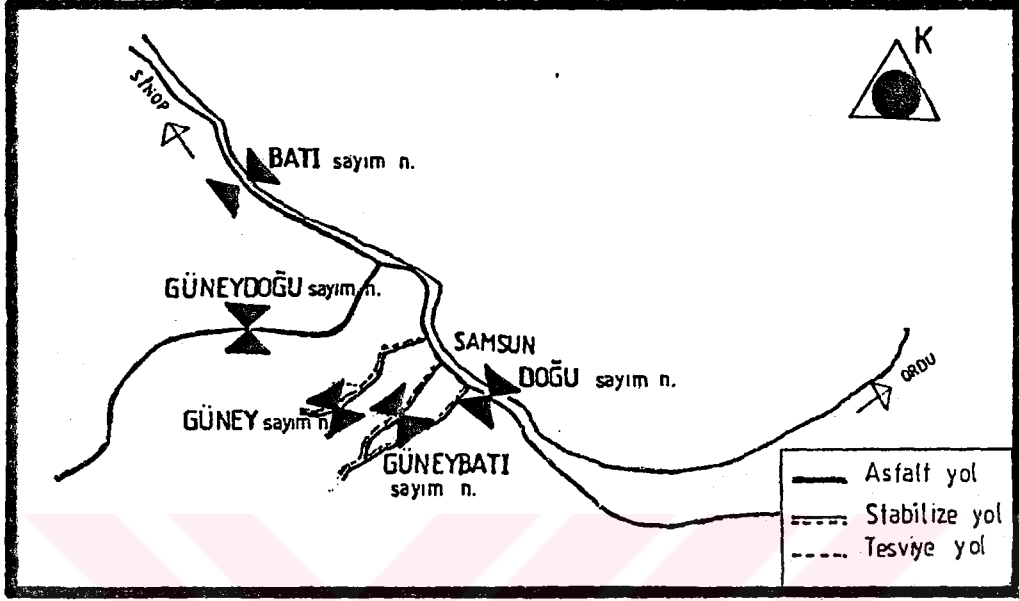
* Yerel yone timle şbirliğı yapılamaması ya da çevre yerleşmelerle ilişki şok zayıf olması nedeniyle sayım- anket yapılamayan yerleşmeler.



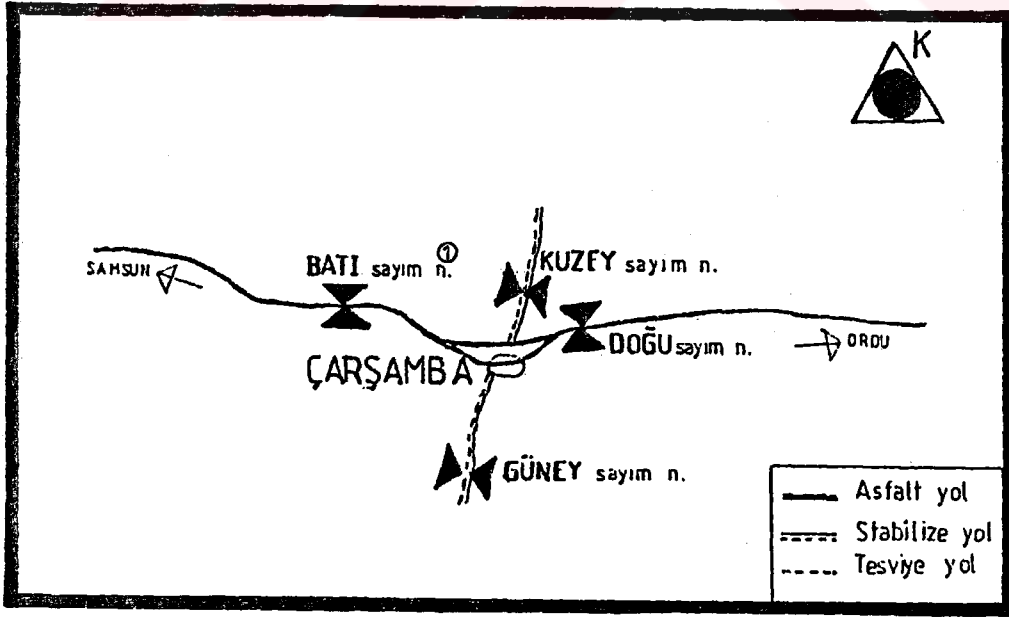
Şekil 2.1. Denek Yerleşmelerin Dağılımı



Şekil 2.2. Samsun ve Çevre Vaylaşmalar

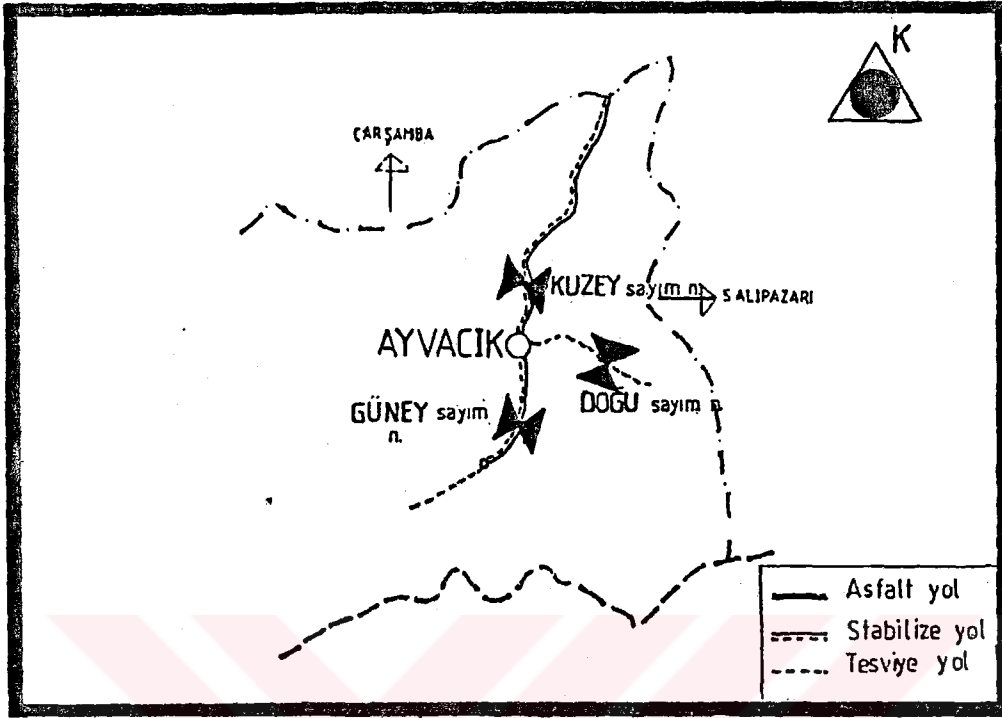


Şekil 2.3. Samsun'da Anket Yapılan Sayım Noktaları



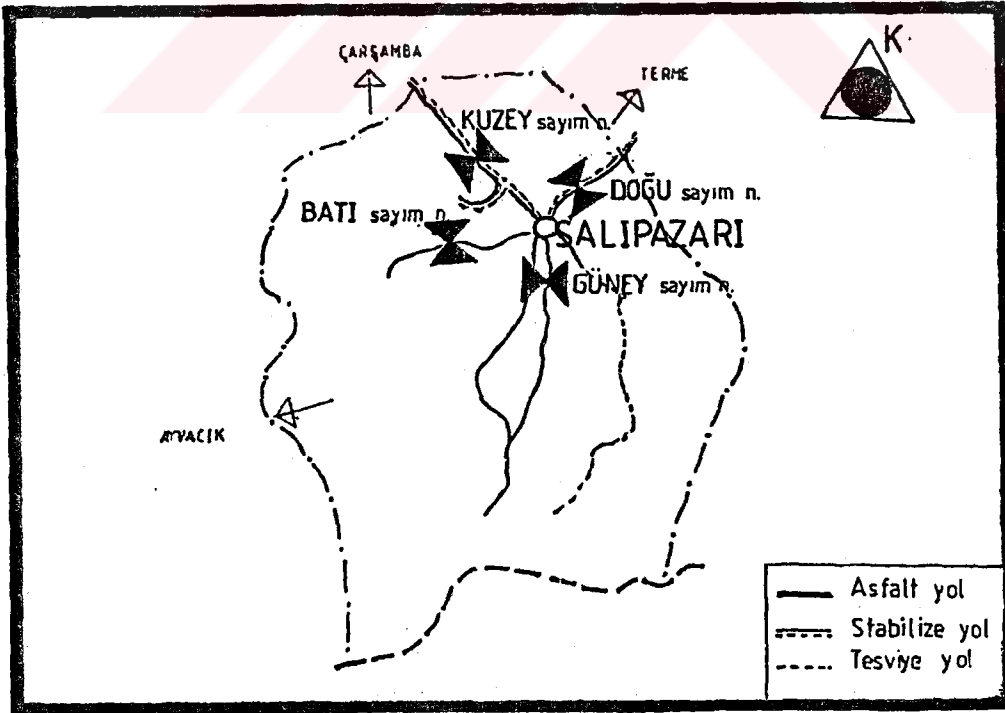
Şekil 2.4. Çarşamba'da Anket Yapılan Sayım Noktaları

1) Samsun yönünden gelenlerle anket yapılmamıştır



Şekil 2.5. Ayvacık'da Anket Yapılan Sayım Noktaları

0 5 10 15 km



Şekil 2.6. Salıpazarı'nda Anket Yapılan Sayım Noktaları

yolcu sayısı saptanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu türk aksaklıklara karşılık genelde, çalışma belirtildiği şekilde yürütülmüştür.

Ayrıca il ve ilçe resmi kurumlarında yerleşmelerin, çevre yerleşmelerle ulaşım bağlantıları ile özellikle eğitim, sağlık vb. donatıların merkez ve çevredeki düzeyleri araştırılmıştır.

2.3 ARAŞTIRMANIN ANALİZ YÖNTEMİ

Alan çalışmasıyla elde edilen veriler ikili, üçlü çapraz tablolar hazırlanarak irdelenmiş ve Chi-Kare yöntemi ile benzerlik/farklılıklar test edilmiştir. Chi-Kare yöntemi alınan bir deneysel sonucun belli bir hipoteze uygunluk durumunu belirlemede yardımcı yöntemdir. Farklı büyüklükteki örneklemeler için kullanılabilen ve değişik sayıda sınıfa sahip olanlara uygulanabilmektedir. Belli bir sapmanın şansa bağlı olarak meydana gelme olasılığının araştırmacı tarafından tespit edilmesini mümkün kılmaktadır(16).

Ayrıca, denek yerleşmelere çevreden gelen nüfus büyüklüğünün, Çekim(Gravity) Modeli ile açıklanabilirliği araştırılmıştır. Çekim Modeli, özde iki alan arasındaki etkileşimin boyutunu açıklamaya ve kestirmeye yarayan statik bir modeldir (17).

UÇUNCU BÖLÜM

3.1 DENEK YERLEŞMELERİN İL, BÖLGE VE ÜLKE İÇİNDEKİ DURUMU

Bu bölümde, çalışma kapsamındaki Samsun, Çarşamba, Salıpazarı ve Ayvacık'ın istihdam yapıları, çevreye verdikleri hizmetler, erişilebilirlikleri incelenmiş, bölge ve ülke genelindeki verilerle karşılaştırılmıştır. Böylece denek yerleşmelerin çevreleri ile ilişkilerinin ilişki yoğunluğunun nedenlerinin daha iyi anlaşılabilceği düşünülmektedir.

Çevreye verdiği hizmetler nedeniyle, Samsun kenti, bölge içinde 5.kademe merkez konumundadır.Çevresinde 4.kademe merkez olan Bafra,3.kademe merkezler olan Alaçam,Çarşamba,Havza,Kavak,Ladik,Terme ve Vezirköprü yer almaktadır.Çalışmamıza konu olan diğer denek yerleşmelerden, Ayvacık 2.kademe yerleşmedir⁽¹⁾(18).

3.2 NÜFUS

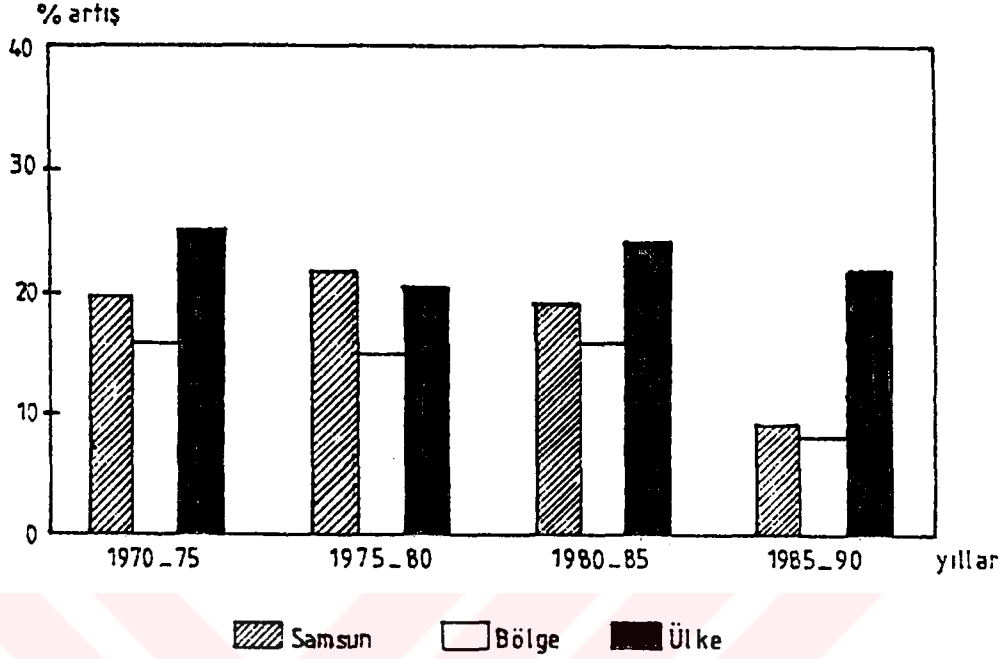
Samsun ülkemizin en kalabalık nüfusuna sahip 10 ilinden biridir.1990 yılı nüfus sayımı sonucunda, Samsun ilinde km ye 121, ülke genelinde ise 73 kişi düşmektedir.

Samsun il nüfusu,1990 yılında 1158400 dür.1970-1990 sayım dönemindeki gelişimi incelendiğinde,il nüfusunun bölgeye⁽²⁾ oranla daha hızlı artmakla birlikte ülke nüfus artış oranının giderek daha çok altında gelişme gösterdiği görülür(Bkz.Şekil 3.1). 1990 yılı il nüfusunun %31.4'ü (368574 kişi) Samsun kentinde yaşamaktadır.

Çarşamba ilçesinde, 1970 nüfus sayımında, ilçe merkez nüfusu 20468 iken,ortalama yılda %4.49 artış ile 1990 yılında

(1) Salıpazarı, sadece belediye örgütüdür. Bununla beraber, merkezilik özelliği yoktur. Ancak,1986 tarihinde ilçe merkezi olması, çevresine eğitim, sağlık, idari ve adli konularda verdiği hizmetleri genişleteceğinden, merkezilik özelliği kazanması beklenir.

(2) Bölge;Samsun,Trabzon,Giresun, Ordu,Gümüşhane,Tokat,Amasya, Artvin illerinden oluşmaktadır.



Şekil 3.1. Samsun-Bölge-Ülke Nüfus Artış Oranları(5 Yıllık) 38863 olmuştur. Bölgede 25000-100000 nüfus grubunda⁽¹⁾ bu artış oranı bölgede %2.5 iken ülkede %6.8 dir. Diğer denek yerleşmelerde, Ayvacık ve Salıpazarı'nda, nüfus, 1990 yılında sırası ile 5375 ve 3644 kişidir. 1970'den bu yana bu ilçelerde 5 yıllık ortalama artış hızı sırası ile %3.7 ve %2.9 dur.

"Kent-kır nüfus artış oranları irdelendiğinde Samsun ili kent nüfusu, bölgeye ve ülkeye göre olumlu yönde gelişim göstermektedir. Ayrıca, Samsun merkezde kırsal nüfus artışı, merkez yerleşim lekeleri civarında bulunan köylerin, merkez çekim gücünden etkilenmesi nedeniyle fazladır. Samsun kenti civarlarında "banliyo" denilebilecek türde köyler bulunmaktadır. Bu nedenle, Samsun merkez ilçede kırsal nüfus artış hızı çevre ilçe kırsal nüfus artış hızına göre daha fazladır"(5).

Salıpazarı ve Ayvacık ilçelerinin 1990 nüfus sayımları incelendiğinde, 1970 yılından beri merkez nüfus artış hızlarının kırsal nüfus artış hızından geri kaldığı gözlenmektedir. Çarşamba'da ise yukarıda da görüldüğü gibi, 1970'den bu yana

(1) Ayvacık ve Salıpazarı -10.000, Çarşamba 25.000-100.000, Samsun ise 100.000+ nüfus gruplarına girmektedir. Samsun kendi başına bir grupta bulunurken birinci grupta denek yerleşmelerimizden başka 19 Mayıs, Tekkeköy, Asarcık, ikinci grupta ise Çarşamba ile birlikte Bafra bulunmaktadır.

merkez ilçe nüfusu artarken, kırsal nüfus %1.37 oranında azalmıştır. Bunun nedeni Çarşamba'nın çevre yerleşmelere verdiği istihdam olanakları olabileceği gibi, Samsun merkezle olan iletişim de olabilir.

3.3 İSTİHDAM YAPISI

3.3.1 TARIM

Samsun ilinin ve bölgenin ekonomik yapısında tarım sektörünün, ülkeye göreceli, önemli bir payı vardır. 1985'de Samsun ilinde, tarımın "yerleşim bölümü" (19) (Location Quotient)⁽¹⁾ 1.30 iken bu oran bölgede 1.32 dir (Bkz. Şekil 3.2). Ülke tarım sektörü içindeki payı ise %3,17 dir. Tarımın bu gelişimi, ileride de söz edileceği gibi, yerleşmede tarıma dayalı endüstrinin ve hizmetler sektörünün gelişimine neden olmuştur. 100000+ nüfuslu yerleşmeler grubunda bulunan Samsun kenti, ülkeden nüfusuyla göreceli oldukça dengeli bir pay alır. Bölgede aynı nüfus grubundaki yerleşmelerin payı, $LQ=1,90$ dir (Bkz. Şekil 3.3). Samsun kenti tarım sektörü yerleşim bölümünün bölge kat-sayısından düşük olması, Samsun kentinde yaşayanların aynı nüfus grubunda bulunan bölgenin diğer merkezlerinde yaşayanlara oranla kırsal-üretim bağıını koparmasıyla açıklanabilir.

Samsun ilindeki 25000-100000 nüfuslu yerleşmeler 1975 de ülke genelinde aynı nüfus grubundaki yerleşmelere göre, tarım sektöründe oldukça dengeli pay almışken, zaman içinde bu pay azalma göstermiştir (Tarımın yerleşim bölümü 1975 yılında $LQ=1,10$ iken 1985'de $LQ=0,57$ 'ye düşmüştür). Bölgede ise benzer bir düşüş izlenmekle birlikte, bölgenin ülke genelinde aldığı pay daha yüksektir (Bkz. Şekil 3.4). -10000 nüfus kademesinde, denek yerleşmeler, tarım sektöründe bölgeyle dengeli bir paya sahip olup, yerleşim bölümü sırası ile 1975'de $LQ=1,06$ ve $LQ=1,03$ dür. LQ katsayıları, -10000 nüfus kademesinde, 1985 yılında da benzer gelişim göstermiştir (Bkz. Şekil 3.5).

(1) Sektörlerin göreceli önemi-gelişmişliği nüfus ve istihdam değerleri kullanılarak açıklanmıştır.

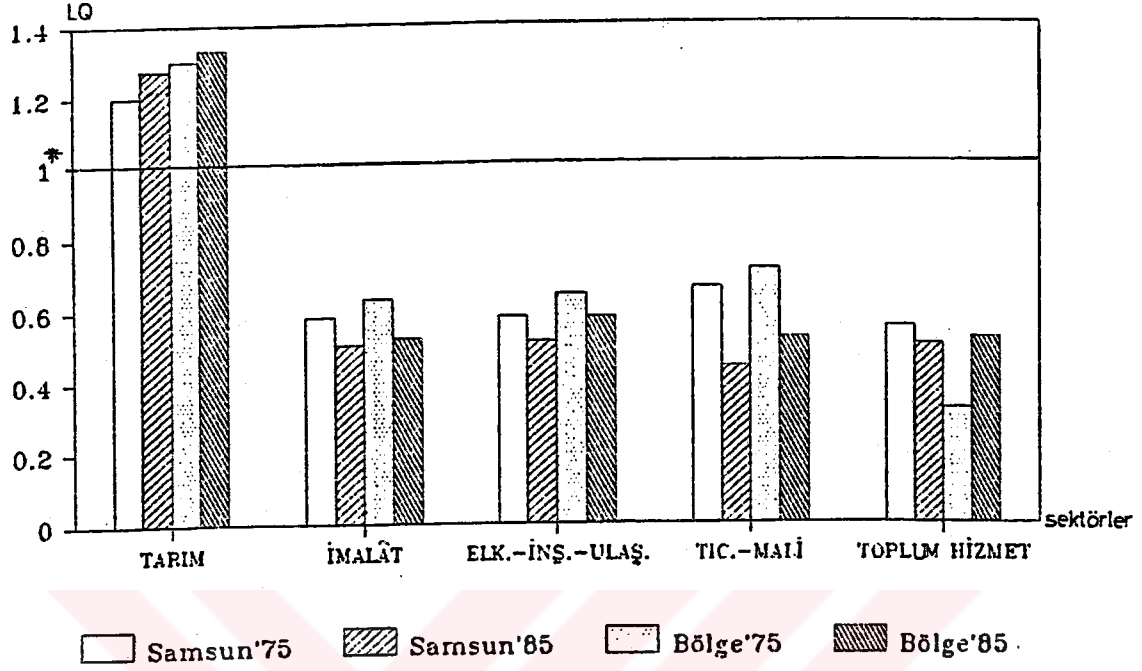
Samsun ilinde, mevcut arazinin, %50.19 luk bölümü ekilebilen alandır(480769 ha.). Bu alanın %63.63'ü kuru tarım, %3.98'i sulu tarım, %12.37'si bağ-bahçe alanıdır(20).1985 yılı tarım sayımına göre ekilen alanların %28.88'inde, emek yoğun ürün ekimi yapılmaktadır(Örneğin, önem sırasına göre, tütün, pirinç, şeker pancarı, gibi). Emek yoğun tarımda, özellikle tütün, Samsun ilinde günlük ve mevsimlik nüfus hareketini, kent-kır ilişkisini büyük ölçüde etkilemektedir.

3.3.2 İMALÂT

Samsun ilinde imalât sektörünün 1985 yılında yerleşim bölümü 0.50 iken bu oran bölgede 0.53'tür. Şekil 3.2 de de görüldüğü gibi 1975 yılındaki duruma göre 1985'de bölgede ve ilde imalât sektöründe belli bir düşüş gözlenmektedir. 100000+ nüfus grubuna giren Samsun kenti,ülke imalât sektöründen nüfusuyla göreceli oldukça az pay almakla birlikte, payı bölgeden daha yüksektir(Bkz. Şekil 3.3). 25000-100000 nüfus kademesinde ise 1985'de ülkeden bölgeye göre daha fazla pay almasına karşın, 1975-1985 yıllarında bölgeden daha düşük bir gelişme sergilemiştir(Bkz.Şekil 3.4).-10.000 nüfus kademesindeki denek yerleşmeler, 1975-1985 yılları arasında kendi içinde gelişme gösterirken,bölgeye göre geri kalmıştır⁽¹⁾(Bkz. Şekil 3.5).

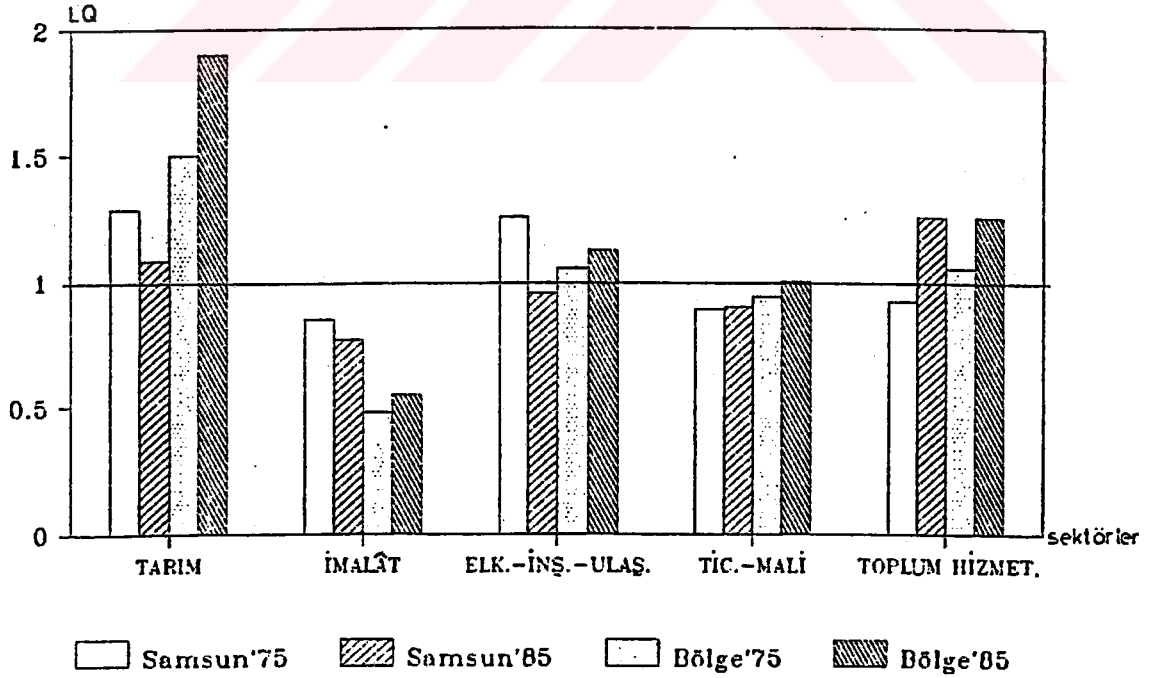
Alt faaliyet dallarında, ölçek açısından bakıldığında, Samsun ili büyük ölçekli imalât sektörü bölgeden daha hızlı gelişim göstermektedir. Bu gelişmede, Samsun Sigara Fabrikası kapasite arttırımı, Azot ve Bakır Fabrikası gibi kamu yatırımlarının payı büyüktür. Özel sektör yatırımlarında, 30-100 kişi istihdam kapasiteli işletmeler gelişme halindedir. Bu işletmeler genellikle tarıma dayalı gıda sanayi, pazar ve kolay erişilebilirlik faktörüne bağlı olarak gelişen tüketim malları imalatı ve metal imalât dalları ile Bakır Fabrikası'nın ürünlerini işleyen ve aramaları üreten(kablo, elektrik malzemesi v.b.) sanayi dallarıdır. Çarşamba'da sanayinin gelişme eğilimi fazladır. Yerleşmede, özellikle tarıma dayalı

(1) Bölgede önemli işleyim türü olan çay sanayi kaynağı bağımlı sanayi olduğu için daha çok kırsal nitelikli, küçük yerleşmelerde de faaliyet göstermektedir.

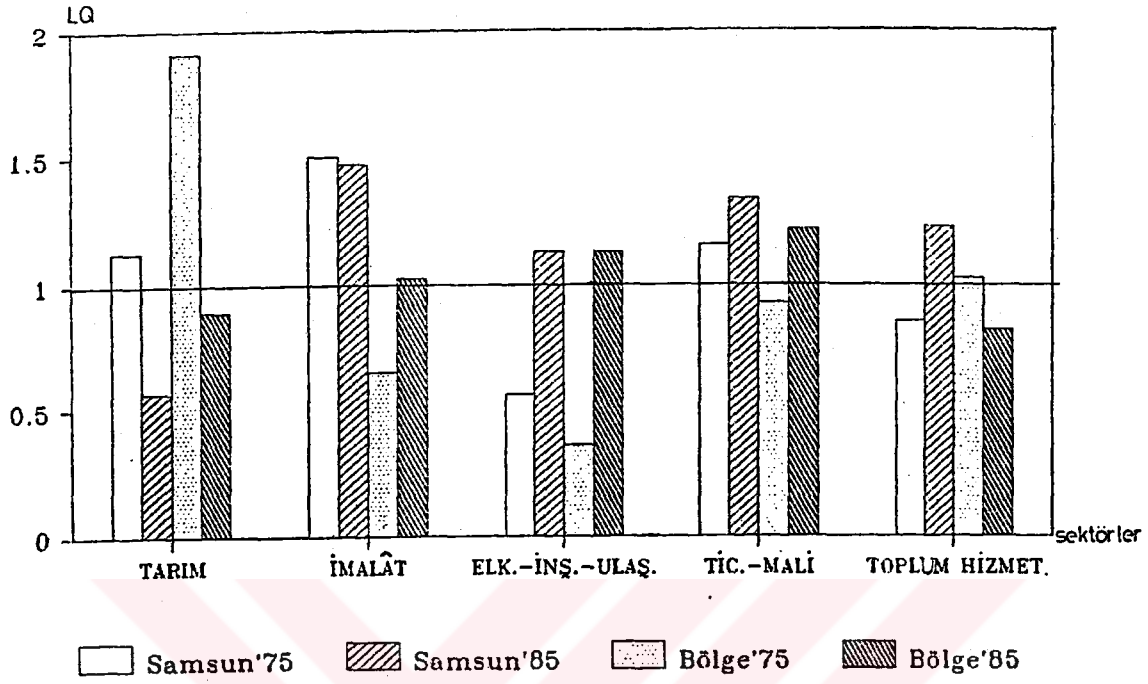


Şekil 3.2. Samsun İli ve Bölgenin 1975-1985 Yıllarında Sektörel Gelişimi

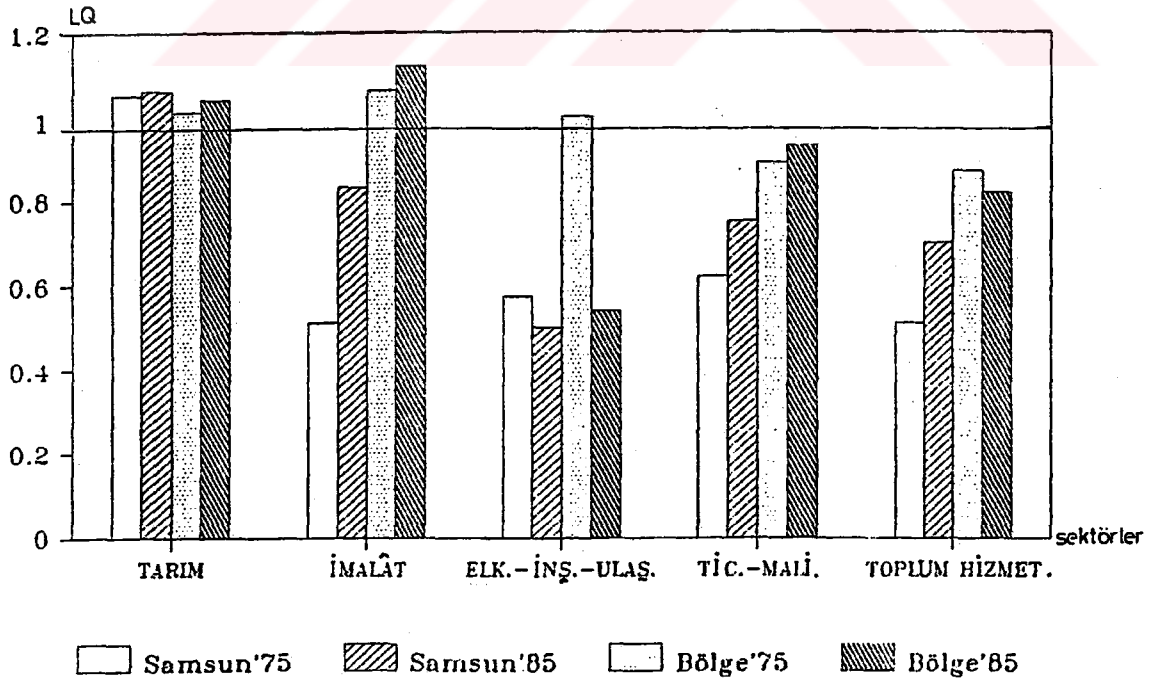
*1 sayısı yerleşmenin/bölgenin sektörel gelişiminin, ülke sektörel gelişimine göre göreceli gelişimini göstermektedir.



Şekil 3.3. (100.000+) Nüfus Kademesinde Samsun ve Bölgenin Sektörel Gelişimi



Şekil 3.4. (25.000-10.000) Nüfus Kademesinde Samsun ve Bölgenin Sektörel Gelişimi



Şekil 3.5. (-10.000) Nüfus Kademesinde Samsun ve Bölgenin Sektörel Gelişimi

gıda endüstrisi ile dış satıma dönük üretim(örme, konfeksiyon, kurbağa, salyangoz bacağı işleme⁽¹⁾, vb.) ağırlık kazanmaktadır. Çarşamba, küçük imalât sanayinde de, nüfus büyüklüğüne göre büyük bir yığılıma sahiptir. Bu yığılımı tarım araçlarının bakım-onarımı ile özellikle kamyon kasası yapımındaki uzmanlaşma ile sağlamaktadır(5).

imalât sanayinin, yerleşmelerdeki varlığı ve büyüklüğü çevreden günübirlik çalışma amaçlı nüfus hareketine neden olabilir.

3.3.3. ULAŞIM-ELEKTRİK-İNŞAAT SEKTÖRÜ

işgücünün istihdamı açısından bakılırsa, altyapı sektörlerinde Samsun ilinin ülke genelinden aldığı pay 1975-1985'de bölgeden azdır. 1975-1985 yılları arasında gelişimi kendi için de de gerilemiştir ($LQ_{1975} = 0.58$, $LQ_{1985} = 0.50$)(Bkz. Şekil 3.2). 100000+ nüfus kademesinde sektörün gelişimi incelendiğinde, Samsun kenti 1975 yılındaki payını 1985 te sürdürememiş, ayrıca bu nüfus kademesinde bölgeden daha az gelişmiştir. 1985 yılında Samsun kentinin $LQ_{Samsun} = 0,97$ iken, bölgenin $LQ_{Bölge} = 1,25$ dir. il bütününde çeşitli nüfus kademeleri içinde en fazla 25000-100000 nüfuslu yerleşmeler (Çarşamba, Bafra gibi) ülke alt yapı sektöründen pay almış, ve payı 1975-1985 arasında hızla gelişmiştir(Bkz. Şekil 3.4). 1975 yılında -10000 nüfus kademesinde bölge yerleşmeleri Samsun'a göreceli fazla pay alırken, 1985'te bölgenin payında da düşüş olmuştur(Bkz. Şekil 3.5).

Fiziksel alt yapı açısından değerlendirildiğinde, Samsun bölge ve ülkenin çeşitli yörelerine kara, deniz, demir ve havayolları bağlantılarının tümü bir arada olan tek kenttir. Bu nedenle Samsun'un çevre yerleşmeler üzerinde ağırlığı fazladır.⁽²⁾ Ayrıca, bu ulaşım olanakları ileride de söz edileceği gibi, kentin, özellikle ticaret ve hizmetler sektöründe uzmanlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

(1) Kurbağa bacağı işleme-paketleme 1989'den beri durmuştur.

(2) Örneğin; 1974 yılında, Ulaştırma Bakanlığı'nın yapmış olduğu yolcu anketlerine göre, Samsun uçlu seyahatlerde ilk iki sırayı Çarşamba, Bafra almaktadır. Gözlemlere dayanan bu ilişkinin bugünde benzer biçimde sürdüğü ve yerleşmeler arasında periyodik gel-gitlerin arttığı söylenebilir.

Samsun kentinin, bölge kentsel nüfusunun %26'sının yerleştiği Trabzon Alt Bölgesi kıyı bandına, düzgün yollarla bağlanması kentsel gelişme potansiyelini yükseltmektedir. Samsun'un ulaşım sektöründeki gelişiminde doğal verilerin sağladığı konumsal avantaj, bölgenin diğer illerine göre daha belirgindir. Bölgenin, ülkenin iç kesimleri ile bağlantısını sağlayan tek demiryolu güzergahı Samsun-Sivas arasında döşelidir. Bu bağlantı, özellikle liman giriş-çıkışlı mal ve hizmetlerde Sivas, Yozgat ve Kayseri'ye dek uzanmaktadır. Samsun ekonomisinde deniz ulaştırmasının ve limanın da önemli bir yeri vardır. Samsun limanı dış satım ve iç taşımacılığı ve transit taşımacılıkta uzmanlaşmıştır(5).

3.3.4 TİCARET, MALİ KURUMLAR

Ticaret ve mali kurumlarının gelişmişliği değerlendirildiğinde, Samsun ili 1975 yılında ülkeye göre göreceli zayıf ama bölgeyle dengeli gelişme düzeyine sahipken, 1985'te hem bölgede hem de Samsun ilinde gerileme görülmektedir(Bkz. Şekil 3.2). 100000+ nüfus kademesinde Samsun ve özellikle bölge yerleşmeleri ticaret sektöründe, 1985'de ülke genelinden nüfuslarına göreceli oldukça dengeli bir pay almaktadırlar(Bkz.Şekil 3.3). Ancak, bölge yerleşmeleri 1975-1985 yılları arasında Samsun'dan biraz daha fazla bir gelişme göstermiştir. Samsun ve bölgenin böylesi benzer bir gelişme göstermesi, söz konusu nüfus kademesinde, bölgede Trabzon, Ordu gibi ticaret sektörü gelişmiş, çevresi ve ülke genelinde bağlantılı yerleşmelerin bulunmasından kaynaklanıyor olabilir. 25.000-100.000 nüfus kademesinde Samsun ve bölge yerleşmeleri 1975-1985 döneminde gelişme göstererek ülke genelinden nüfusuna göreceli daha büyük pay almışlardır(Bkz. Şekil 3.4). Bu yerleşmelerin söz konusu yıllarda, diğer nüfus kademesindeki yerleşmelere göre daha hızlı büyüdüğü gözlenmiştir. Samsun'da -10.000 nüfus kademesinde 1975'te 0,60 olan LQ katsayısı 1985 yılında 0,78 yükselmesine karşın bölge yerleşmelerinden daha düşük değerdedirler(Bkz. Şekil 3.5). Bu olgu Samsun'da bu alt merkezlerde yaşayanların

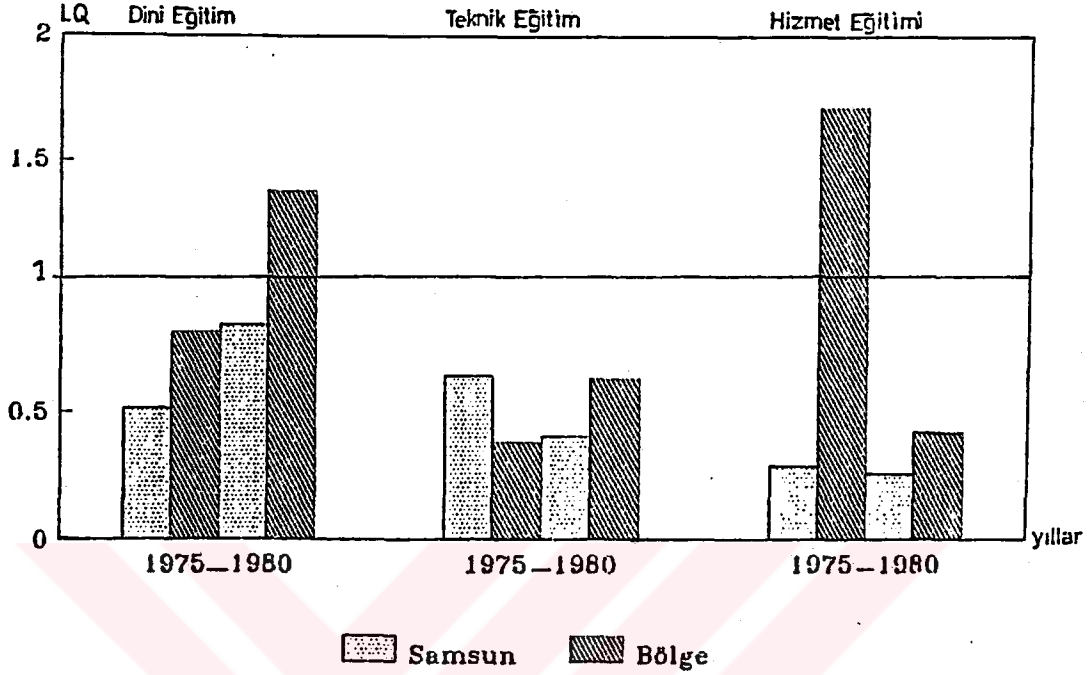
mali ve ticari gereksinimlerini daha büyük merkezlerden karşılamasından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü Samsun ve yakın çevresinde yetişen ürünlerin özellikle kıyı bandında üretilen bakliyat, yağlı tohum, mısır gibi ürünlerin büyük bölümü, Samsun ve çevresinde değerlendirilip, pazarlanmaktadır. Yetişen ürünlerin pazarlandığı Samsun'da bulunan, ticari işyerlerinin hemen hepsi kent dışına en çok da kendi ilçelerine mal satmaktadırlar(20).

3.3.5 HİZMETLER

Samsun ili hizmetler sektöründe 1975 yılında bölgeden fazla pay alırken, 1985 yılında il kendi içinde gerilemiş, bölge ise 1985 yılında nüfuslarına göreceli Samsun ile benzer pay almıştır ($LQ = 0,50, LQ = 0,52$). 100.000+ nüfus kademesinde ise 1975'den 1985'e kadar Samsun da, bölge de gelişim göstermiştir. 1975 yılında Samsun kentinin $LQ=0,90$ iken 1985' te bu değer 1,3'e yükselmiştir. Hizmet kurumları açısından irdelendiğinde, Samsun kenti sağlık kurumları, aynı nüfus kademesindeki bölge yerleşimlerine göre daha zengindir. Nitelik olarak da Samsun, bu yerleşmelerden farklıdır. Hem il hem de bölge kentlerinin uzmanlaşmış orta öğretimde (meslek ve teknik eğitim veren kurumlar), en iyi performansı dini eğitimde gösterdiği söylenebilir. Hizmet eğitimi veren kurumlar bölgede, Samsun iline oranla fazla pay almaktadır. Yine de özellikle il merkezi, Samsun, eğitim kurumları çeşitliliğinden ve niteliğinden dolayı, çevre yerleşmelerden öğrenci nüfusu çekmektedirler (Bkz. Şekil 3.6).

Sağlık kurumları açısından da Samsun merkez, çevre ve hatta çoğu bölge yerleşmelerinden daha gelişmiştir. Doğum hastanesi, Akıl ve Ruh Sağlığı hastanesi, Göğüs hastanesi, Araştırma hastanesi gibi uzmanlaşmış kurumlar yer almaktadır. Samsun ilinde 10.000 kişiye düşen yatak sayısı 1558 dir. Bu kapasitenin %93'ü il merkezindedir(21).

25.000-100.000 nüfus kademesinde hizmetler sektöründe Samsun 1975-1985 döneminde ülke genelinden nüfusuna göreceli daha büyük pay alırken, bölgenin aynı nüfus kademesindeki



Şekil 3.6. Samsun ve Bölgenin Eğitim Sektöründeki Gelişimi

yerleşmeleri, 1975 yılına göre geri kalmıştır (Bkz. Şekil 3.4). Nüfusu -10.000 olan yerleşmelerde, Samsun, 1975 ve 1985 yıllarında, bölge yerleşmelerine göreceli ülkeden daha az pay alırken, kendi içinde aynı yıllar arasında gelişim göstermiştir. Bölge ise aynı yıllarda kendi içinde gelişiminde gerileme kaydetmiştir.

Samsun kentinin turizm potansiyeli sınırlıdır. Turizm açısından daha çok uğrak konaklama yeri olmaktadır. 19 Mayıs Fuarı yaz döneminde, özellikle kırsal kesimin ilgisini çekmektedir. Ancak batı sahil kesiminde de yaz mevsiminde ikinci konut kullanımı ile birlikte plaj ve denizin kullanılması nedeni ile Samsun kenti, büyük bir hareketlilik yaşamaktadır.

3.4 BÖLÜM SONUCU

Sonuç olarak, Samsun ili ve bölge, tarım hariç tüm sektörlerde, ülke genelinden nüfuslarına göreli, daha az pay almaktadırlar. Kentsel alanların, hemen tüm sektörlerde daha gelişmiş yapıya sahip olmaları yakın çevresinden, nüfus çekme, çevrelerine hizmet verme güçlerini arttırmaktadır.

Yukarıda sunulan kısa irdelemeye dayanarak,DPT tarafından yapılan, 70'li yılların başlarına dayanan "Yerleşmeler Kademe-
lendirme" çalışmasındaki Samsun ve Çarşamba'nın merkezilik ko-
numlarının günümüzde de değişmediği söylenebilir.Salıpazarı ve
Ayvacık'ın ilçe merkezi olmaları nedeniyle, adli-idari işler,
standart ilçe eğitimi, sağlık hizmet kurumları açısından çevre-
sine hizmet vereceği, bu nedenle merkezilik derecelerinin arta-
cağı beklenebilir.



DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1 EK GÜNDÜZ NÜFUSU ÖZELLİKLERİ VE MERKEZİ KULLANIM AMAÇLARI

Bu bölümde, çalışmamıza konu olan denek yerleşmelerin(Samsun, Çarşamba, Ayvacık, Salıpazarı) çevre yerleşmelerce nasıl kullanıldıklarını saptamak amacıyla, Bölüm 2'de açıklanan yön-temle yapılan alan taramasına ilişkin bulgular verilecektir.

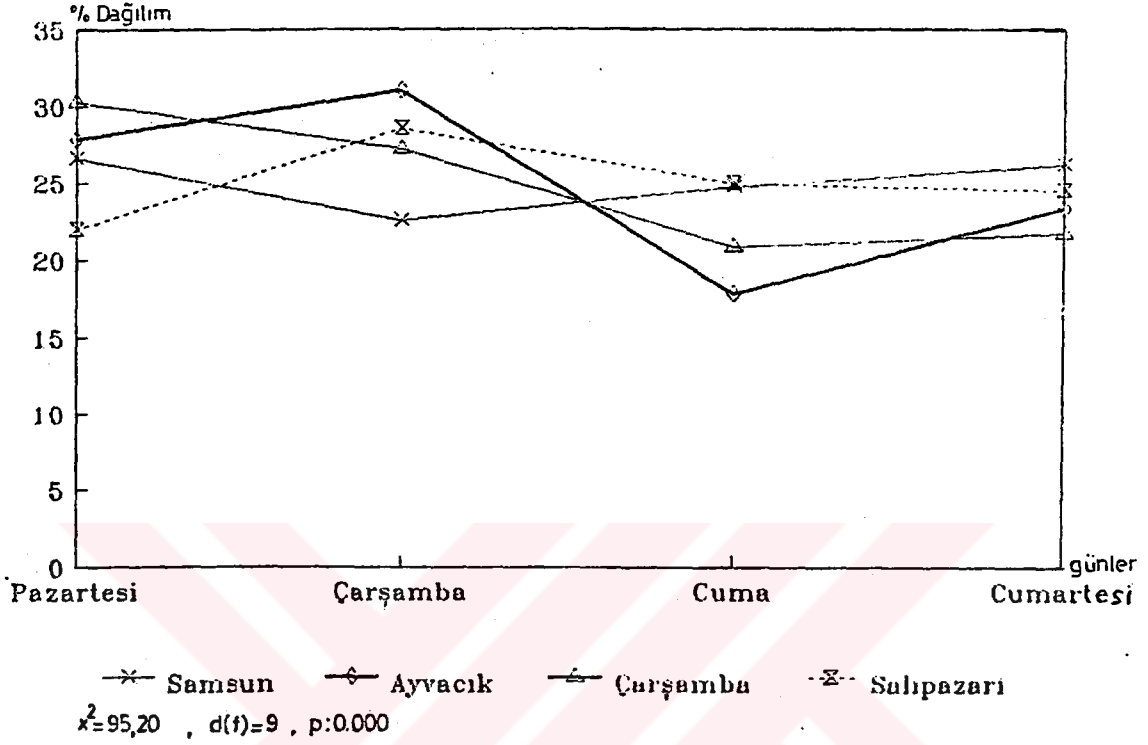
4.2 GENEL BULGULAR

Samsun, Çarşamba, Ayvacık ve Salıpazarı'na hergün ortalama sırasıyla 25820, 2750-3000⁽¹⁾, 102, 128 kişi gelmektedir. Günlük gelişler Samsun'da pazartesi ve cumartesi(%27 ve %26), Çarşamba'da pazartesi(%30), Ayvacık ve Salıpazarı'nda çarşamba (%31-%28.5) günleri alan çalışması yapılan diğer günlerden daha yoğundur (Bkz. Şekil 4.1). Gününbirlik gidiş gelişlerde, seyahat aracı olarak en çok minübüsler tercih edilmektedir(Bkz.Şekil 4.2).

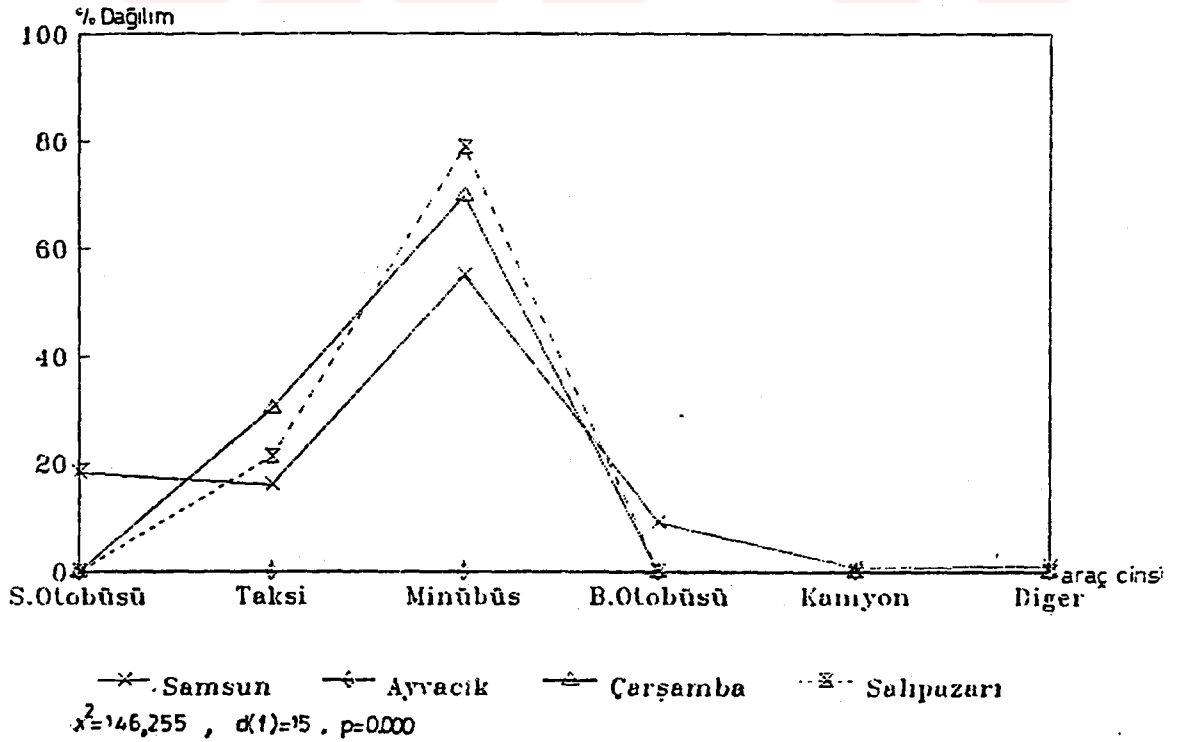
Samsun'da en yoğun geliş doğu girişinden(%40) olmaktadır. Bunu sırasıyla, güneybatı(%30), batı (%17), güney (%8) ve güneydoğu(%5) girişleri izlemektedir. Ayvacık'ta doğu (%50), güney(%23) girişleri yoğundur. Çarşamba'da sayım yapılan 3 girişten güney (%72), Salıpazarı'nda ise yine güney girişi(%47) ile önde gelmektedir(Bkz. Şekil 4.3-4.6).

Denek yerleşmeler arasında; gelenlerin geliş yeri incelendiğinde Samsun merkeze ilçelerden (%59) diğer yerleşmelere köylerden (%85-%44) yoğun gelişler olmaktadır(Bkz. Şekil 4.7).

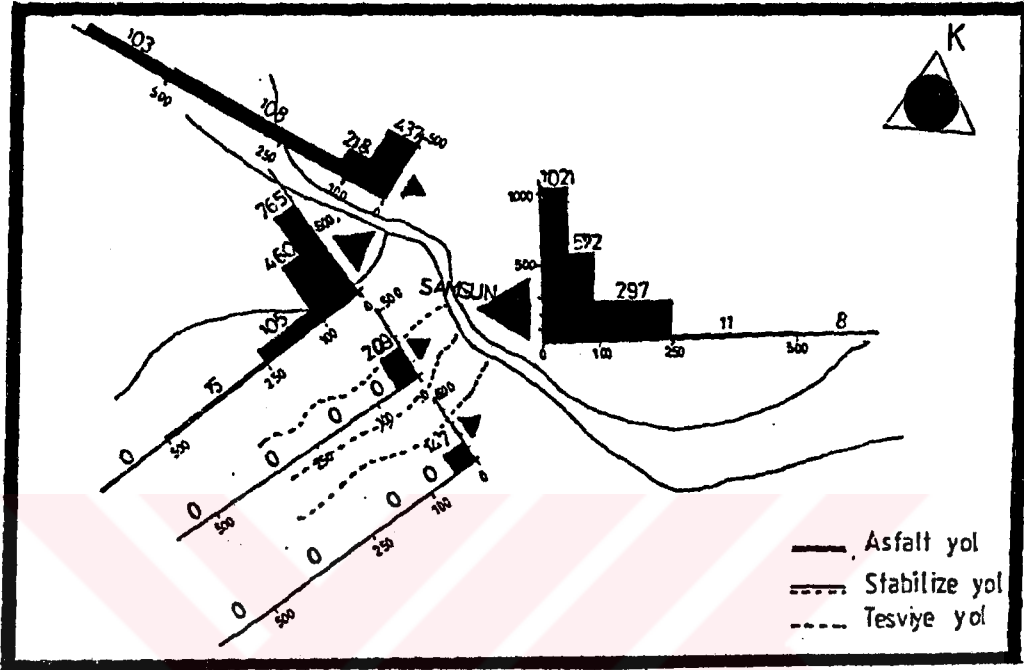
(1) Çarşamba ilçemizde; ikinci bölümde de açıklandığı gibi dört sayım noktası belirlenmişti. Alan bulgusuna göre, Samsun hariç diğer üç yönden gelenlerin sayısı günde ortalama 2250 kişiyi bulmaktadır. Samsun girişi yönünde anket yapılamamıştır. Bununla beraber, sürücülere ait kooperatif yetkilileriyle yapılan görüşmeye göre, Samsun-Çarşamba arasında araçların Samsun'a giderken dolu olduğunu, dönerken sadece sabah ve akşam saatleri dolu olduğu öğrenildi. Günde ortalama 500 ile 750 kişinin taşındığı, yine aynı yetkililerden öğrenildi. Böylelikle bu kestirimde dayanarak Çarşamba'ya günde yaklaşık 2750-3000 kişi geldiği söylenebilir.



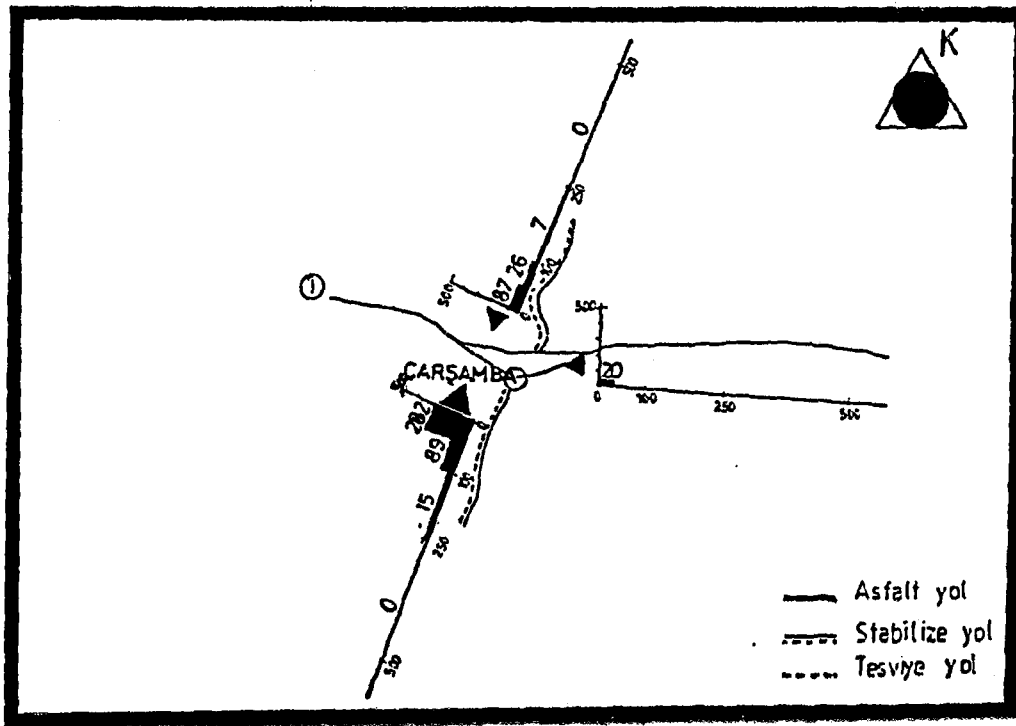
Şekil 4.1. Denek Yerleşmelerde Günlere Göre Yüzde Dağılımı



Şekil 4.2. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Taşıt Cinsine Göre Dağılımı

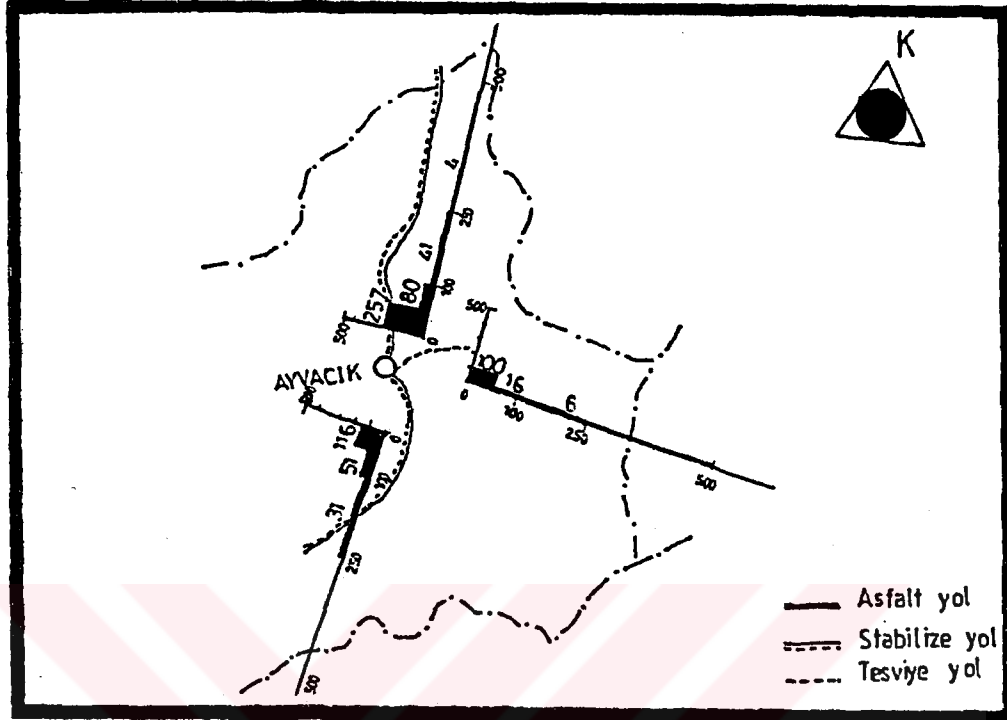


Şekil 4.3. Samsun'a Gelenlerin Uzaklıklara Göre Dağılımı

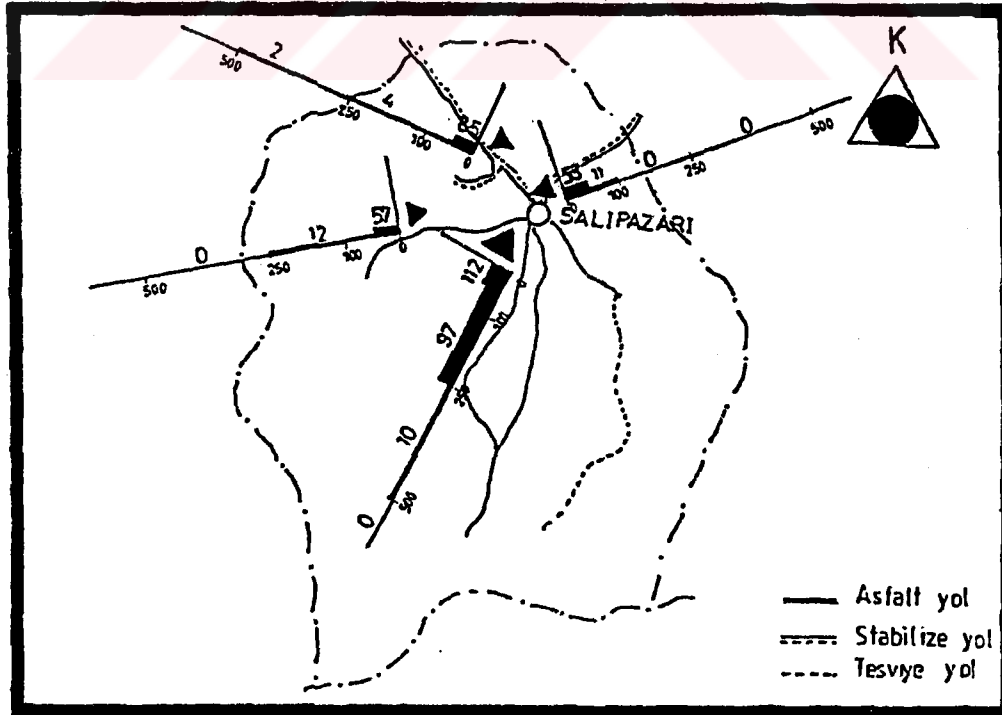
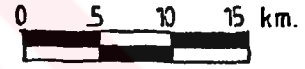


Şekil 4.4. Çarşamba'ya Gelenlerin Uzaklıklara Göre Dağılımı

1) Samsun yönünden gelenlerle anket yapılmamıştır.



Şekil 4.5. Ayvacık'a Gelenlerin Uzaklıklara Göre Dağılımı



Şekil 4.6. Salıpazarı'na Gelenlerin Uzaklıklara Göre Dağılımı

Uzaklıklara göre gelişler incelendiğinde Samsun'da 50-100 km'den (%30.4), Çarşamba'da 15-20 km'den (%33,1), Ayvacık'ta 50-100 km(%30,3) ve Salıpazarı'nda 6-15 km'den(%43,5) gelişler yoğundur(Bkz. Şekil 4.8). Diğer yerleşmelerin aksine, Samsun 500+ km'den yolcu çekmektedir.Çarşamba'ya 100 km.den daha uzak mesafelerden seyahatlerin olmaması Samsun girişinde sayım yapılamamasından kaynaklanıyor olabilir.Şekil 4.5 ve 4.8. birlikte değerlendirildiğinde, Çarşamba'nın kendi çevre yerleşmeleriyle bağının kuvvetli olmasına karşın,bölge yerleşmeleriyle bağının zayıf olduğu görülmektedir.

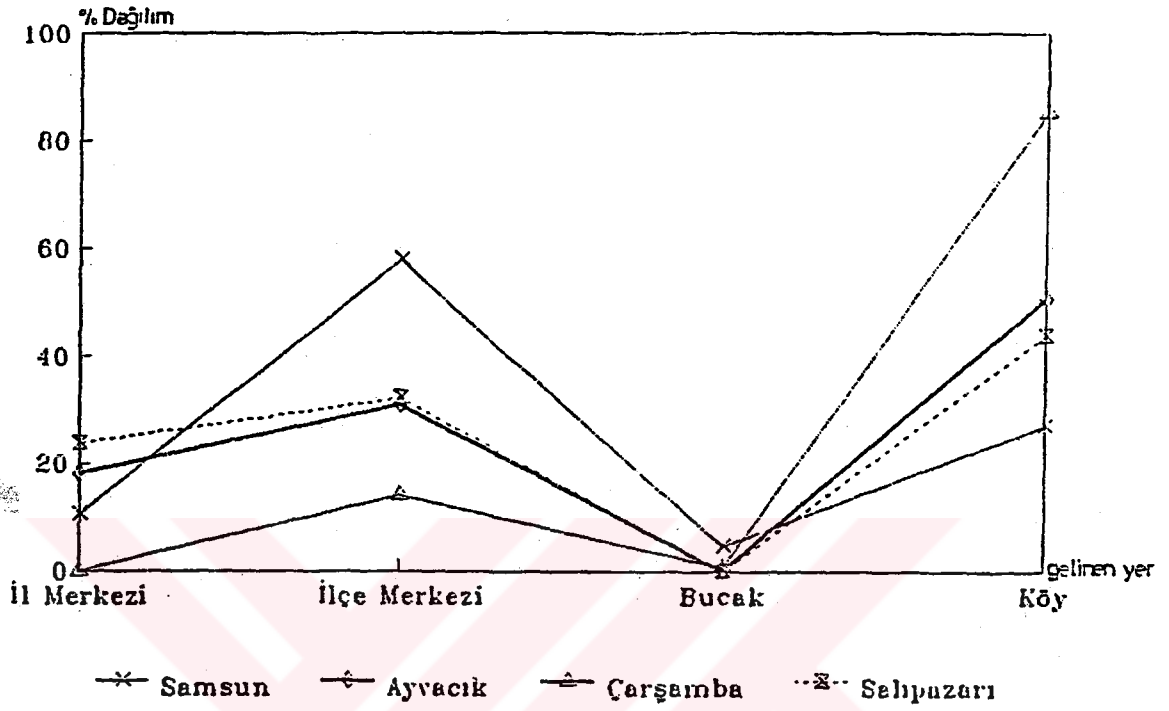
Yerleşmelere uzak mesafelerden gelenlerin kalış süresi artmakta, geliş sıklığı azalmaktadır. Samsun'a ve Çarşamba'ya 15 günde 1 kez gelişler toplam gelişin (%27.4-%28.7),Ayvacık'ta ayda bir kez gelişler(%46,9) ve Salıpazarı'nda yine 15 günde 1 kez gelişler (%47,8) ile öndedir. Salıpazarı hariç diğer denek yerleşmelerin tümünde 24 saatden az kalışlar yoğunluktadır. (Samsun'da %79, Çarşamba'da %64, Ayvacıkta %60, Salıpazarı'nda ise %33).

4.3 EK GÜNÜZ NUFUSUNUN ÖZELLİKLERİ

Genelde, denek yerleşmelere gelenler 21-40 yaş arasındaki genç nüfustur. Samsun'da 21-30 yaş (%29),Çarşamba'da 21-50 yaş (%23), Ayvacık ve Salıpazarı'nda 31-40 yaş (%38-%37) grubundan gelenler yoğundur(Bkz. Şekil 4.9).Samsun ve Çarşamba 11-20 yaş grubundan gelenlerin oranı Ayvacık ve Salıpazarı'na göreceli yüksektir. Bu ilerde de görüleceği gibi, eğitim amaçlı geliş-gidişlerin çokluğu ile açıklanabilir.

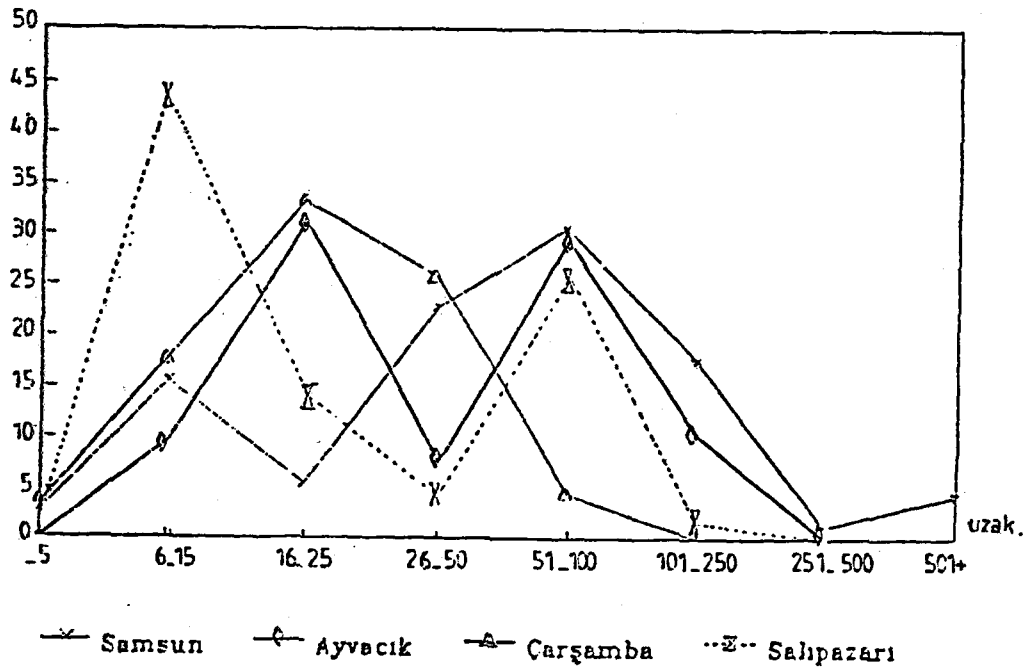
Gelenlerin cinsiyete göre dağılımı denek yerleşmelerde çeşitlilik göstermekle birlikte,gelenlerin çoğunluğu erkektir. Erkeklerin geliş oranları Samsun'da(%75) Çarşamba'da(%84) Ayvacık'ta(%69) ve Salıpazarı'nda ise (%59) dir(Bkz.Şekil 4.10).

Gelen kadın sayısı,uzaklık artıkça azalmakla birlikte, en yoğun gelişler kadınlar için 6-50 km. arasındadır.100+ km üzerinde gidis-gelişler Samsun ve Ayvacık'ta erkek ziyaretçilerde izlenmektedir(Bkz.Şekil 4.11).Bunun nedeni çalışma amaçlı gidis-gelişler olabilir.Uzaklık,geliş sıklığı kalış süresi birlikte değerlendirilirse, kadınların daha çok geri bağlantı nedeniyle,gezme ziyaret amacıyla merkeze geldikleri söylenebilir.



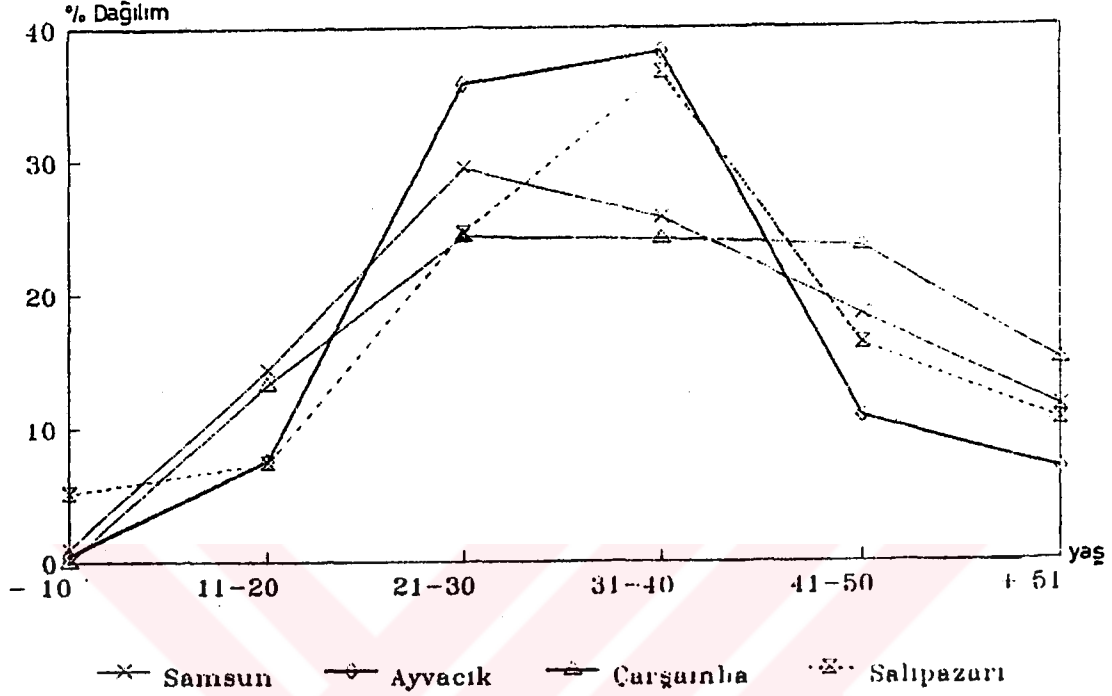
$$\chi^2 = 51,234, \quad d.f. = 9, \quad p = 0,002$$

Şekil 4.7. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geldikleri Yere Göre Yüzde Dağılımı



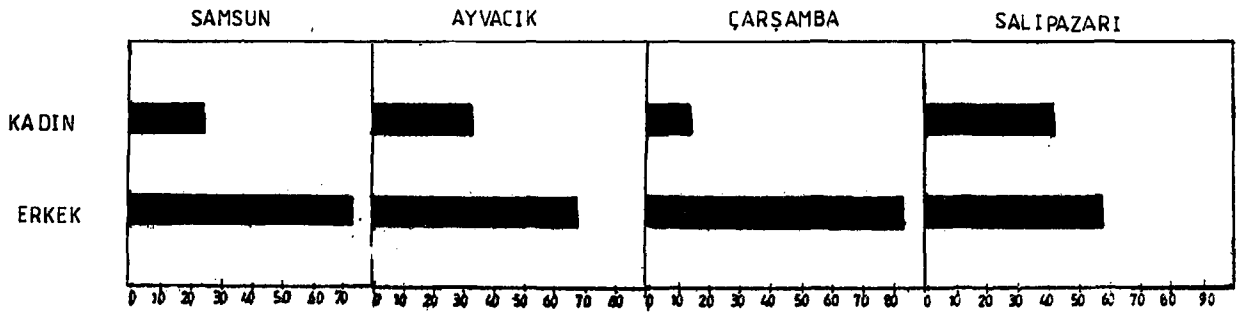
$$\chi^2 = 3,555, \quad d.f. = 21, \quad p = 0,000$$

Şekil 4.8. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geldikleri Uzaklığa Göre Yüzde Dağılımı



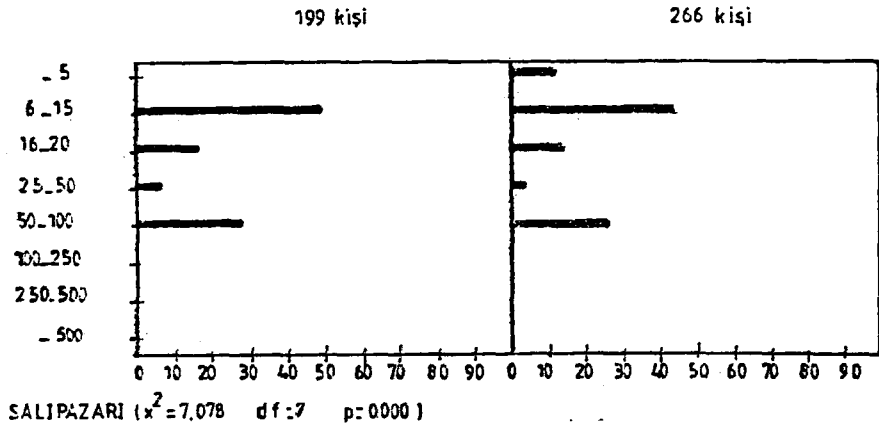
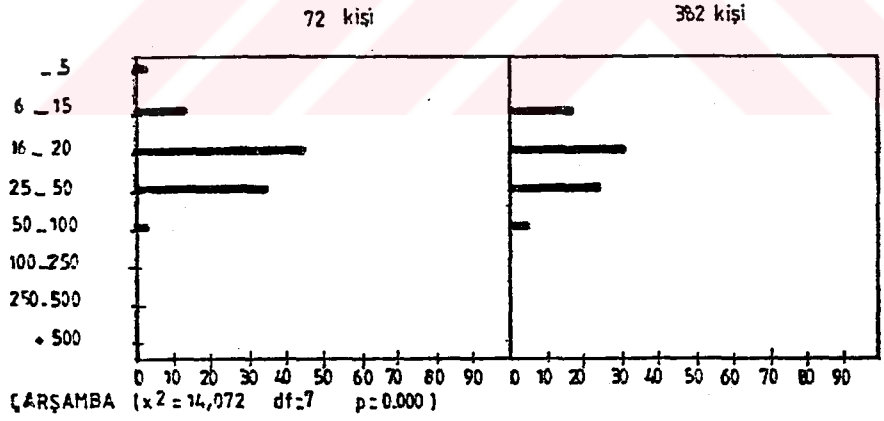
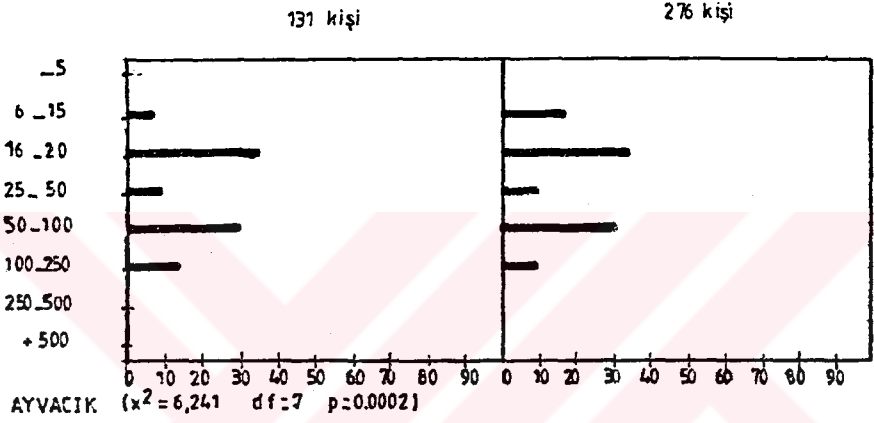
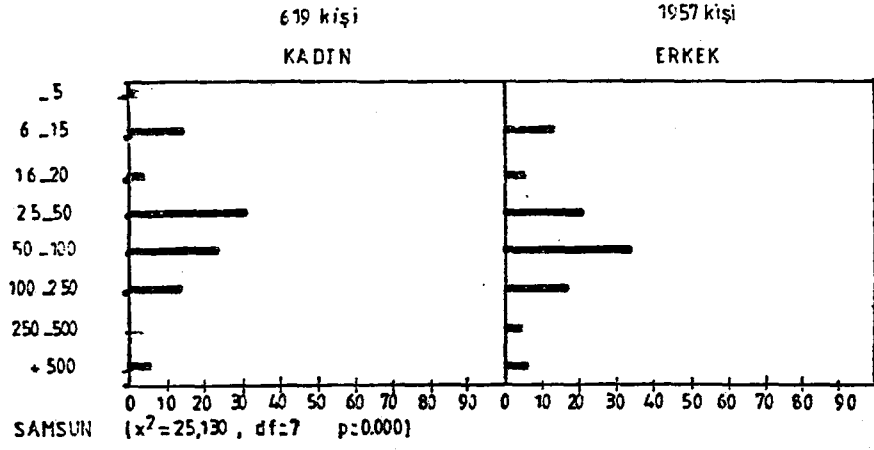
$$\chi^2=15,689, d(f)=15, p:0.000$$

Şekil 4.9. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Yaş Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı



$$\chi^2=91,234, d(f)=3, p:0.000.$$

Şekil 4.10. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Cinsiyetlerine Göre Yüzde Dağılımı



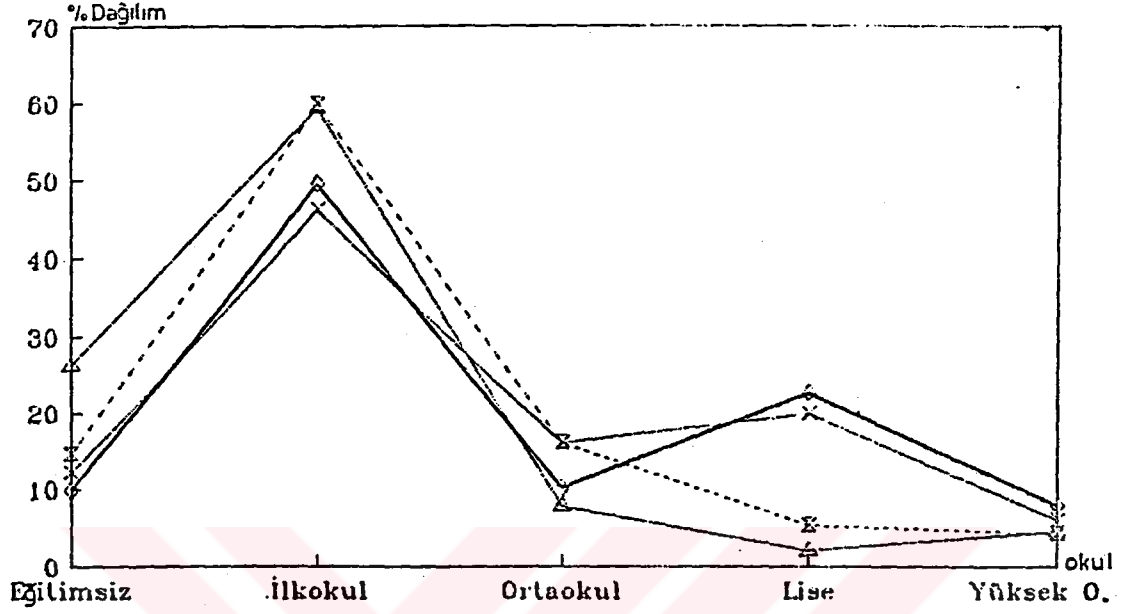
Şekil 4.11. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Cinsiyetlerine ve Geliş Uzaklıklarına Göre Yüzde Dağılımı

Denek yerleşmelere gelenlerin çoğu (%45-58 arasında) ilkököl eğitimidir. Yalnız Ayvacık ve Samsun'a gelenlerde lise eğitimi oranı %18-20'yi aşmaktadır(Bkz.Şekil 4.12). Bu Samsun ve Ayvacık yerleşmelerinde çalışma amaçlı gidiş-gelişlerin fazlalığıyla açıklanabilir.

Yerleşmeler arasında, geliş yerine göre, eğitim derecelerinde istatistikî bir fark gözlenmektedir. Samsun'a, özellikle Ayvacık'a gelen lise ve yüksek eğitimliler en çok il merkezlerinden gelmektedir(Bkz. Şekil 4.14). Ayvacık'a bu derece yüksek oranda, yüksek okul mezunlarının gelme nedeni, Ayvacık yakınındaki Hasan ve Suat Uğurlu barajlarının bir istihdam kaynağı oluşturması olabilir. İlçe merkezlerinden gelenlerin eğitim düzeylerinde belirgin bir fark olmamakla birlikte lise mezunları çoğunluktadır. Ayvacık, Salıpazarı, Çarşamba'da ise köyden gelenlerin %50-80'inin eğitimsiz veya ilkököl mezunu olduğu gözlenmektedir.

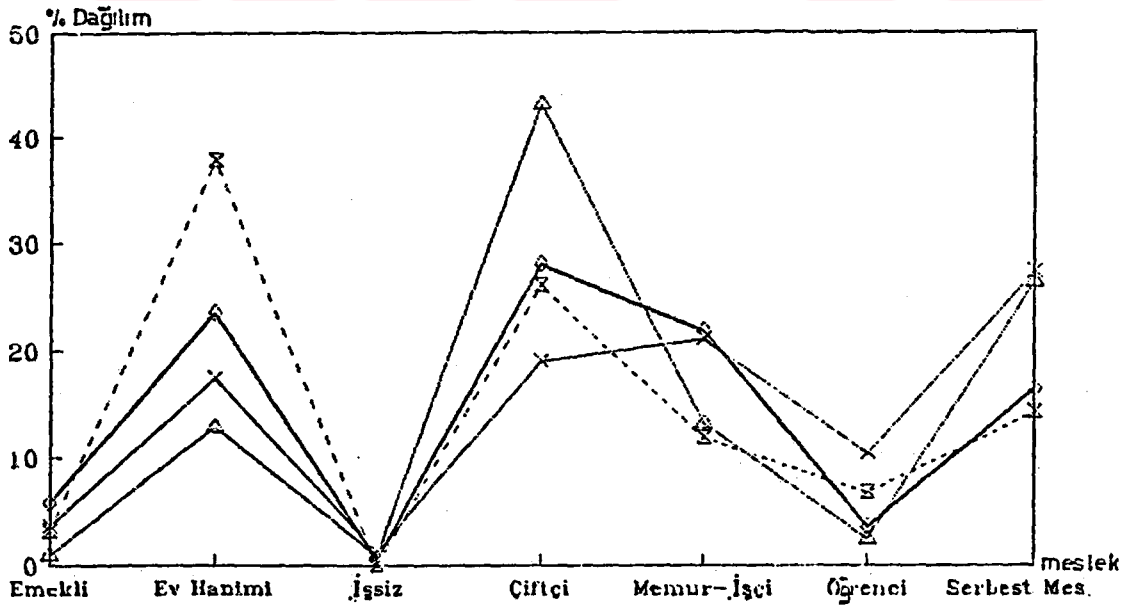
Denek yerleşmelere gelenlerin mesleklere göre dağılımları değişmekle birlikte, Samsun'a en çok sırası ile serbest meslek(%28), memur-işçi(%21), çiftçi(%19), Çarşamba'ya çiftçi(%43), serbest meslek sahibi(%26), Ayvacık'a çiftçi(%28) ve memurların(%22), Salıpazarı'na ise ev hanımı (%38) ve çiftçilerin(%26) geldiği görülmektedir(Bkz. Şekil 4.13). Samsun'a gelenler arasında öğrenci oranı diğer denek yerleşmelere göre daha yüksektir.

Samsun'a çevre illerden en çok serbest meslek(%32) ve memur-işçi(%27) gelmektedir. İlçe merkezlerinden gelenlerde meslek gruplarına göre farklılık olmamakla birlikte en yoğun gelişleri serbest meslek sahipleri(%27) yapmaktadır. Samsun'a bucaklardan en çok memur ve işçi, köylerden ise çiftçi ve serbest meslek sahipleri gelmektedir(Bkz. Şekil 4.15). Çarşamba'ya ilçe merkezlerinden daha çok serbest meslek sahipleri(%50) gelirken, bucaklardan ev kadınları(%69), köylerden ise çiftçiler(%50) daha çok gelmektedir. Ayvacık'ta il merkezinden memur-işçi gelişinin çokluğu(%45) barajın iş olanakları ile Salıpazarı'nda il merkezinden gelen ev hanımlarının(%40) sayısının çokluğu akraba ziyaretleriyle açıklanabilir.



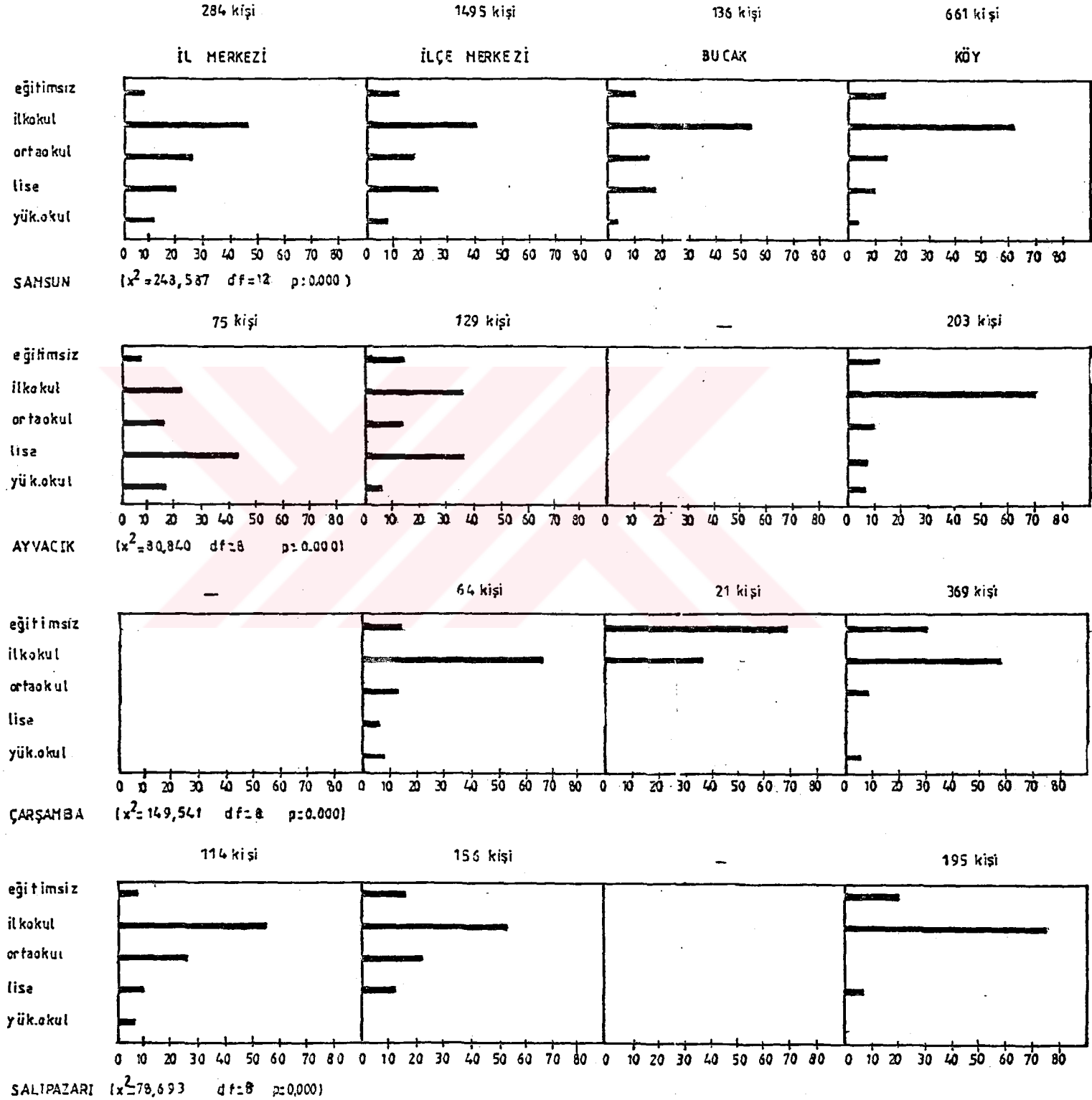
—x— Samsun —o— Ayvacık —△— Çarşamba —x— Salıpazarı
 $\chi^2=42,687$, $d(f)=12$, $p:0.693 > 0.05$

Şekil 4.12. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Eğitim Durumlarına Göre Yüzde Dağılımı

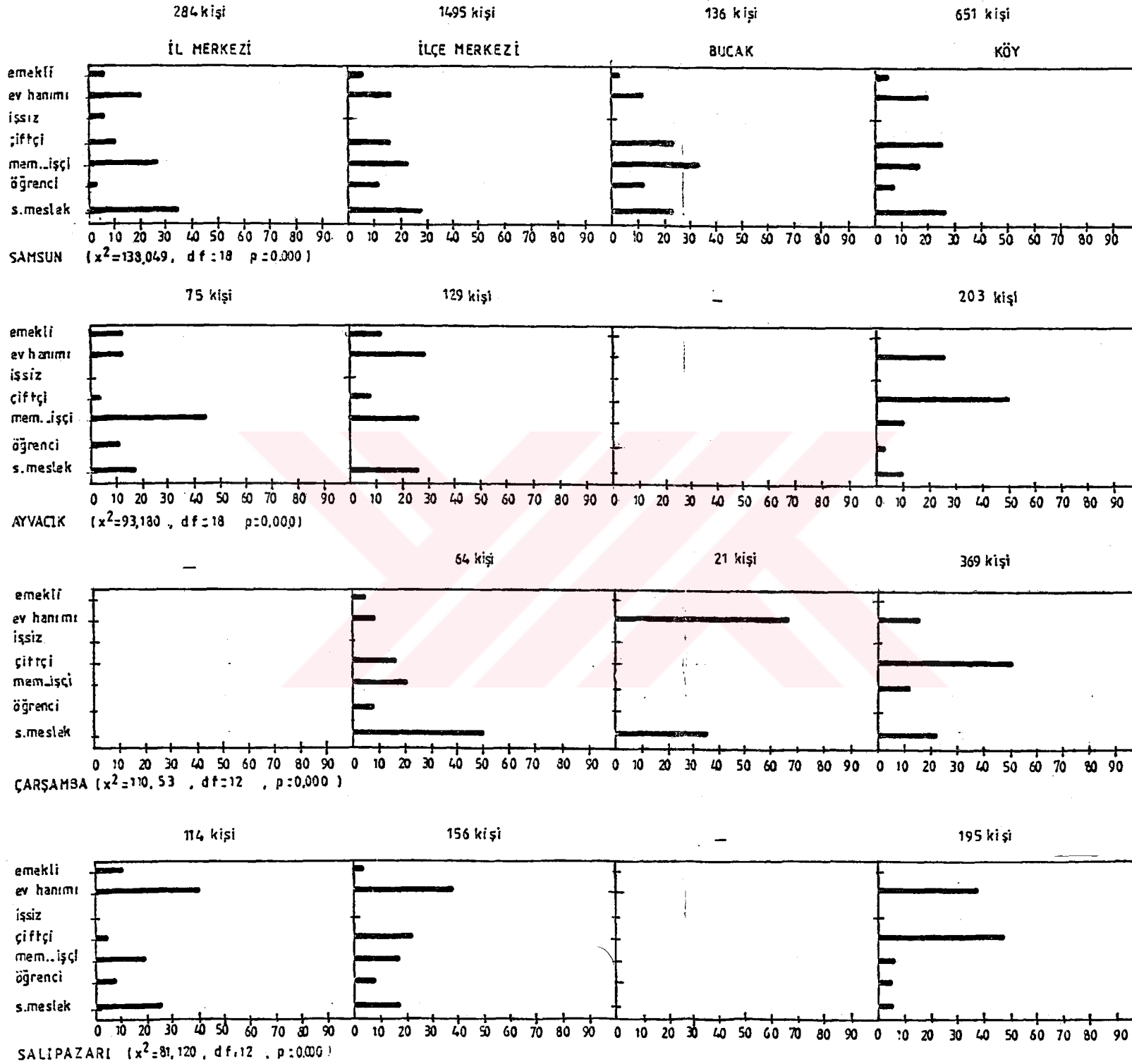


—x— Samsun —o— Ayvacık —△— Çarşamba —x— Salıpazarı
 $\chi^2=56,594$, $d(f)=18$, $p:0.000$

Şekil 4.13. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Meslek Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı



Şekil 4.14. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geldikleri Yere ve Eğitim Durumlarına Göre Yüzde Dağılımı

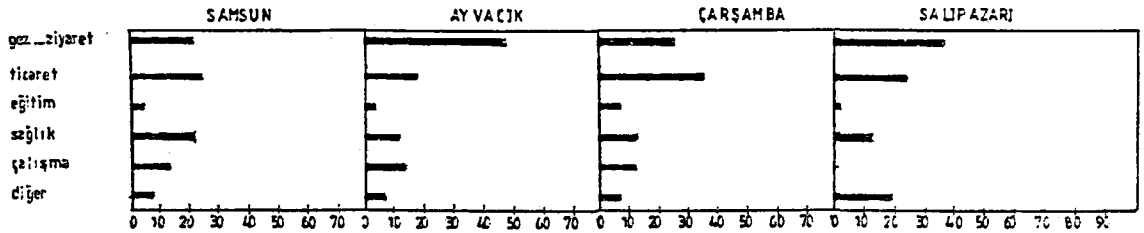


Şekil 4.15. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geldikleri Yere ve Meslek Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı

Denek yerleşmelerden Samsun'a geliş frekansı mesleklere göre önemli bir farklılık göstermez. Bununla beraber memur-işçi ve özellikle öğrenciler(%32-%27) her gün, çiftçiler en çok 15 günde bir ve/veya haftada 2-3 kez, emekliler ve ev hanımları ayda bir ve daha seyrek gelmektedir(Bkz. Şekil 4.16). Her gün gelişler çalışma, seyrek gelişler ise daha çok ticaret amacı taşımaktadır. Geliş frekansının kalış süresiyle orantılı değişim gösterdiği düşünülecek olursa, ayda bir olan gidiş gelişlerde kalma süresinin uzadığı düşünülebilir. Bu da gezme-ziyaret amaçlı gidiş-gelişlerle açıklanabilir. Geliş sıklığı, yaş gruplarına göre incelendiğinde Samsun'da her gün gelişler 11-30 yaş grubunda(%35), ayda bir gelişler ise 21-30 yaş grubunda(%35) çoğunluktadır. Çarşamba'da yaş gruplarına göre geliş sıklıklarında önemli bir farklılık görülmemektedir. Ayvacık ve Salıpazarı'nda ayda bir gelişlerde 31-40 yaş(%40-%35) önde gelmektedir(Bkz. Şekil 4.17).

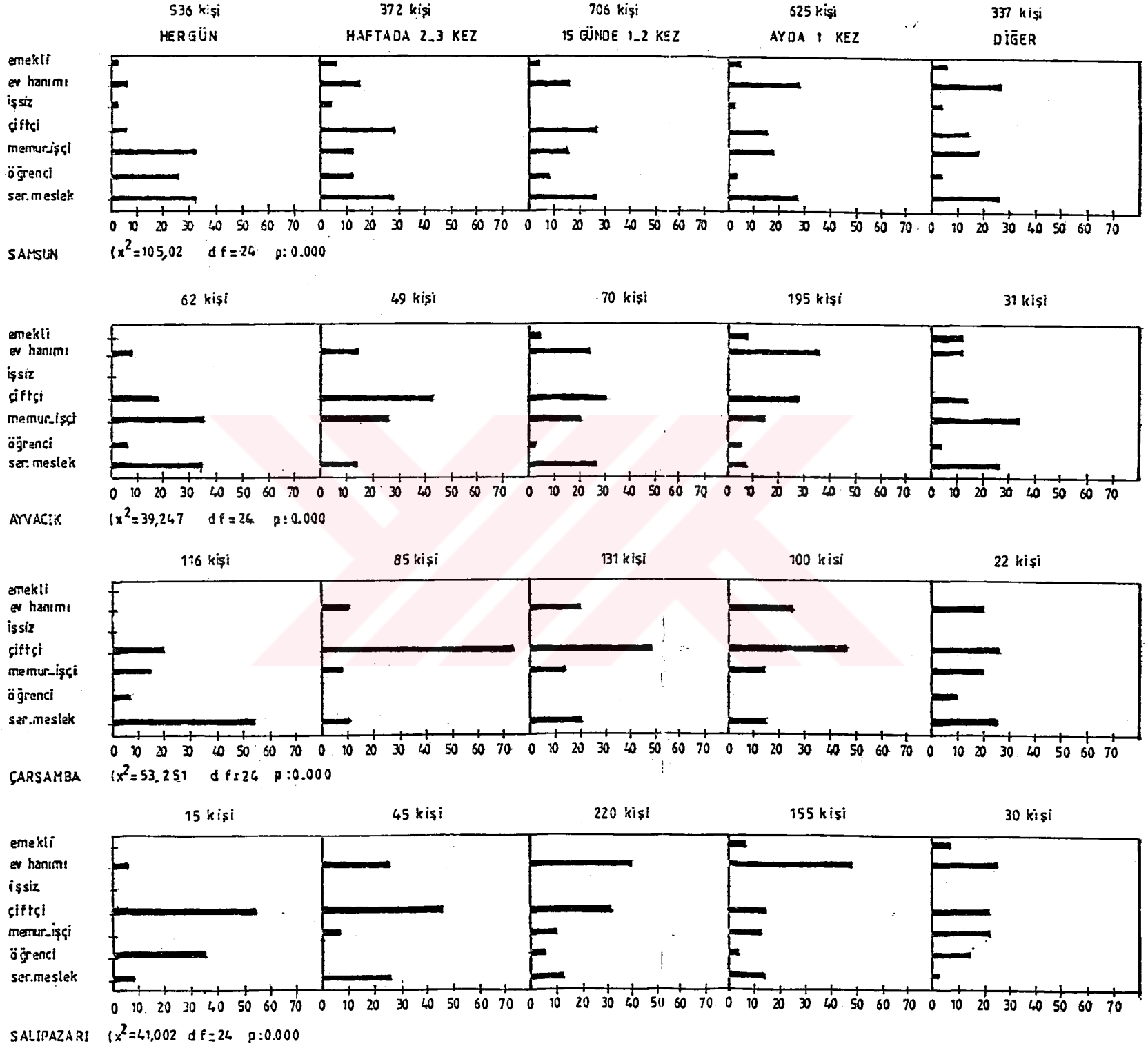
4.4 EK GÜNÜZ NUFUSUNUN GELİŞ AMAÇLARI

Merkeze geliş amaçlarına göre, denek yerleşmeler irdelendiğinde ek gündüz nüfusunun Samsun'a en çok ticaret(%25), gezme-ziyaret(%22), Çarşamba'ya ticaret(%35), gezme-ziyaret(%27), Ayvacık'a gezme-ziyaret(%48), ticaret(%19), çalışma(%15), Salıpazarı'nda gezme-ziyaret(%37), ticaret(%25), sağlık(%15) amacı ile geldiği görülür(Bkz. Şekil 4.18). Ayrıca tüm denek yerleşmeler arasında Salıpazarı'na adli-idari işler için geliş, önde olmakla beraber, çalışma amaçlı gelişlerde Samsun, Çarşamba ve Ayvacık benzer orandadır.

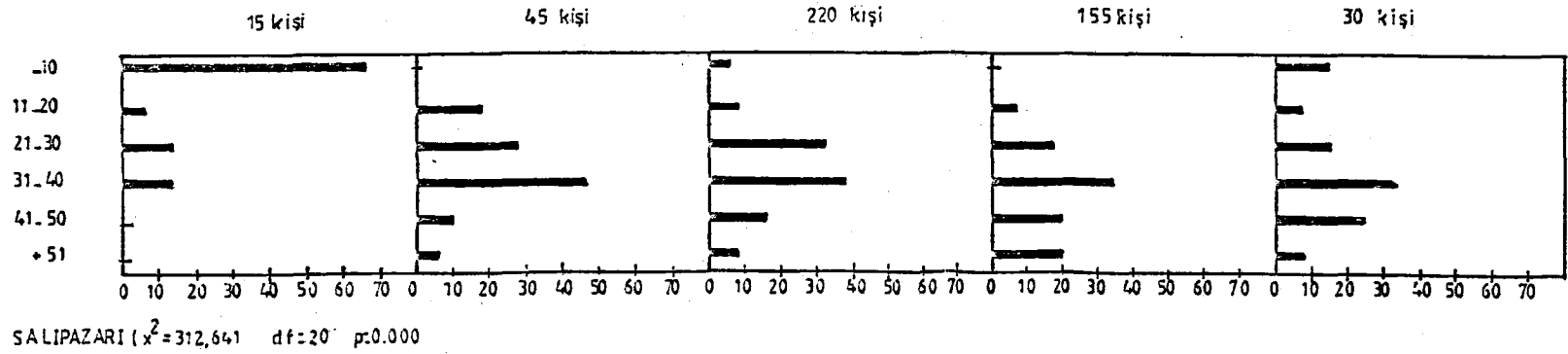
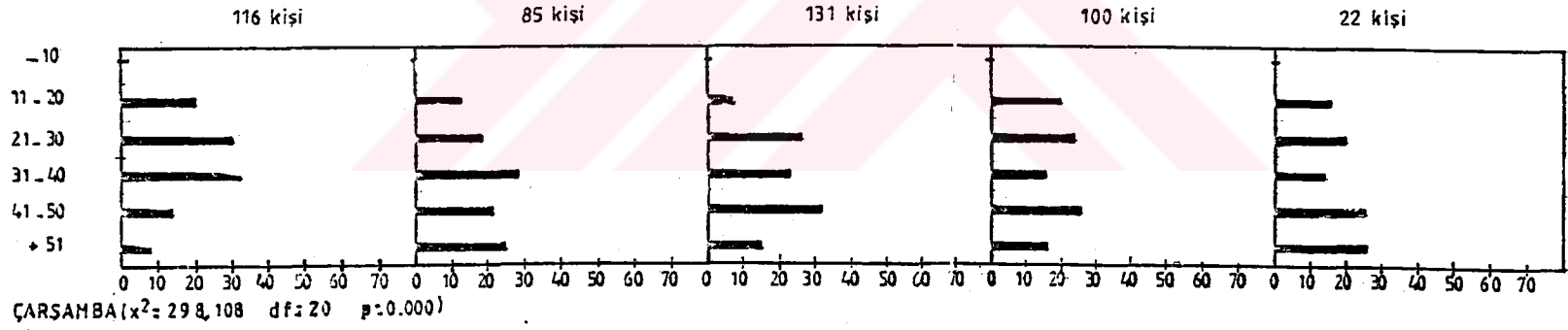
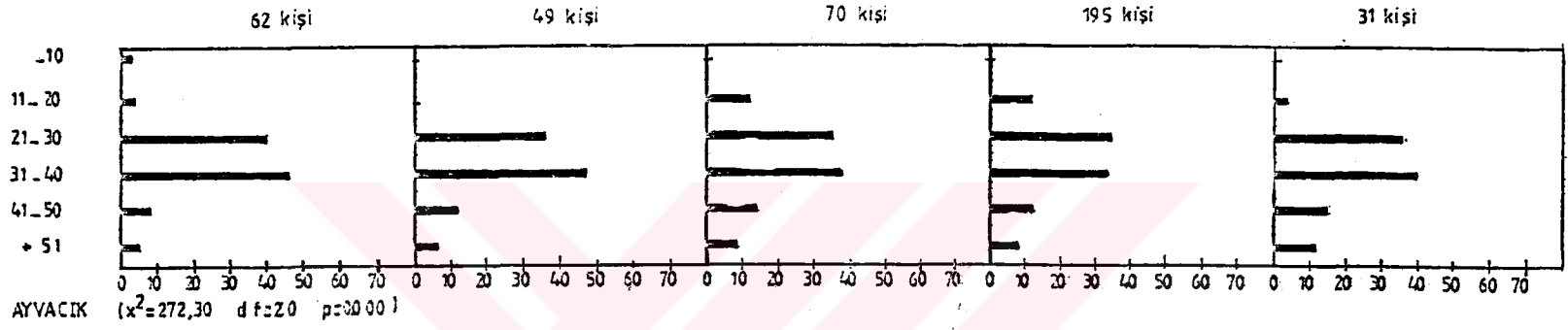
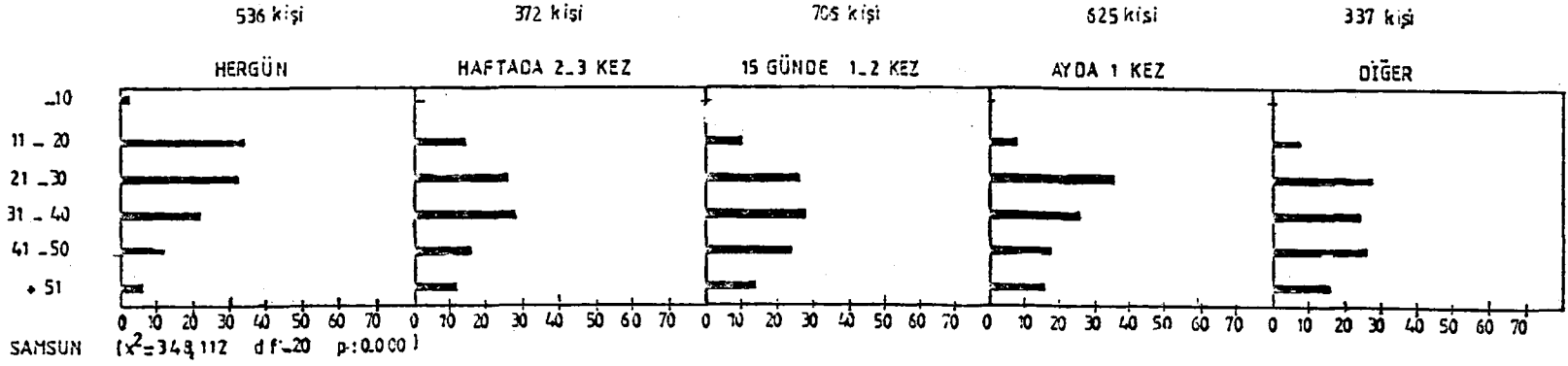


$\chi^2=16,40$ $df=15$, $p:0.000$.

Şekil 4.18. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geliş Amaçlarına Göre Yüzde Dağılımı



Şekil 4.16. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geliş Sıklığına ve Meslek Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı



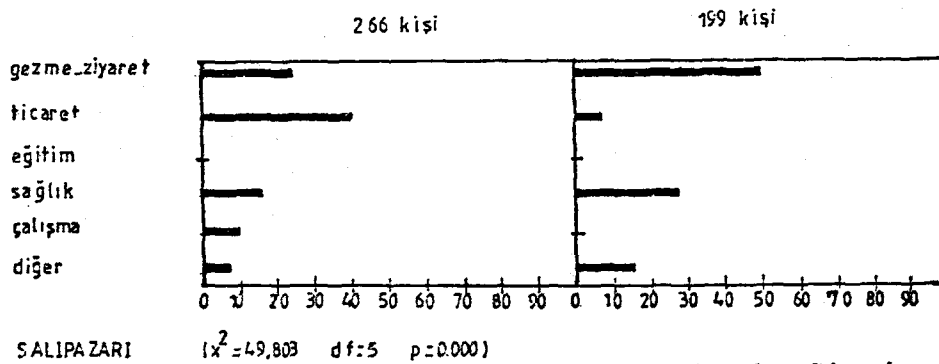
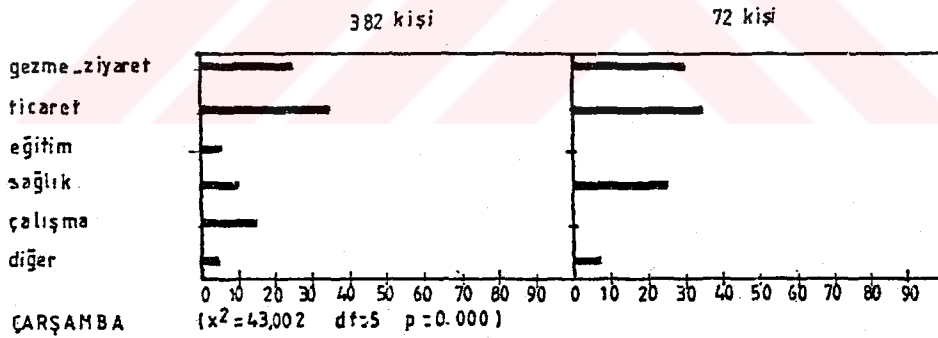
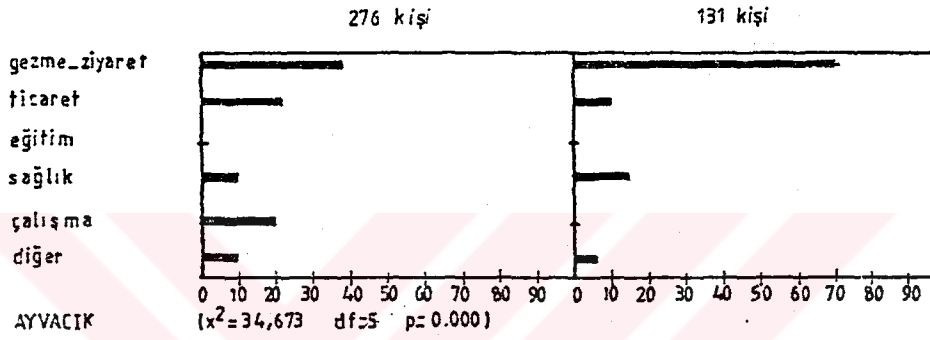
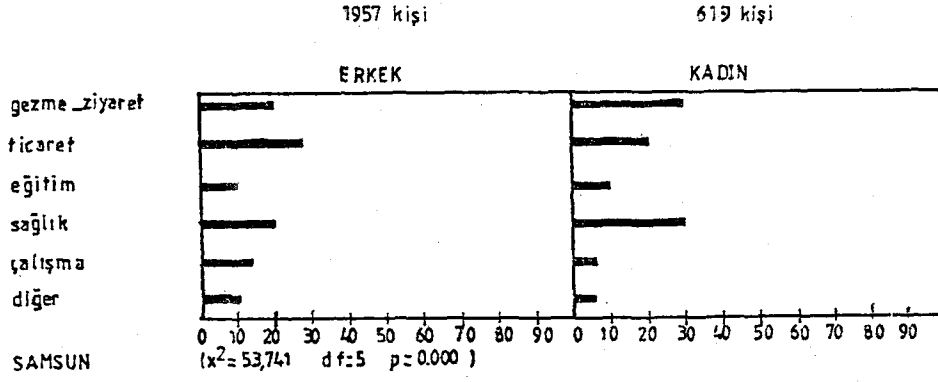
Şekil 4.17. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Geliş Sıklığına ve Yaş Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı

Geliş amaçları, çevre yerleşmelerin Samsun'daki kamu hizmetlerini kullanmaları açısından değerlendirildiğinde, çevrenin en çok sağlık hizmetlerinden yararlandığı görülmektedir. Bunda söz konusu, çevre yerleşmelerde sağlık hizmetlerinin yetersiz ya da niteliksiz olması, Samsun merkezde ise, 3.4. bölümde de görüldüğü gibi, özel ve kamuya ait sağlık hizmetlerinin bulunması ile açıklanabilir. Ancak, sağlık amaçlı gelenler, genellikle bir refakatçi ile birlikte geldiklerinden, sağlık hizmetlerinden aktif olarak yararlananların oranı verilen değerlerin altında olabilir. Bu nedenle Samsun'un çevresine, sağlık kadar eğitim hizmeti de verdiği söylenebilir. İkinci bölümde de söz edildiği gibi, Samsun'un, çevre yerleşmelerinde toplum hizmetlerinin yetersiz olması verilen hizmetin boyutunu etkilemektedir.

Geliş amaçlarında, denek özelliklere göre bazı farklılıklar gözlenmektedir. Kadınlar; Samsun'a sağlık, gezme-ziyaret(%30) başta olmak üzere, ticaret(%20), eğitim(%10) amaçları ile erkekler ise ticaret(%27), sağlık(%20), gezme-ziyaret (%20), çalışma (%14), eğitim(%10) amaçları ile gelmektedir(Bkz.Şekil 4.19).

Diğer denek yerleşmelerde; Ayvacık ve Salıpazarı'nda kadınlar gezme-ziyaret(%70-%50) ve sağlık amaçlarıyla(%15-%29), erkekler ise bunlara ek olarak çalışma ve ticaret amaçlarıyla gelmektedir(Bkz. Şekil 4.19). Ayvacık ve Salıpazarı benzer büyüklüğe sahip olmasına karşın, Ayvacık'ın çalışma amaçlı daha çok nüfus çekmesi, yakın çevresindeki istihdam kaynağından (Hasan ve Suat Uğurlu barajları) kaynaklanıyor olabilir. Aksi halde bu denli küçük yerleşmelerin çalışma amaçlı nüfus çekmesi beklenen bir olay değildir.

Denek yerleşmelerin tümünde gezme-ziyaret amacıyla gelenlerin büyük bir çoğunluğu emekli, evhanımı ve çiftçidir. Özellikle sağlık amacıyla Samsun merkeze en çok ev hanımları, çiftçi ve memurlar gelmektedir. Çalışma amacıyla gelenlerin arasında memur-işçi ve serbest meslek sahipleri başta gelmektedir. Bu, çalışan için konutunu işyerinin bulunduğu yerleşmeye taşıyarak, iş-konut gel-git süresini kısaltmanın çok önemli olmadığını, konut ve işyeri tercihlerinde daha önemli etmenlerin



Şekil 4.19. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Cinsiyetlerine ve Geliş Amaçlarına Göre Yüzde Dağılımı

rol oynadığını göstermektedir(Akraba bağı, geldiği yerleşme-
de evinin olması, halen tarım v.b. uğraşan aile bireyleri-
nin olması gibi). Bu kesime potansiyel göçmen olarak da bakı-
labilir. Çiftçilerin(%43) ve serbest meslek sahiplerinin(%40)
büyük çoğunluğu ticaret amacıyla gidiş-gelişler yapmaktadır
(Bkz. Şekil 4.20).

Diğer denek yerleşmelerden Çarşamba'ya eğitim amaçlı(%70),
öğrencilerin gelişleri, Ayvacık ve Salıpazarı'na oranla önem-
senecek bir fark göstermektedir. Ayvacık'ta tüm meslek grupla-
rında(öğrenci, serbest meslek hariç) gezme-ziyaret amacı ağır-
lıktadır. Salıpazarı'nda emekliler ve evhanımları gezme-ziya-
ret amaçları(%70-%50) ile öndedir.

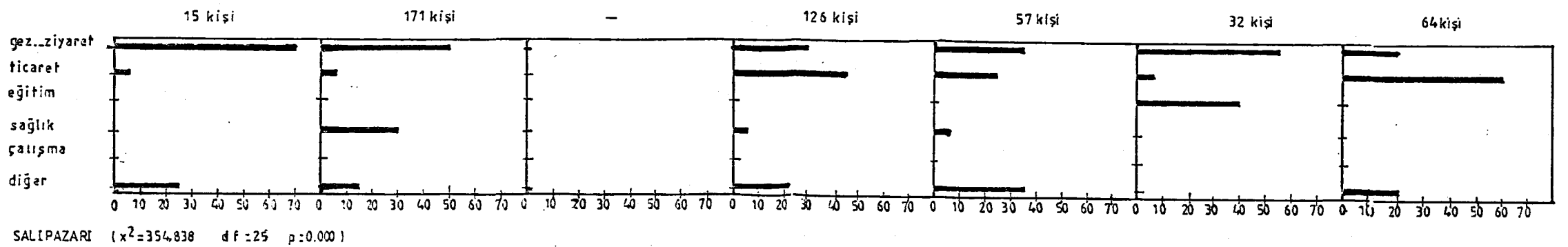
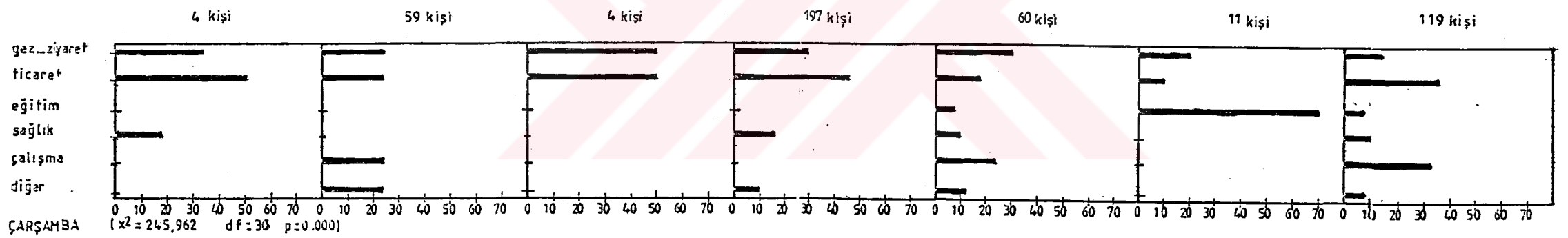
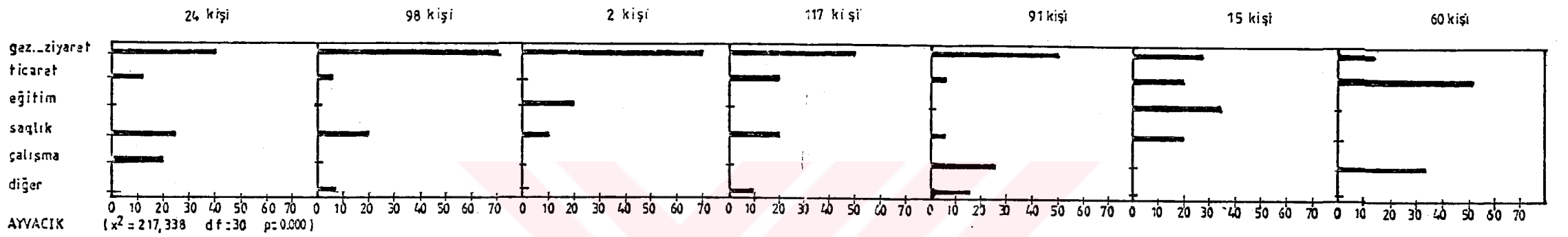
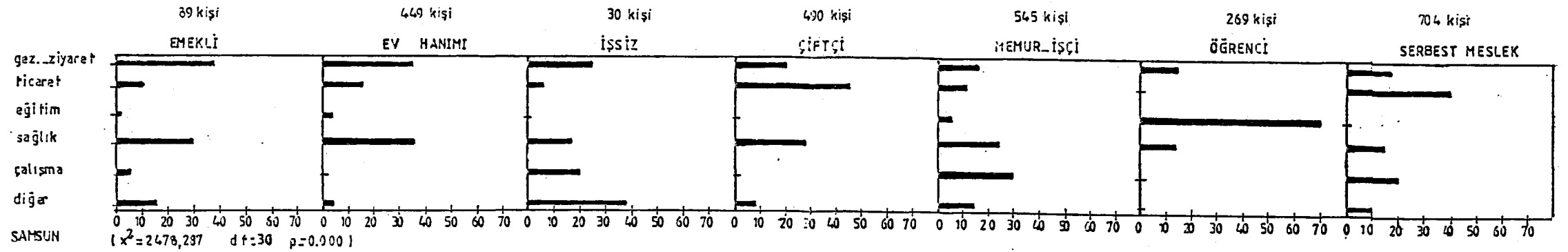
Denek yerleşmelere gelenlerin eğitim durumlarına göre ge-
liş amaçları irdelendiğinde, Samsun'da çeşitli eğitim düzeyle-
rindeki kişilerin genelde gezme-ziyaret, ticaret ve çalışma
amaçlı gelişlerinde önemli bir farklılık görülmemektedir. Bu-
nunla birlikte, orta ve üstü eğitimliler arasında, eğitim amaçlı
gelişler bulunmaktadır. Genelde temel eğitim (ilk ve ortaokul)
yerel merkezlerde, karşılanmakta, daha üst kademelerdeki eği-
tim için Samsun'un olanaklarından yararlanılmaktadır denilebi-
bilir. Çünkü, Samsun bölüm 3.4.de de söz edildiği gibi, 19 Mayıs
Universitesi, özel okullar, endüstri meslek lisesi ve çeşitli
Anadolu liseleriyle çevre yerleşmelerden daha çeşitli eğitim
hizmetine sahiptir.

Denek yerleşmelerden Samsun ve Çarşamba'da -10 ve 20 yaş
grubu eğitim, 20-50 yaş grubundakiler ticaret ve sağlık, 50
yaşın üzerindekiiler gezme-ziyaret, sağlık ve ticaret amacıyla
gelmektedirler. Samsun merkeze, 41-50 yaş grubunda araç-gereç,
bakım-oranım, adli-idari işler gibi amaçlarla da gelişler
olmaktadır(Bkz.Şekil 4.21).Salıpazarı ve Ayvacık ilçelerinde
her yaş grubunda gelişler gezme-ziyaret ağırlıklı iken, bunu
Salıpazarı'nda 31-40 yaş grubunda gelişler ticaret, -10 yaş
grubunda eğitim izlemektedir.

Denek yerleşmelere gelipte, yarım gün ya da daha az
kalanlar genelde ticaret, bir gün kalanlar çalışma, gezme-
ziyaret amaçları ile gelmektedir. Samsun'a 4-5 gün gibi uzun
sürelili kalışlarda çalışma amacının önde çıkması(%32), merkezin
uzak mesafelerden işgücü çektiğini göstermektedir. Bu kesim



Şekil 4.21. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Yaş Gruplarına ve Amaçlarına Göre Yüzde Dağılımı



Şekil 4.20. Denek Yerleşmelere Gelenlerin Mesleklere ve Amaçlarına Göre Yüzde Dağılımı

ileride Samsun'a göç edebilecek (potansiyel göçmen) nüfus olarakda nitelendirilebilir. İş olanakları açısından, Samsun'un çevreye göreceli çekici olduğu söylenebilir.

Salıpazarı hariç diğer denek yerleşmelerde, hergün yapılan gidiş-gelişlerde özellikle Samsun'da eğitim ve çalışma amaçları önde gelmektedir (sırası ile %38 ve %27). Geliş sıklığı azaldıkça ticaret, gezme-ziyaret, sağlık amaçları ön plana çıkmaktadır.

Geliş amaçları, gelinen yerin uzaklık grubuna göre irdelendiğinde, 25 km. uzaklığa kadar eğitim ve çalışma amaçlı gelişlerin oranı yüksektir. Bu uzaklık Samsun ilinde 51-100 km. kadar yayılmaktadır. Ayvacık ve Salıpazarı ilçelerinde 101-500 km. uzaklıktan, gezme-ziyaret amaçlı seyahatler olmaktadır. Samsun'a en yoğun girişler, doğu kapısından olmaktadır. Bu kapıdan 6-15 km. uzaklıktan gelenler genellikle gezme-ziyaret amaçlı gelmektedir. Bu uzaklıktaki yerleşmeler "mahalle" konumuna dönüşmüş, kendi kendine çeşitli hizmetleri verebilen (ticaret, eğitim, sağlık evi) yerleşmelerdir. Uzaklık arttıkça gelişler ticaret amaçlı olmaktadır. Türk-iş kavşağı, yani batı giriş kapısından gelen denekler ise 26-50 km. uzaklıktan sağlık, çalışma, gezme ziyaret, adli-idari işler gibi amaçlarla gelmektedir. Bu uzaklıkta bu tür hizmetlerin yetersiz olduğu söylenebilir. Güneybatı ve güney girişlerinden (kır kökenli çevre yerleşmelerden) gelişler, çalışma amaçlı (%41-%50) olmaktadır.

Ayvacık ilçesine gelenlerin %31.1'i 51-100 km. den ve çoğunlukla (%48) gezme-ziyaret amacı ile gelmektedirler. Bu yüksek oran, yerleşmenin yakın çevreye göç verdiği ve göçenlerin geri bağlantı kurmuş olmaları ile açıklanabilir. Çarşamba'da doğu giriş kapısı yine 100 km. kadar çevresine yoğun hizmet vermektedir. Bu uzaklıkta ticaret amacı ile gelişlerin değerinin (%43) yüksek olması, ovada yetişen ürünlerin çevreye pazarlanmasıyla açıklanabilir. Güney ve güneybatı girişlerden, her ne uzaklıktan gelinirse gelinsin, gelişler ticaret, çalışma ve gezme-ziyaret amaçlıdır. Ayvacık ilçesinde 3 nolu girişten (güneyde köylerden) sağlık amaçlı gelişler yoğunudur. Salıpazarı'nda doğudan sağlık amaçlı gelişler olmaktadır.

4.5 BÖLÜM SONUCU

Mayıs 1991'de yapılan alan çalışmasına göre denek yerleşmelerden Samsun'a çevre yerleşmelerden, özellikle + 100 km. uzaklıktan, hergün yaklaşık 25820 kişi gelmektedir. Bu ek gündüz nüfusu sırasıyla Çarşamba 2750-3000, Salıpazarı 102, Ayvacık'ta 128 dir.

Bu ek gündüz nüfusu geliş amaçlarına göre dağıtıldığında, Samsun kentinde en az net 17-25 ha.lık ek bir kullanım alanı gereksinim doğurmaktadır (Bkz. Tablo 4.1). Buna minübüs terminaleri, sağlık hizmeti ve yeşil alan için gerekli alanlar dahil değildir. En büyük alan talebini eğitim, işyeri, sağlık hizmeti ve otopark gerektirmektedir.

Tablo 4.1. Ek Nüfusun Samsun'da Yarattığı Alan Talebi

	Eğitim	Ticaret	Çalışma	Gazae	Spor	Otopark
Nüfus	6140	6350	2370	5190	150	1750
Birlik ⁽¹⁾ Alan	16-25 m ² /agr (1)	2,5 m ² /çalış (2)	5-17 m ² /işçi (3)	-	8,5 m ² /kişi (4)	25 m ² /araç
Gerekli Alan	9,82-15,35	1,58	1,18-4,03	park	0,13	4,37

Denek yerleşmelere, çevre yerleşmelerinin erişilebilirliğinin artması, özellikle alt yapı niteliğinin iyileşmesi, ek gündüz nüfusunda da artışa neden olacaktır. Doğal olarak bu artış, merkezin eğitim, ticaret, rekreasyon vb. donatılarına olan talebi etkileyecektir. Nüfusta meydana gelebilecek bu artış yerleşmelere gelen araç sayısında da artışa neden olabilir. Bu durumda da yetersiz olan mevcut terminal alanları daha da yüklenecektir. Örneğin, Samsun kentinde, bu aşırı yükleme sahil yolu üzerinde çeşitli noktalarda durak yerlerini ortaya çıkarmıştır.

1) Tabloya ait kaynaklar

- 1) Çetiner, A., Şehir Plânlamada Çalışma Yöntemleri ve İfade Teknikleri, İTÜ, İstanbul, 1979.
- 2) Adam, M. ve diğerleri., Toplu Konut Üretiminde Kalite İçin Donatılar, TÜBİTAK-YAE, Ankara.
- 3) İSO Araştırma Dairesi, İstanbul Metropolitan Alanda Sanayi Yerleşim Plânlaması, İstanbul, 1981.
- 4) Aydemir, S., "Konut-Kullanıcı, Kullanıcı-Konut Çevresi İlişkileri ve Plânlama", 2. Uluslararası Yapı-Yaşam Fuar ve Kongresi, Mayıs, Bursa, 1990.

Samsun'un kalkınmada öncelikli iller arasına alınarak, sanayisinin gelişmesinin desteklenmesi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesinin uygulamaya başlanması Samsun'un çevre yerleşmelerle ilişkisini etkileyecektir. Böylelikle merkezin çekiciliği artacağından, çeşitli amaçlarla, özellikle çalışma amacı ile seyahatlerde daha fazla artış olacaktır. Bu gelişme süreci, kentin mekansal yapısında da değişime yol açabilir.

Özet olarak, çevreden Samsun'a, Çarşamba'ya nüfusları ile göreceli özellikle günlük ve haftalık önemli bir nüfus akışı bulunmaktadır. Samsun'un çevresine oranda hizmetler ve diğer sektörler açısından gelişmiş olması, diğer denek ve çevre yerleşmeleri bu kenti kullanmaya yönettirirken, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerde geri kalmalarına neden olabilir. Bu nedenle Samsun'un aşırı yüklenmesini önlemek amacıyla, çevre yerleşmelerde de bu tip hizmetlerin gelişimine gereken önem verilmelidir. Bölüm içerisinde sunulan bulgular planlamada yerleşmelerin çevre ile birlikte değerlendirilmeleri zorunluluğunu vurgulamaktadır.

BESİNCİ BÖLÜM

SAMSUN, ÇARŞAMBA, SALİPAZARI VE AYVACIK YERLEŞMELERİNİN EK GÜNÜZ NÜFUSUNUN KESTİRİLMESİNDE ÇEKİM MODELİNİN KULLANILABİLİRLİĞİ

ÇEKİM MODELİ

Çekim Modeli plânlamada kullanım alanı geniş bir modeldir. Bölgeler/yerleşmeler arasındaki gel-git büyüklüğü ve bölgenin /yerleşmenin etki alanlarını belirlemenin yanında, günümüzde en yaygın kullanım alanı etkinlik konumlandırma (Activity Location) ve kestirmeye yönelik çalışmalardır.

Newton'un "Çekim Yasası"nın sosyal bilimlere uyarlanması Çekim Modeli öz olarak, iki alan arasındaki etkileşimin boyutunu açıklamaya yarar. Bu modele göre, iki yerleşme arasındaki gel-git(interaction) miktarı yerleşmelerin büyüklüğü ya da çekiciliği ile doğru, aralarındaki uzaklık ile ters orantılıdır. Ampirik çalışmalar, uzaklığın etkileşime olan etkisinin tek düze olmadığını, uzaklık arttıkça sınırlayıcı etkinin uzaklığa göreceli çok daha büyük olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, uzaklığın sınırlayıcılığı üstel olarak ifade edilmiştir. Bir bölgenin çekim gücü en basit formül ile:

$$T_{ij} = G \times (P_i \times P_j) / d_{ij}^2 \quad (5.1.)$$

şeklinde ifade edilir(17). Burada;

T_{ij} : j yerleşmesinden i yerleşmesine nüfus hareketi,

G : Çekim(Attraction) katsayısı(b.k)

P_i : i yerleşmesinin nüfusu,

P_j : j yerleşmenin nüfusu,

d_{ij} : i ve j yerleşmeleri arasındaki uzaklık,

a : Uzaklığa ilişkin üstel sabit(Genellikle 2 alınmaktadır)

k : i yerleşmenin nüfusunun, toplam nüfusa($P_i + P_j$) oranı

b : Çekim Sabiti

Şu da bir gerçek ki, bir bölgenin/yerleşmenin çekim gücü yalnızca etkileşim içinde olduğu bölgelerin/yerleşmelerin uzaklığından değil, çevrede kendisi ile yarışan başka bölgelerin/yerleşmelerin bulunmasından da etkilenir. Bu nedenle, yukarıda verilen modele, uzaklıkla birlikte yarışan bölgelerin/yerleşmelerin göreceli çekiciliği de eklenirse, elde edilecek çekim modeli şöyledir:

$$T_{ij} = \frac{G \frac{P_i \times P_j}{(d_{ij})^2}}{G_1 \frac{P_1}{(d_{i1})^2} + G_2 \frac{P_2}{(d_{i2})^2} + \dots + G_n \frac{P_n}{(d_{in})^2}} \quad (5.2)$$

Burada; $P_{1.....n}$ = Çekim alanı içinde bulunan diğer çekim merkezlerinin nüfusları

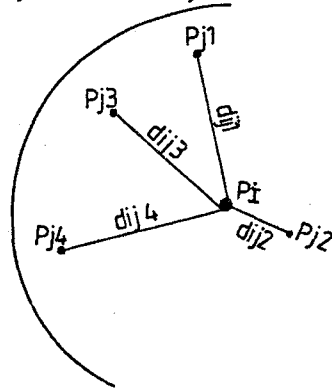
$d_{i1.....in}$ = i yerleşmesi ile 1...n yerleşmeleri arasındaki uzaklık

Yukarıda da değinildiği gibi, modelin fizik biliminden ödünç alınması, insan etkinlikleri, ilişkileri ve bunların mekansal yansıması ile ilgilenen plânlama biliminde kullanılabilirliğinde, bazı aksaklıklar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle insan davranışlarının, değer yargılarının vb. dikkate alınmaması uygulamada açıklama güçlükleri doğurabilmekte, kestirme aracı olarak kullanılabilirliğini zayıflatmaktadır. Ancak, Çekim Modelini işletebilmek için gerekli bilgilerin diğer modellere göreceli (davranışsal modeller) kolay erişilebilir olması ve basitliği modelin kullanım potansiyelini arttırmaktadır. Ayrıca, modeli gerçek yaşama uyarlamak için kullanılan parametrelerin, bir anlamda, verilen zaman kesiti için kişinin, toplumun davranış özelliklerini bünyesinde taşıdığı da söylenebilir. Bu durumda Çekim Modeli, bugünkü koşullar değişmediği sürece, gelecekteki durumu kestirmede kullanılacak sağlıklı bir model olarak görülebilir.

5.2 ÇEKİM MODELİNİN KULLANIMI

Yerleşmelerin ek gündüz nüfusları değişken bir nüfustur. Söyle ki; bölüm 5'de de görüldüğü gibi, geliş amaçları arasında eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma, çalışma ve ticaret önemli yer tutmaktadır. Kendi yerleşmelerinde, ya da kendilerine daha yakın bir yerleşmede (merkezde) bu hizmetleri ve gereksinimleri karşılama durumu çalışmamızda saptanan hareketliliğin azalması beklenir. Tersine, merkezlerin erişilebilirliklerinin artması sonucu gelen sayısı artabilir. Örneğin Trabzon'da kırsal alandaki ulaşım hizmetinin artması, iyileşmesi sonucu gelen sayısında %30'a yakın artış olması hesaplanmıştır(1). Ayrıca, çalışmanın uygulamada yararlı olabilmesi için denek yerleşmeler dışında, imar plânı yapmakla yükümlü il ve bölge yerleşmelerin gelen nüfus büyüklüğünü de kestirebilmemiz gereklidir. İşte, bu çalışmada hergün çevre yerleşmelerden merkeze kaç kişi geldiğini kestirebilmek için çekim modelinden yararlanılma olasılığı araştırılmıştır.

Modelin bu çalışmaya uygulanmasında önemli bir sorun ile karşılaşmıştır: Modelin işleyebilmesi için iki yerleşme bulunmalıdır. Çalışmada P_i , denek yerleşmelerden biri diğeri P_j ise çevre yerleşmeleridir. Diğer bir deyişle bir değil çok sayıda yerleşmeden oluşmaktadır. Çalışmada çevre yerleşmeler tek bir kütle gibi kabul edilmiş, denek yerleşmenin etki alanı içindeki tüm yerleşmelerin nüfusları toplam P_j olarak alınmıştır(Bkz.Şekil 5.1).



$$P_j = P_{j1} + P_{j2} + P_{j3} + \dots + P_{jn}$$

$$d_{ij} = (d_{ij1} + d_{ij2} + d_{ij3} + d_{ij4} + \dots + d_{ijn}) / n$$

(1) Etki alanı yarıçapı Samsun 50 km. diğer yerleşmelerde 25 km. alınmıştır. Burada etki alanı seçilirken yapılan çalışma sonucundaki merkeze geliş uzaklıkları dikkate alınmıştır.

Pi ve Pj arasındaki dij uzaklığı ise Pi ve Pj ...Pjn yerleşmeleri arasındaki d1...dn uzaklıklarının ortalaması olarak alınmıştır. Bu kabuller çerçevesinde önce çekim katsayısının (G) alan verilerine uygun olarak belirlenmesine çalışılmıştır.

$$G=bk \text{ ve } k = \frac{P_i}{(P_i+P_j)^2} \text{ olduğuna göre, G'yi belir-}$$

leyen temel değişken b çekim sabitidir.

Bir yerleşmenin çekim gücü nelere bağlıdır? Bölüm 3 de açıklanan ek gündüz nüfusunun merkezi kullanma amaçları bu konuda ipuçları vermektedir. Merkezdeki eğitim ve sağlık hizmetleri, iş olanakları ve ticaret sektörünün çeşitliliği çevre nüfusu çeken etmenler olarak görülebilir. Ülkemizde ticaret sektörü ve iş olanakları büyüklüğü konusunda yerleşme bazında sağlıklı bilgi bulmak hemen hemen olanaksızdır. Bu nedenle, önce yalnızca hizmetler sektöründe merkez ve çevre arasındaki göreceli farklılık ile 'b' Çekim Sabiti açıklanabilir mi? sorusuna yanıt aranmıştır. Merkez ve çevrede bulunan eğitim ve sağlık kurumlarının ağırlıklı tür farklarının ortalaması b olarak kabul edilmiştir. Ağırlıklı tür farkları ortalaması alınırken, ilkokul 1, ortaöğretim 2, meslek liselerini 3, yüksekokulları 4 ile çarpılarak elde edilen sonuç değerlendirilmeye alınmıştır. Tablo 5.1.'deki değerler, 5.1. ve 5.2. eşitliklerinde yerlerine konarak Tij'ler hesaplanmıştır. Bulunan Tij'lerin alan çalışması sonucu bulunan, bölüm 4'de de verilen

Tablo 5.1 Denek Yerleşmelerin Gündüz Nüfusu Değişimi Tablosu

Denek yerleşme adı	Pi	Pj	k	dj	b	G=k.b Hesaplanan	G Olması Gereken	Ol.Gereken Tij	Hesaplanan Tij
Samsun	301412	90914	0,0000019	40	3	0,0000057	0,0015	25820	97,62
Çarşamba	35863	37447	0,0000066	13	2	0,000013	0,00034	3000	111,94
Salıpazarı	3664	12301	0,0000014	13	1	0,000014	0,00047	127	3,73
Ayvacık	5375	7180	0,0000034	19	1	0,000034	0,00095	102	3,63
Trabzon	159651	127728	0,0000019	13	2	0,0000038	0,00021	25710	458,52
Vakıfkebir	20564	62376	0,0000030	10	2	0,0000060	0,00026	3364	76,96
Uşurlu	4822	14631	0,0000013	7	1	0,000013	0,00011	156	18,72
Maçka	7673	30032	0,0000054	13,6	2	0,000011	0,00012	154	13,70
Giresun	67604	18669	0,0000009	13	2	0,000018	0,00096	7302	135,86
Bulancağ	24172	29294	0,0000008	10	2	0,000016	0,00087	2620	113,29
Keşap	8208	11644	0,0000021	7	1	0,000021	0,00147	2645	40,96
Espiye	10219	18066	0,0000013	7	1	0,000013	0,00056	2095	48,97
Doğankent	3872	9141	0,0000022	5	1	0,000022	0,00077	110	31,14

ek gündüz nüfuslarından çok farklı olması, b çekim sabitinin yalnızca merkezin hizmetler sektöründeki üstünlüğü ile açıklanamayacağını göstermiştir.

Çekim katsayısını hesaplama yöntemlerinden birisi de regression analizidir. Bu yöntemde işleme giren olası açıklayıcı değişken sayısını istenildiği kadar arttırarak açıklayıcılık oranı en yüksek değişkenleri seçmek olanaklıdır. Bölüm 1 de de değinildiği gibi, KTÜ Mimarlık Bölümü'nce yürütülen, DKB'de Nitelikli Konut Araştırmasına bir alt araştırma olan "Konut Alanları Donatı Standartları"nda ek gündüz nüfusu büyüklüğünü belirleyen etmenlerin merkezilik, rakım, sağlık ve eğitim türü olduğu bulunmuştu. Bu çalışmada da merkez ve çevre nüfusları dışında aynı etmenler(bağımsız değişkenler) kullanılarak G bağımlı değişkenini belirlemeye çalışılmıştır(Bkz. Tablo 5.2) (Bkz. Ek2).

Tablo 5.2. Yerleşmelerin G Değerlerinin Değişim Tablosu

Yerleşmenin Adı	RAKIM x_1	MERKEZ x_2	EĞİTİM TÜRÜ x_3	SAGLIK TÜRÜ x_4	A.EĞ. TÜRÜ x_5	A.SAG. TÜRÜ x_6	GRON TÜRÜ x_7	ÇEVRE ÇEK. x_8	Olması Gerekten G	Hesaplanan Y(G)
TRABZON	1	5	5	5	15	15	2	0,1	0,00021	0,0138
VAKFIKEBİR	1	3	0	2	0,1	7	2	6	0,00026	0,00035
NAÇKA	2	3	1	0	4	0,1	2	0,1	0,00012	0,00010
UEURLU	3	2	0	0	0	0,1	1	4	0,00011	0,00015
GİRESUN	1	4	3	4	15	14	1	0,1	0,00096	0,0011
BULANCAK	1	3	0	1	0,1	3	1	4	0,00087	0,00029
KEŞAP	1	3	2	0	7	0	1	7	0,00147	0,0012
ESPiYE	1	3	1	0	4	0	1	7	0,00056	0,00056
DOĞANKENT	2	2	1	1	3	2	1	3	0,000077	0,0224
SAMSUN	1	5	6	1	15	18	1	0,1	0,0015	0,0011
ÇARŞAMBA	1	3	2	1	4	4	3	8	0,00034	0,00033
SALIPAZARI	2	2	2	0	5	0	3	3	0,00047	0,00035
AYVACIK	2	2	2	0	0	0	3	3	0,00095	0,00085

Ayrıca, regression analizinin sağlıklı yapabilmesi için işleme giren denek sayısının bağımsız değişken sayısından hiç değilse bir fazla olması gerekmektedir(22). Bu nedenle, denek

sayısını arttırmak için yukarıda sözü edilen araştırma kapsamına giren Trabzon ve Giresun'daki bazı yerleşmeler bu aşamada işleme katılmıştır. Elde edilen regression eşitliği şöyledir:

$$G=0,0036+0,00056.x_1-0,00047.x_2+0,00082.x_3-0,0020.x_4-0,00014.x_5+0,00057.x_6-0,00058.x_7-0,00007+x_8 \quad (5.3)$$

$$R=0,876$$

$$SE=0,935$$

Elimizde bulunan veriler 5.3.'de yerine konulup, her yerleşme için G değerleri bulundu. Ancak, çoğunluğu olması gereken G' den farklı değerler olarak karşımıza çıktı (Bkz. Tablo 5.3).

Tablo 5.3 Denek Yerleşmelerin Regression işlemi Sonucu Elde Edilen G Değerleri Değişimleri Tablosu

Değerler	Samsun	Çarşamba	S.pazarı	Ayvacı	Trabzon	V.kebir	Maçka	Uşurlu	Giresun	Bulancak	Keşap	Espiye	D.kent
Olması ger. G	0,0015	0,00034	0,00047	0,00095	0,00021	0,00026	0,00012	0,00011	0,00096	0,00037	0,0014	0,00056	0,000077
Hesaplanan G	0,0007	0,0017	0,0027	0,0022	0,0012	0,0011	0,0024	0,0035	0,0020	0,0015	0,0039	0,0019	0,0025

(1) 5.3 eşitliğinde bilinenler yerine konularak hesaplanmıştır.

G değeri (bağımlı değişken) eşit aralıklı 8 grupta toplanarak işleme sokuldu. Bu yolla elde edilen regression eşitliğinde bilinenler yerine konularak bulunan G'ler olması gerekenden çok büyük oldu. Bu nedenle 5., 4. ve nüfusu 20.000'nin üzerinde olan 3.kademe merkezler ve diğer 3. ve 2. kademe merkezler için ayrı ayrı G katsayısının açıklanabilirliği aynı yöntem ile test edildi. Ancak, burada da yine G katsayısı olması gerekenden büyük çıktı (Bkz. Tablo 5.4., Tablo 5.5).

$$N < 20.000 \quad G=0,011+0,00097.x_5+0,00015.x_8+0,00035.x_7-0,0025.x_3-0,0011.x_2 \quad (5.4)$$

$$R=0,904$$

$$SE=0,00038$$

5., 4. ve 3. kademe yerleşmeler

$$G=-0,00045+0,000072.x_6-0,00098.x_7+0,00038.x_8+0,00010.x_5 \quad (5.5)$$

$$R=0,96$$

$$SE=0,00022$$

Tablo 5.4. 5.,4. ve 3.Kademe Denek Yerleşmelerin Gruplandırılarak Elde Edilen G Değerleri Tablosu

Değerler	Samsun	Çarşamba	Trabzon	V.Kebir	Giresun	Eulancak
Olması gereken G	0.0015	0.00034	0.00021	0.00026	0.00096	0.00087
Hesaplanan G	0.0014	0.00033	0.00019	0.0049	0.0011	0.00030

(1) 5.5. eşitliğinde bilinenler yerine konularak hesaplanmıştır.

Tablo 5.5. N<20.000 olan Denek Yerleşmelerin Grubuna Sonucu Elde Edilen G Değerleri Tablosu

Değerler	Maçka	Uşurlu	Kesap	Espiye	Doğankent	Salıpazarı	Ayvacık
Olması gereken G	0.00012	0.00011	0.00145	0.00056	0.00077	0.00047	0.00095
Hesaplanan G	0.0010	0.0098	0.0011	0.011	0.010	0.0010	0.0054

(1) 5.4. eşitliğinde bilinenler yerine konularak hesaplanmıştır.

5.3 BÖLÜM SONUCU

Yukarıda açıklamalar Çekim Modelinin yerleşmelerin ek gündüz nüfuslarını kestirmede sağlıklı bir yöntem olmadığını göstermektedir. Burada başlangıçta yapılan ön kabuller, örneğin çevre yerleşmeleri tek kütle gibi kabul etmek, 25-50 km. dışından gelenleri kütleyle dahil etmemek gibi verilerin yetersiz kaldığı görülmüştür.

ALTINCI BÖLÜM

ÖZET, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Samsun ilinde imar plânı yapmakla yükümlü yerleşmeler arasından seçilen dört denek yerleşme bazında yerleşmelerin çevrelerine verdikleri hizmetlerin boyut ve türleri ile yerleşmeyi kullanan çevre nüfusun kent donatılarına ve kent plânlamasına olan etkileri incelenmiş, ek gündüz nüfusunun Çekim Modeli (Gravity Model) ile saptanabilirliği araştırılmıştır. Plânlamaya temel olacak nüfusun sayım nüfusu değil, gündüz nüfusu olması gerektiği ortaya konmuştur.

Beşinci kademe yerleşme merkezi olan Samsun ve diğer denek yerleşmelerimize çevreye verdikleri hizmetle orantılı olarak, çevreden günlük gidis-gelişler olmaktadır. Bu nedenle, örneğin Samsun'da planlama nüfusunun sayım nüfusundan % 8-10, Çarşamba'da % 10-13, Salıpazarı'nda % 3-5 ve Ayvacık'ta %5'den fazla olması gerekmektedir. Çünkü, ek gündüz nüfusu yerleşik nüfus gibi yerleşmenin donatılardan yararlanmaktadır. Örneğin, Samsun kentinde ek gündüz nüfusu net olarak en az 17 ha'lık ek alan talebi yaratmaktadır. Kentin ihtiyaç programıyla ilgili kestirimler yapılırken kullanıcılara en iyi olanakların sağlanması, belediye hizmetlerinin aksamaması için bu ek gündüz nüfusu gözardı edilmemelidir.

Yerleşmede gündüz nüfusunun miktarının yoğunluğunun bilinmesi kadar, gelen nüfusun özellikleri nelerdir? Merkezi nasıl kullanılmaktadır? Kullanma biçimleri yerleşmeler arasında farklılık göstermekte midir? Sorularının yanıtlanması ve planlamada gözönüne alınması gerekir. Dördüncü bölümde incelenen gelen ve geliş özelliklerini incelerken amacımız, merkezin hizmet çeşitliliğini ve yeterliliğini incelemektir. Çünkü yerleşmeye gelen 11-20 yaş arası, eğitim amaçlı gelenlerle, 50 + yaş grubundan gezme-ziyaret amaçlı gelenlerin yerleşmeden beklentileri ve yerleşmeyi kullanışları son derece farklı olabilir. Bununla beraber boş zamanları değerlendirmek amacıyla çevreye hizmet verebilecek sosyal donatılarda yine yaş gruplarına, cinsiyete, mesleğe göre farklılık gösterecektir.

Örneğin 17-20 yaş arası üniversite öğrencisi kafeteryaları, sinema, spor alanlarını tercih ederken, 40 + yaş grubu yeşil alan, dinlenme parklarını, sohbet kahvelerini tercih edebilir. Yerleşmeler arasında geliş amaçları yaş gruplarına göre benzerlik göstermekle birlikte, yerleşmenin büyüklüğü ve verdiği hizmet farklılıklara neden olmaktadır. 40 yaş ve üstü Samsun'a ve diğer yerleşmelerin tamamına sağlık amaçlı gitmekte fakat Samsun özel sağlık hizmeti (doğum, tıp fak. vb.).

verdiği için bu rakam Samsun'da çok daha farklıdır.

Plânlamada ek gündüz nüfusunun sayım nüfusu ile birlikte değerlendirilmesi imar plânı yapmakla yükümlü tüm yerleşmelerde, istenilen zaman kesitindeki ek gündüz nüfusunun bilinmesi gerekmektedir. Bu amaçla, çalışmanın beşinci bölümünde bir yerleşmeyi çevreden gününbirlik gelen sayısını kestirmede Çekim Modeli (Gravity Modeli) 'nin kullanılabilirliği incelenmiştir. Çekim Modelindeki G çekim katsayısının alan verilerine dayanılarak saptanmasına çalışılmıştır. Önce merkeze geliş amaçları da dikkate alınarak G çekim katsayısının merkez ve çevre yerleşmelerin sunduğu mal ve hizmet farklılığının bir fonksiyonu olabileceği düşünülmüştür. Daha sonra bunlara ek olarak rakım, merkezilik derecesi, çevrede yarışan merkezlerin varlığı gibi etmenlerde, G katsayısını etkileyebileceği varsayımı ile işleme katılmıştır. Son olarak, yerleşmelerin ek gündüz nüfuslarını belirlemede, çalışmanın ön kabulleri içinde Çekim Modeli'nin kullanılmayacağı görülmüştür.

Bununla beraber yerleşmeler için sabit bir katsayı elde etmemize rağmen, çalışmamızda yerleşmelerin gündüz nüfusunun yerleşik nüfustan ayrı düşünülmemesi gerektiği, çalışmanın içeriğinin ve özünün ileride yapılacak çalışmalara ön adım oluşturabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- 1) Aydemir, S., Ökten, N. ve Öksüz, M., Trabzon'da Hizmet Alanı ve Kentsel Donatı Etkileşimi, Geçmişten Geleceğe Trabzon Ulusal Sempozyumu, Trabzon, Mayıs 1991, 4-6.
- 2) Adam Y.M., Bodrum'un Bodrumlaşması, Planlama Dergisi, 2, 1986, 16.
- 3) Aydemir, S., Doğu Karadeniz Bölgesi Trabzon Alt Bölgesi (TBAB) Kentsel Etki Alanının Saptanması İçin Yöntem: Etkileşim Esası, Doktora Tezi, Karadeniz Matbaacılık Gazetecilik A.Ş., Trabzon, 1978.
- 4) Aydemir, S., Ökten, N. ve Öksüz, M., Konut Alanları Donatı Standartları, DKB'de Nitelikli Konut Araştırması, DPT 91.112.002.1 Ara Rapor 2, Trabzon, 1991, 205.
- 5) Samsun Nazım Plân Bürosu Başkanlığı, Samsun Metropolitan Bölgesi, Bafra-Samsun-Çarşamba Aksı Çevre Düzeni Nazım İmar Plânı 1/25.000, Samsun, Aralık 1983.
- 6) Aydemir, S., Ökten ve Öksüz, M., Konut Alanları Donatı Standartları, DKB'de Nitelikli Konut Araştırması, DPT 91.112.002.1 Ara Rapor 3, Trabzon 1992, 104-133.
- 7) Toskay, T., Turizm Olayına Genel Yaklaşım, Der Yayınları, İstanbul, 1983.
- 8) Baud, B. ve Dawson, F., Tourism and Recreation Development, Boston, C.B.I. 1977.
- 9) Özen, Y., Kongre Turizm ve Kongre Organizasyon Tekniği, Türkiye Seyehat Acentaları Birliği Yayını, Ankara, 1986.
- 10) Aydemir, S., Impact of a University on Local/Regional Economy and Social Life with Special Reference to Black Sea University, RSA 27, European Congress, Atina, 1987.
- 11) T.M.M.O.B Mimarlar Odası Standartları, Ankara, 1978.
- 12) Tabanlıoğlu, H. ve Tekeli, D., Geleceğe Bırakmakta Olduğumuz: Çarpık Kentleşme, Yapı Dergisi, 115, 1991, 38-39.
- 13) Ulusoy, Y., Antalya ve Turizme Katkısı, Plânlama Dergisi, 2, 1986, 11.
- 14) Resmi Gazete, 1580 Sayılı Belediyeler Yasası, 1971, 14/4/1930.

- 15) Atauz, A., Var Olan Biçimiyle Turizm, Turizm Plânlaması ve Plâncılar, Plânlama Dergisi, 2, 1986, 7.
- 16) Ersoy, N., Ihtimaller Hesabı ve İstatistik 2. Baskı, Flame Yayın ve Dağıtım, Ankara, 1990.
- 17) Lee, C., Models in Planning, Pergamon Press, Oxford, 1973.
- 18) DPT., Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi, Ankara, 1982.
- 19) Atalık, G., Bölge Plânlamasına Giriş, İTÜ Matbaası, İstanbul, 1989, 74.
- 20) Samsun Ticaret ve Sanayi Odası, İktisadi Rapor, Ayanoğlu Matbacılık, Samsun, 1991.
- 21) Sağlık Bakanlığı, Yataklı Tedavi Kurumları, Ankara, 1983.
- 22) Grobner, D.P., Shonnon, P.W., Essentials of Business Statistics, Menrill Publ. Company, Ohio, 1987.

- 10) Aydemir, S., "Impact of a University on Local/Regional Economy and Social Life with Special Referance to Black Sea University", RSA 27, European Congress, Atina, 1987.
- 11) T.M.M.O.B Mimarlar Odası Standartları, Ankara, 1978.
- 12) Tabanlıoğlu, H., Tekeli, D., "Geleceğe Bırakmakta Olduğumuz: Çarpık Kentleşme", Yapı Dergisi, Sayı 115 1991, s.38-39.
- 13) Ulusoy, Y., "Antalya ve Turizme Katkısı", Planlama Dergisi, Sayı 2, 1986, s.11.
- 14) Resmi Gazete, 1580 sayılı Belediyeler Yasası, Sayı 1971, 14/4/1930.
- 15) Atauz, A., "Var Olan Biçimiyle Turizm, Turizm Planlaması ve Plancılar", Planlama dergisi, Sayı 2, 1986, s.7.
- 16) Ersoy, N., "İhtimaller Hesabı ve İstatistik" 2.Baskı, Plame Yayın ve Dağıtım, Ankara, 1990.
- 17) Lee, C. Models in Plannign, Pergamon Press, Oxford, 1973.
- 18) DPT., "Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi", Ankara, 1982.
- 19) Atalık, G., Bölge Planlamasına Giriş, İTÜ Matbaası, İstanbul, 1989, s.74.
- 20- Samsun Ticaret ve Sanayi Odası, İktisadi Rapor, Ayanoğlu matbacılık, Samsun, 1991.
- 21- Sağlık Bakanlığı, Yataklı Tedavi Kurumları, Ankara 1983.
- 22- Grobner, D.P., Shonnon, P.W., Essentials of Business Statistics, Menrill Publ. Company, Ohio, 1987.

iyi günler,

Kentlerimizin gündüz nüfuslarını saptamaya yönelik araştırmamıza katkılarınız için teşekkür ederiz.

Doç.Dr.Saliha E.Aydemir, Y.Doç.Dr.Nermin Ükten, Arş.Çör.A.Melih Üksüz
(KTÜ.Öğretim Elemanları)

1. Kaç yaşındasınız? Uygun sırayı işaretleyiniz.

7-10... 21-30... 41-50...
11-20... 31-40... 51- ...

2. Cinsiyetini ? Kadın.... Erkek.....

3. Eğitiminiz nedir? Uygun sırayı işaretleyiniz.

Hiçbir okulu bitirmedim..... Lise ve dengi okul mezunu.....
İlkokul mezunu..... Yüksek okul mezunu.....
Orta ve dengi okul mezunu.....

4. Mesleğiniz nedir? Uygun sırayı işaretleyiniz.

serbest meslek..... (belirtiniz).....
Memur.....
İşçi.....
Çiftçi.....
Emekli.....
Ev kadını.....
Öğrenci.....
Diğer (belirtiniz)...

5. Nereden geliyorsunuz? İlçesi..... Köyü.....

6. gelişiminin amaçları nelerdir? En önemli üçünü önem sırasına göre işaretleyiniz.

Amaçlar	Önem sırası		
	1	2	3
Ticaret(alış-veriş)
Eğitim.....
Sağlık.....
Adli-Hukuki işler...
Gazma-ziyaret.....
Sinema-tiyatro.....
Spor.....
Diğer (belirtiniz)..

7. (Ticaret için gelmişseniz) Ne tür ticaret? Uygun sırayı işaretleyiniz.

Cinsi	Toptan		Parakanda
Bayaz eşya-elektronik.....
Mobilya.....
Giyim.....
Cıda.....
Kitap-kırtasiye....
Diğer(belirtiniz)..

8. ne sıklıkta geliyorsunuz? Uygun sırayı işaretleyiniz.

Hergün..... 15 günde 1-2 kez.....
Haftada 2-3 kez..... Ayda 1 kez.....
Diğer (belirtiniz).....

9. geldiğinizde ne kadar kalıyorsunuz? Uygun sırayı işaretleyiniz.

Günübirlik.....
Bir-iki gün.....
Diğer (belirtiniz).....

EK2

1) Bu çalışmanın başında, denek yerleşmelerin seçimi için kullanılan rakım gruplamasının aynıdır(x_1).

- a) -100 m yükselti
- b) 101-500 m yükselti
- c) 501-1000 m yükselti

2) Yerleşmelerin merkezilik dereceleri şöyle sıralanmıştır (x_2).

- a) 5.kademe merkez(Samsun,Trabzon)
- b) 4.kademe merkez(Giresun)
- c) 3.kademe merkez (Vakfıkebir, Maçka, Bulancak, Keşap, Espiye, Çarşamba)
- d) 2.kademe merkez(Uğurlu, Doğankent, Salıpazarı, Ayvacık)

3) Eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmak amacı ile merkeze geliş, geldiği yerde aynı hizmetin bulunmamasına bağlı olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle, etki alanı içindeki yerleşmelerde bulunmayıp merkezde var olan kurumlar türüne göre ağırlıklandırılarak toplamları alınmış ve hizmet faktörü değeri elde edilmiştir. Kurumlar şöyle ağırlıklandırılmıştır(x_5, x_6):

a) Eğitimde;

- 1) İlkokul
- 2) İlköğretim-ortaokul
- 3) Lise
- 4) Meslek Liseleri
- 5) Anadolu Liseleri - Özel Kolejler
- 6) Yüksekokul

b) Sağlıkta;

- 1) Sağlık Evi
 - 2) Sağlık Ocağı + Merkezi
 - 3) Dispanser
 - 4) Hastahane
 - 5) ihtisaslaşmış Hastahaneler
- (x_3, x_4) Eğitim ve sağlık hizmetlerinin merkezdeki tür sayı-
sıdır. ?

4) Genelde, bölgede görülen ziraat türleri ürün elde etme süreci çok az emek gerektiren fındık, bakımından çok hasadı emek gerektiren çay ve ürün elde etme süreci yoğun emek gerektiren tütün ve bağ - bahçe ziraatidir. Yerleşmeler bu ziraat türlerinin karışımına göre değerlendirilmiştir(x_7).

- a) oğunlukla az emek yoğun ziraat
- b) Emek yoğun ve az emek yoğun ziraat
- c) oğunlukla emek yoğun ziraat

5) 25-50 m ağırlıklı uzaklık içinde bulunan ve/veya büyük merkez sayısı merkezilik dereceleri ile ağırlıklandırılarak alınmıştır(x_8). ?

ÖZGEÇMİŞ

1967 Samsun doğumludur. Samsun 19 Mayıs Lisesinden sonra 1984 yılında KTÜ Mimarlık bölümünde yüksek öğrenime başladı. 1988 yılında mezun olduktan sonra bir yıl kadar, Samsun'da özel bir şirkette mimar olarak çalıştıktan sonra, 1989 yılında KTÜ Mimarlık Bölümü, Şehircilik anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı.

Halen Samsun Halkbank Karadeniz Bölge İnşaat-Emlak Müdürlüğünde mimar olarak çalışmaktadır.